

Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından

MEDYA Krallığı

Prof. George Rawlinson

Çeviren Nadire Işık

DOZ

SON

NEW

DOX

AND

PROF. GEORGE

RAWLINSON

Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından

MEDYA KRALLIğI

—

Prof. George Rawlinson

—

İngilizce'den eviren
Nadire Işık

Doz Yayıncılık
Tarih

Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından
Medya Krallığı

Prof. George Rawlinson, M. A.
Oxford Üniversitesinde İlkçağ Tarihi Profesörü

Orjinal İsim

Five Great Monarchies of the
Ancient Eastern World

İngilizce'den Çeviren

Nadire Işık

Kapak Tasarım/Mizampaj

Nadire Işık

İngilizce Birinci Baskı

1881, New York

Türkçe Birinci Baskı

Mayıs 2006

Kapak Resim

Özel Giysili Medli Savaşçılar

ISBN

975-6876-73-5

Baskı

Can Matbaacılık

Davutpaşa Cd. İpek İşhanı No: 4/7/15
Bayrampaşa-İst. Tel: 0212/6131077-6131547

© Bütün Telif Hakları Çevirmenine aittir.

DOZ YAYINCILIK

Taksim Cd. No: 71/5

80090 Beyoğlu - Taksim - İSTANBUL

Tel.: (0212) 297 25 05 – **Fax:** (0212) 297 13 73

E-mail: dozyayinlari@yahoo.com

Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından

MEDYA KRALLIğI

—

Prof. George Rawlinson

—

İngilizce'den Çeviren
Nadire Işık

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
-------------	---

I. BÖLÜM

Coğrafi Konum	11
1) Yüzey Şekilleri	11
2) Medya'nın Akarsuları	13
3) Medya'nın Yeri, Bölgeleri, Şehirleri	19

II. BÖLÜM

İklimi, Bitki Örtüsü, Su Düzeni, Madenleri ve Canlı Türleri	47
--	----

III. BÖLÜM

Medya Halkının Karakteri, Yaşam Tarzı, Gelenekleri ve Sanatları	71
--	----

IV. BÖLÜM

Din	87
-----------	----

V. BÖLÜM

Dil ve Yazı	127
-------------------	-----

VI. BÖLÜM

Kronoloji ve Tarih	145
Medya Krallığı Öncesinde Medler	145
Medya Karlığının Kuruluşu	159
Medya'nın Kuzey Bölgelerinin İskitler Tarafından İstilas ve Sonrası	163
Assur'un Düşüşü ve Medya Krallığının Egemenlik Alanının Genişlemesi	169
Medya Krallığının İmparatorluk Aşamasına Yükselmesi	177
Medya İmparatorluğunun Çöküşü	191

Med Kralı Astiyag'ın Aymazlığına İlişkin Çevirmenin Notu

Krus'un Doğumu, Gençliği ve Med Devletinin Yıkılışı	207
--	-----

ÖNSÖZ

Büyük Hint-Avrupa kökenli halkların göçü ile Kürt kökeni diğer Ari gruplar Anadolu'nun doğu, güneydoğu, yukarı Mezopotamyaya göçle giderek yerleşirlerken Medler, Azerbaycan'dan İran'ın kuzeybatı bölgelerine göçle giderek yerleştiler. Medler, Medya adını verdikleri bu ülkeye yerleştiklerinde, batılarında Zagros dağlık bölgesine yerleşen iki Ari grup, Guti ve Lulular ile komşu oldular. Güneylerinde aralarında Tuz Çölü bulunan Persler yaşıyorlardı.

Medler ilk kez Assur Kralı Salmanassar III.'ün M.Ö. 830 yılı savaş bildirileri ile tarihin yazılı belgelerinde yer aldı. Assur Kralı Salmanassar III., ülkesinin sınırlarını Zagros dağlarının batısındaki bölgelere doğru genişletmeye çalışırken, ilk kez Medlerle karşılaştı. Assur kralının bu karşılaşması Med tarihinde yeni bir dönem başlattı. Medler, Salmanassar III. ve ardılları Assur krallarının güçlü yağmalama saldırıları karşısında yeni bir yapılanmaya, bağımsız aşiretten bu aşiretlerden oluşan konfederasyona gittiler. Altı aşiretten oluşan Medler, aynı zamanda bir aşiret lideri olan Akbatana (Hamadan) Şehri'nin kurucusu Kaştaratti'nin liderliğinde, M.Ö. 674 yılında Med Krallığını kurdular.

Med konfederasyonu, daha önce kurulan Kürt kökeni Ari grupların kurdukları konfederasyonların sonuncusu idi. Daha önce ayrı tarihlerde ve aynı bölgelerde kurulan ve yaşamlarını yüzyıllarca sürdüren Lulu-Guti, Hurri-Mitanni ve Nairi-Urartu konfederasyonları, Sami halk Akkad, Babil ve Assurluların güçlü yağmalama saldırıları karşısında yönetim erklerini yitirmiş, grup yaşamlarına dönmüşlerdi. Med konfederasyonu kurulurken Nairi-Urartu konfederasyonu henüz dağılmamış, fakat yönetim erklerin koruyorlardı.

Medlerin ve kurdukları konfederasyonun Kürt tarihinde özgün bir yeri vardır. Medler altı aşiretini bir konfederasyonda birleştirirken, daha önce kurulan konfederasyonlara güçlü ve sürekli yağmalama saldırıları ile bu konfederasyonların dağılmalarına ortam hazırlayan Sami halklar güçlü saldırılarını bu kez Med konfederasyonuna yönlendirmişti. Medlerin yaptıkları ikinci girişim, dağılmış bulunan tüm Ari grupları Med konfederasyonunda birleştirmek oldu. Önce komşuları Lulu, Guti ve Kassileri kurdukları konfederasyonda birleştiren Medler, tarihi düşmanları Assur'a saldırmış, başkentleri Nineve şehrini yerle bir ettikten başka güçlü Assur krallığını tarih sahnesinden silmiştir. Medlerin bu tarihi zaferi Kürt kökeni Ari halk tarafından taclandırılmış, Newroz adı ile efsanelendirilmiştir.

Medlerin bir başka girişimleri krallıktan imparatorluk yapılanmasına gitmek oldu. Assur Devleti'nin yıkılışı sonrasında Medler, bölgeleri Assur Devleti'nin denetimi altında olan Kürt kökeni Ari gruplardan Hurri-Mitannileri ve de yönetim erkini yitirmek üzere olan Nairi-Urartu konfederasyonunu dağıtarak Med konfederasyonunda birleştirmeleri sonrasında batıya yönel-

miş, Anadolu'da kurulu bulunan Lidya Devleti'ne aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu saldırmıştır. Med-Lidya savaşları beş yıl sürmesine karşın bir sonuçta gidilememiş, Kızılırmak, Medlerle Lidyalılar arasında sınır kabul edilerek bir barışa gidilmiştir. Böylece daha önce kurulan Kassi, Hurri-Mitanni İmparatorluğu yanında bir Ari İmparatorluğu daha kurulmuştu.

Med İmparatorluğu'nun bir halk ayaklanması sonucu beraberinde son Ari konfederasyonu olan Med konfederasyonunun dağılmasını da getirdi. Konfederasyon içinde yer alan Medler dışındaki diğer Ari gruplar konfederasyonunun dağılması ile, konfederasyon içinde kaldıkları uzun yıllarda grup niteliklerini yitirmiş, aşiret yapılanmasından millet olma yapılanmasına yönelmişlerdi. Konfederasyonu oluşturan Ari halk, herhangi bir Ari grubun adında da birleşme yanlısı değildi. Onlar bundan böyle büyük tanrıları Kardumiaş adından esinlenilerek kendilerine uygun gördükleri "Kürt" adı ile anılmayı benimsediler. Kürt adı Med konfederasyonunun dağıldığı M.Ö. 550 yılından itibaren Ari halkın adı olmuştu. Bu, bir toplumsal değişimdi ve de Medlerle kazanılmıştı.

Med tarihine ilişkin her yeni belge bu Kürt kökeni Ari grubun tarihine gerçeklik kazandırmaktadır. Eldeki bu çeviri eser bu türden bir belgedir. Bu eserle Medleri biraz daha iyi tanıdık. Yine bu eserle Med tarihi yanında Med ülkesi Medya'nın coğrafi konumunu daha da iyi daha da detaylı tanıma fırsatını bulduk. Eserin Kürt tarihi belgeleri arasında önemli bir yer tutacağı kanısındayım.

Torí
(M. Kemal Işık)

I. BÖLÜM

Coğrafi Konum

1) Yüzey Şekilleri

Dağlar, Ovalar

Büyük Mezopotamya Ovası'nın doğusu boyunca, kuzeye doğru kıvrılan ve arkasından güney ve güneydoğuya doğru uzanan bir plato yer alır. Bu bölgenin yüksekliği deniz düzeyinden 900 m.yi geçmez.¹ Bu yer iki bölgeye ayrılır. Birinci bölge, kuzeyinde ve batısında yer alan bu yerin dış kenarlarını oluşturan yüksek dağ sırtları; öbür bölge ise esasta yüksek plato şeklinde dağ zincirlerinin eteklerinden başlayarak güneyden Hint Okyanusu'na doğru, doğudan Afganistan'a doğru genişleyerek uzanmaktadır. Daha önce sözü edildiği gibi batıdaki dağlık bölge,² kuzeybatıdan güneydoğuya doğru yönelen, birçok akarsu tarafından sulanan, büyük verimli vadileri içeren altı ya da yedi paralel dağ sırtlarından oluşmaktadır. Bu bölge, eski zamanlarda Zagros Bölgesi olarak bilinmekteydi,³ fakat modern coğraf-

1) Bkz. yazarın *Herodotus* adlı eseri, C. I, s. 440, 2. baskı. Karşılaştırma için bkz. Chesney *Euphrat. Expedition*, C. I, s. 65; *Geographical Journal*, C. III, s. 112; Fraser, *Khorasan*, s. 162.

2) Bkz. C. I, s. 206.

3) Ptolemy, V. 44. § 6; 54. § 7; 55. § 6; Strabon, XI, s. 759; Plinius, H. N. VI. 27; XII. 12; Ptolemy, VI. 2; Ammianus, Marc. XXIII. 6, s. 404; "Zagros" ismi

yada burası “Kürdistan” ve “Luristan” isimlerini almıştır. Burada her zaman kalabalık savaşçı kabileler yaşamaktaydı⁴ ve bunlar uzun süre hiçbir devamlı krallığın yönetimine girmemişlerdir. Bu bölge sellerin açtığı derin çukurlarla ya da sert kayalı doruklarla doludur ve hemen hemen ulaşılması güç yerlerdir; Birkaç geçidi olan bu yerler, yılın yarısından fazla bir süre devam eden sert iklimi nedeni ile düşman saldırılarına karşı kolay savunulabilir durumdadır. Bu saldırılar Assurlular, Persler, Yunanlılar ve Partlar tarafından yapılmış olsun ya da olmasın bu bölge bütünüyle sürekli fetih girişimlerine karşı koymuştur. Assur ordusunun ilk olarak bu bölgenin içlerine doğru girmiş olması dışında, çevresindeki büyük güçlerden bağımsız olarak bugüne kadar konumunu koruyabilmiştir. Sanki doğa, fatihlere bir engel olması, büyük doğu kıtasının bu kısmında yükselen her güçlü imparatorluğa bir bela olması için bu bölgenin sert ve kuvvetli insanlarını yaratmıştı.

Modern coğrafyada “Elburz” olarak bilinen kuzey dağlık bölge, daha az önemde bir bölgedir. Bu bölge Zagros gibi, birkaç paralel dağ zincirden ibaret değildir. Tek bir yüksek dağ sırasından oluşmuştur. Ovaya uzanan dağ çıkıntılarında yeralan çukur vadiler vardır.⁵ Bu ovaların genişlikleri önemsiz sayılabilecek kadar dardır.

özellikle Van Gölü'nün güney bölgesinden İsfahan'a doğru uzanan sıradağlarının merkezine verilmiştir. Sıradağlarının genel bir tanımı Q. Curtius tarafından verilmiştir: “Namque Persis ab altero latere perpetuis montium jugis clauditur, quod in longitudinem MDC stadia, in latitudinem CLXX procurrit. Hoc dorsum a Cancaso monte ad Rubrum mare pertinet; quaque deicit mons, aliud munimentum, fretum objectum est.” (Vit. Alex. Ma. V.4.) Diodorus Siculus bölgenin karakterini güzel bir şekilde anlatmaktadır. (XIX. 21).

4) Xen. Anab. III. 5; Strab. XI. 13. § 3; Arr. Exp. Al. III. 17.

5) Ker Porter. *Travels*. C. I, s. 357; Fraser. *Khorasan*, s. 244.

Buradan sayısız uzun ırmakların yerine sadece küçük önemsiz akarsular doğmaktadır. Bu akarsular kısa olduklarından ya Hazar Denizi'ne dökülür ya da çöl tarafından emildiklerinden, genellikle yazları kururlar. Elburz'un en önemli özelliği Tahran'a kadar uzanan karlı Demavend Zirve'sidir.⁶ Bu zirve Himalayaların Batı Asya kısmındaki en yüksek zirvesidir.

Bu iki dağlık bölgenin eteklerinden güney ve doğuya doğru uzayarak yükselen platonun büyük bir kısmı, az nüfusu besleyebilen engebesiz kumlu bir çöldür. Zagros ve Elburz'dan doğan akarsuların belli bir mesafeye kadar suladığı kuzey ve batı kısımları, bölgenin doğusu ve güneyinden daha az kuraktır. Bu akarsular bahar yağmurlarından da beslenmektedir.

2) Medya'nın Akarsuları

Zagros'tan doğan bazı ırmaklar, uzun ve güçlüdürler. Bu ırmaklardan Kızıl-Uzen Irmağı Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır. Zenderud Irmağı, İsfahan yakınındaki geniş bir bölgeyi sulamaktadır. Üçüncü ırmak Bendamir, Persepolis yanından akmakta ve belli miktardaki suyuyla Bakhtigan Gölü'ne dökülmektedir. Böylece dağlık bölge

6) Ker Porter, Demavend'in, İran'ın şimdiki başkenti olan Tahran civarında ortaya çıkışını anlatmaktadır: "Demavend Dağı, Tahran'ın doğusundan 65 km uzaklıkta 65° kuzeyde bulunmaktadır; yüksek ve karlı doruğunun, şehrin kuzeydoğusundan itibaren yükseldiği görülmektedir; bu yöndeki geniş düzlükleri birbirine bağlayan Elburz'un yüksek sıradağlarından çıkararak Demavend Dağı muhteşem bir piramid oluşturmaktadır." (*Travels*, l.s.c.) Demavend Dağı hakkında elde edinilmiş son bilgiler, yüksekliğinin 6.000 m.den fazla olduğunu kanıtlamaktadır. (Bak yazarın *Herodotus* adlı eseri C. I. s. 442, dipnot 1). Ararat'ın yüksekliği sadece 5.000 m'dir ve Kafkaslarda bulunan en yüksek yer 5.500 m.yi geçmemektedir.

ve oldukça verimli sayılan çölün arasında, yerleşik nüfusu besleyen geniş bir bölge yer alır.

Urmiye Gölü'nün bütün kıyılarında, özellikle güney sınırındaki Miyandab'ın zengin düzlüklerinde,⁷ Aras,⁸ Kızıl-Uzen⁹ ve Jighetu¹⁰ ırmaklarının vadileri boyunca, Zagros vadilerinde¹¹ ve başka çeşitli yerlerde, çok az tarıma elverişli toprağın olmasına karşın, çok bol ürün veren mükemmel topraklar vardır.

Medya'nın genel verimsizliği suyun az olmasından kaynaklanmaktadır. Burada birkaç tane ırmak vardır ve sahip olduğu akarsuların büyük kısmı da ülkenin genel düzeyinin altına gömülmüş dar ve derin vadilerden akmaktadır; böylece bunlardan geniş sulama amaçlı olarak yararlanılamamaktadır. Bundan başka, ne yazık ki bazı akarsular belirli oranda tuz içerdiklerinden tarım amaçlı kullanılamamaktadırlar.¹² Verimli olacakları yerde, bunların kıyıları ekime elverişli değildir. Medya'nın en önemli akarsuları Aras, Kızıl-Uzen, Jaghetu, Aji-Su ve Zenderud ya da İsfahan ırmaklarıdır.

Aras, kısmen Medya akarsuyudur.¹³ Bu Kars ve Erzurum arasındaki dağlık alanda birkaç kaynaktan bes-

7) Ker Porter, *Travels*, C. I, s. 217; Kinneir, s. 153; Morier, s. 234-236; Aşağı Aras üzerindeki Moghan düzlüğü verimli toprağı ve bol çayırılarıyla bilinmekteydi. Persliler burada yetişen otların bütün orduyu saklayacak yükseklikte olduğunu söylerler. (Kinneir.)

8) *Journal of Geographical Society*, C. X, s. 2, 5, 10, 13, 39. Kinneir, *Persian Empire*, s. 153-156; Morier, *Second Journey*, s. 284; Ker Porter, C. II, s. 592-607.

9) *Journal of Geograph. Society*, C. X, s. 59; Ker Porter, C. I, s. 267.

10) *Geograph. Journ.* C. X, s. 11, 40.

11) Rich, *Kurdistan*, s. 60, 130-134.

12) Ker Porter, C. I, s. 220, 370; Morier, *Second Journey*, s. 167, 233; *Geograph. Journ.* C. XXXI, s. 38.

13) Strabo'ya göre (XI, 13, § 3). Aşağı Araxes, Ermenistan ve Medya Atropatene arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Böylece buranın bir tarafı Medli idi; ırmağın yüksek kısımları tamamen Ermenistan'da kalmaktaydı.

lenmektedir.¹⁴ Irmak doğu yönünde Ermenistan'dan geçerek kırkıncı paralele ulaştığı Ararat Dağı boyunca akar. Hemen hemen Erivan'dan Tebriz anayolu üzerindeki Julfa'ya doğru, güneydoğu yönünde Ararat'ın doğu tarafı boyunca akarak güneye doğru yönelir. Bu noktadan doğunun sadece biraz güneyine akar. Bu yer başlangıç noktası olan Greenwich'ten 46° 30' doğuya doğru, hemen hemen dik bir açı oluşturur. Irmak, Djava'taki Kur ırmağı ile birleştiği yerde doğrudan doğruya kuzeydoğuya doğru akar. Bundan hemen sonra güneye doğru kıvrılır ve hemen hemen 30° 10' enlemde birkaç boğazdan geçerek Hazar Denizi'ne dökülür. Aras kendi kaynağında çok önemli bir ırmaktır. Erzurum'dan 32 km. uzaklıkta ırmağın birkaç kola ayrıldığı Hasankale'de su bel yöresine ulaşır.¹⁵ Biraz aşağıda olan Köprüküy'de ırmak yedi kemerli bir köprüyle karşılaşır.¹⁶ Hızlı akan ırmak Julfa'da 46 m. genişliğindedir.¹⁷ 48 km. daha aşağıda bulunan Megree'de ırmağın genişliği 73 m.'yi bulur.¹⁸ Irmak, baharda ve yazın ilk aylarında büyük oranda yağmur suları ve eriyen kar sularıyla beslenir. Bu da vadideki köylere ve tarlalara büyük zararlar veren su baskınlarına yol açar. Bu nedenle Bizans Kralı Augustus döneminden kalan belgelerden¹⁹ ve yol boyunca geri kalan birçok harabeden anlaşılacağı gibi, Aras üzerinde köprüleri ayakta tutmak zordur.²⁰ Yinede bugünlerde ırmağın üzerinde en azın-

14) Bak Hamilton, *Asia Minor*, C. I, s. 183.

15) A.g.e.

16) A.g.e., s. 185.

17) Ker Porter, C. I, s. 215.

18) Kinneir, s. 321.

19) Virgil, *An.* VIII, s. 728. "Pontem indignatus Araxes."

20) Ker Porter, C. II, s. 610, 641.

dan üç tane köprü vardır. Bu köprülerden biri daha önce sözü edilen Köprükoy, diğeri biraz yukarısındaki Nakşivan ve üçüncüsü ise Megree'den biraz aşağıda olan Khudoperinski köprüsüdür.²¹ Ana kollarıyla birlikte Aras'm uzunluğu 800 km.dir.²²

Kızıl-Uzen -ya da aşağı kısımlarında söylendiği gibi- Sefid-Rud, Aras'tan daha kısa bir ırmaktır. Fakat Sefid Rud'un bütün havzasının burada olmasından Aras'a oranla Medya için daha önemlidir. Bu nehir Elburz dağ silsilesinden çıkmadan ve Hazar Denizi'nin kenarından geçen alçak ülkeden inmeden önce uzunluğu 290 km., genişliği 240 km.lik bir bölgeden akar. Hemen hemen Zagros'un dibinden Persya'daki Kürt bölgesinden geçer. Aniden hızla döndüğü ve sarp, yüksek kayalıkların dibinde²³ kıvrılarak aktığı Khamseh'in bölgesinden geçer, kuzeydoğuya olan genel yönüyle dolambaçlı yolunda akar. Önce kuzeybatıya ve sonra kuzeye, hemen hemen Miana'ya doğru, Zenjan alanının yanlarını dönererek, kuzeydoğu olan esas yönüne geri döndükten sonra Menjil'e doğru hemen hemen güneydoğu yönünde akar. Rudbar Geçidi'nden²⁴ hızla geçerek Hazar Denizi'ne doğru Ghilan nehri ile karşılaşır. Irmağın uzunluğu 350 km. olarak tahmin edilmektedir.²⁵ Bu önemli bir ırmaktır. Kurak mevsimlerde bile güçlkle geçit vermektedir. Karagül ırmağı gibi yüksektir²⁶ ve Miana ya-

21) Kinneir.

22) Albay Chesney Araxes'in uzunluğunu bütün dolambaçları dahil 1.350 km. olarak tahmin etmektedir (Eufpharets Expedition, C. I, s. 12).

23) Sir H. Rawlinson ırmağın üzerindeki kayalıkların yüksekliğini 460 m. olarak tahmin etmektedir. (Geograph. Journ. C. X, s. 59).

24) A.g.e., s. 64; Kinneir, s. 124.

25) Cesney, *Efphrates Expedition*, C. I, s. 191.

26) *Geograph. Journ. C. X*, s. 59.

kınındaki Garongu ırmağıyla birleşmeden önce üç geniş kemerli köprünün altından geçer.²⁷ Baharda ve yazın ilk aylarında coşkulu akar ve sadece kaynağının dar yerlerinden geçilebilir.

Jaghetu ve Aji-Su ise Urmiye havzasının iki ana nehirleridir. Jaghetu, Sefid-Rud'un kaynağından çok az bir mesafede olan Zagros dağ silsilesinin dibinden doğar. Bu, Sefid-Rud havzasını Urmiye Gölü'nden ayıran sıra tepelerinden ırmakları toplar ve olabildiğince esas yönünde, gölün güneydoğu kıyılarına doğru ilk önce kuzeye ve sonra kuzeybatıya doğru akar. Belli bir mesafede bununla yanyana Zagroslardan inen sellerle oluşmuş Tatau'nun küçük ırmaklarıyla birleşir. Bunların arasında ırmak ağzlarına doğru olan bölgede Miyandab'ın zengin düzlükleri vardır.²⁸ Burası iki ırmak ile kolayca sulanmaktadır. Bu yatakların yüzeyi Miyandab yüzeyinden daha yukarıdadır. Bu iki ırmağın suları tarıma elverişlidir. Aji-Su ise bu göle kuzeydoğudan ulaşmaktadır. Bu ırmak, Hazar Denizi'nin 97 km. uzağındaki Sevilan Dağı'ndan doğmaktadır. İlk önce hemen hemen güney, sonra kuzeybatı ve son olarak güneybatı olan yönünde Tebriz şehrini geçerek, 37° 50' enlemine giren gölün doğu kenarlarına doğru dökülür. Aji-Su'nun sularının tuzlu²⁹ olması nedeniyle tarıma elverişli değildir.

Zenderud ya da İsfahan nehri Bakhtriya sıra dağlarının bir kısmı olan Kuh-i-Zerd'in (Sarı Dağ) doğu kenarlarından doğmaktadır. Bu nehre aynı dağlık bölgeden doğan birkaç tane nehir kolları eklenerek, genellikle doğu ya da kuzeydoğusu olan yönüyle büyük İsfahan

27) Ker Porter, C. I, s. 267; Morier, *First Journey*, s. 267.

28) *Geograph. Journ.* C. X, s. 11.

29) Ker Porter, C. I, s. 220; Morier, *Second Journey*, s. 233.

han şehrinin yanından geçerek, çöl bölgesinde kaybolur.³⁰ Bunun aldığı bütün yol 190 ya da 210 km.den daha fazla değildir. Fakat büyük ölçüde düz bölgelerden akar ve boyu uzun olan doğal bir nehirdir. Bunun suları ülkenin geniş bir bölümünde sulama amaçlı kanallarla verimli hale getirilir.³¹ İran'ın bu bölümüne platonun başka yerlerinde hemen hemen hiç rastlanmayan ormanlık bir bölgeye yaşam verir.³²

Bu nehirlerden hiçbiri Hint Okyanusuna ulaşmaz. Büyük İran platosunun bütün ırmakları göllerde ya da iç denizlerde bitmekte ya da çöllerde kaybolmaktadır. Kaynaklarından fazla uzakta olmayan kurak kumluklardan inerek, başka ırmaklara katılmadan ya da düz bölgelere verimlilik fırsatını vermeden kuzey ve batı dağ silsilesinden güney ve doğu yönüne, çöle doğru akan çeşitli dere ve ırmakları içine toplar. İsfahan Nehri, eski Medya sınırları içinde bu kurala tek örnek olarak gösterilmektedir. Medya'nın bütün önemli nehirleri ya Hazar Denizi'ne ya da büyük Urmiye Gölü'ne akar.

Urmiye Gölü havzası boyu eninden fazla olan bir havzadır. Bunun en uzun kenarı 130 km.nin üstünde bir mesafesiyle ve yaklaşık 40 km. genişliğiyle kuzey-kuzeybatıdan güney-güneybatıya uzanmaktadır.³³ Bunun doğu tarafında dikkate değer bir yarımada, gölü i-

30) Kinneir, s. 109.

31) Kinneir'e göre, 112 km. uzunluğunda ve 64 km. genişliğinde bir bölge olan Linjan, Zenderud'dan çekilen kanallarla sulanmaktadır, bu nedenle Persya'nın en verimli bölgelerinden birini oluşturmaktadır (s. 110). Ker Porter "İsfahan civarındaki pirinç tarlalarının sulanması için Zenderud'dan çekilen suyun büyük miktarı"ndan söz etmektedir (C. I, s. 420).

32) Ker Porter, C. I, s. 411 ve 431; C. II, s. 60.

33) Kinneir, çevresini 480 km. olarak tahmin ettiğinde bunun gerçek ölçüsünden bir hayli uzakta bir tahminde bulunmuştur. (*Persian Empire*, s. 155).

ki eşit olmayan kuzey ve güney kısımlarına ayırır. İki-
sinden en büyüğü olan güney kısmı, bunun merkezine
doğru çeşitli büyüklükteki yarımada gruplarıyla deği-
şik bir şekil almıştır. Asya'nın bu bölümündeki diğer
göller gibi bu göl,³⁴ deniz düzeyinden birkaç bin m.
yüksektedir. Suları, Lut Gölü gibi tuzludur. Gölde hiç-
bir canlı yaşamaz. Gölün yüzeyinde bir fırtına ko-ptu-
ğunda suları sadece birkaç m. yükselir. Göl sığdır; hiç-
bir yeri dört kulaçtan derin değildir.³⁵ Su yarı berraktır.
Bazı kuzey İtalya gölleri gibi bu gölün koyu mavi bir
rengi vardır. Bu nedenle buna Ermenilerce "Kapotan
Zow" ya da "Mavi Deniz" adı verilmiştir.³⁶

3) Medya'nın Yeri, Bölgeleri, Şehirleri

Tarihini anlatacağımız ırk tarafından ikamet edilen
ülke, eskilerce *Medya* olarak adlandırılan bölgenin ana
kısımını oluşturmaktadır.

Bunun yanında Medya, çok büyük ve önemli başka
bir bölge de içermektedir. Yukarıda tanımlanan bölge-
nin kuzeybatı kısmında iki büyük dağ zincirinin güneye
ve doğuya doğru ayrılan kısmında, Yunanlıların "Atro-
patênê"³⁷ dedikleri ve şimdi "Azerbaycan" olarak bilinen,

34) Urmiye Gölü, deniz düzeyinden 1300 m. Van Gölü ise 1650 m.
yüksekliktedir. Sivan Gölü bu ikisinden daha alçaktadır; yinede
deniz düzeyinden oldukça yüksektedir.

35) Bak *Geographical Journal*, C. X, s. 7. Karşılaştırma için bak C.
III, s. 56; ve bak Kinneir.

36) *Armen. Geogr.* s. 364. Strabo'nun Καπαντα bozulmuş şekli olan
Σπαντα çalışmasının bazı eski kopyacılar hizmet ettiği tahmin
edilmiştir. (Bak St. Martin *Recherches sur l'Arménie*, tom. i. s.
59; ve karşılaştırma için *Ingigi, Archæolog. Armen.* C. I, s. 160,
ve *Geograph. Journ.* C. X. s. 9).

37) Bu isim Atropates isminden türetilmiştir. Atropates, Arbela sa-
vaşları zamanında İskender ile uzlaşan ve kendini kısa bir süre-

tamamen dağlarla kaplı bir bölge vardır. Bu bölge Hazar Denizi'nin alçak kısımlarıyla aynı paralelde olan Medya'nın diğer bölgelerinden daha kuzeydedir. Bu, Hazar Denizi'nin güneybatı köşesinden kıvrılan yüksek dağ zinciri ve havzası arasında kalan ülkeyle birlikte, bütün Urmiye Gölü havzasını kapsamaktadır. Burası genellikle daha az verimli bir bölgedir; fakat özellikle de Urmiye Havzası ve Araxes Irmağı ağzına doğru uzanan bölgede çok verimli arazinin belli bir kısmı yer alır.

Medya'nın sınırları çeşitli yazarlarca değişik şekillerde gösterilmiştir.³⁸ Bunlar değişik zamanlarda tanımlandıklarından farklı olmaları doğaldır, ancak bu farklılıkların o kadar büyük olmamasına karşılık üç taraftaki doğal sınırlar kesinlikle belirlenebilir. Ülkenin alçak yerlerinin gerçek sınırını Araxes Irmağı belirler. Kuzeye doğru olan sınırını, Urmiye havzasına bitişik olan dağ zinciri oluşturur. Diğer taraftan, bu sınırı Hazar Denizi'nin batı ve güneyindeki dağ zinciri belirler. Batıda, sınır çizgisinin güneye doğru olan kısmı Zagros bölgesinin merkezi boyuncadır. Bunun yanında, Urmiye'yi Van Havzası'ndan ayıran Zagros dağ zincirinin uzantısı sını-

lığına bağımsız ilan ettiği ili yönetmesine izin verilen bölgenin valisi idi. (Strab. XI. 13. § 1; Diod. Sic. XVIII. 3.)

38) Strabo, Medya'nın sınırlarını kuzeyde Matiane ve Kadusilerin (Elburz) dağlık bölgesiyle; doğuda Part ve Kosae ile; güneyde Sittacene, Zagros ve Elimailer ile; batıda Matiane ve Ermenistan ile sınırlamaktadır (XI. 13). Pliny ise buranın doğusunda Partların ve Kaspiyanların; güneyinde Sittacene, Sussiana ve Perslilerin; batısında Adiabene ve kuzeyinde Ermenistan'ın olduğunu söylemektedir (H.N. V.I. 26). Ermeni coğrafyacılar buranın kuzey sınırını Ermenistan ve Hazar Denizi, doğu sınırını Aria ya da Horesan, güney sınırını Persya ve batı sınırını Ermenistan ve Assur olarak belirlemektedirler (s. 357-365). En yaygın olan görüşe göre Medya, Araxes'ten başlayarak dağlar ve Hyrcania'ya kadar Hazar Denizinin arasında kalan bütün alçak bölgeleri, İsfahandan güney yönüne doğru genişleyerek batıya doğru Zagros'un büyük bir bölümünü içermektedir. Ölçüler metin içinde verilmiştir.

rı oluşturur. Doğu sınırını Elburz'dan uzanan dağ uzantısı ve bunun aşağısında batı sınırını, hemen hemen aynı boylamda olan büyük tuz çölü belirler.³⁹ Buradan güneye doğru işaretlenmiş bir çizgi ya da doğal bir sınır yoktur. Büyük platonun ne kadarının Medya'ya ne kadarının Persya'ya ait olduğunu söylemek güçtür. Bununla beraber, merkez olması mümkün olan başkent Hamadan'ın yerini belirledikten sonra, tarihçilerin ve coğrafyacılardan verdiği Medya'nın büyüklüğünün genel değerine göre, biz bu platonun güney sınırını, Irak ve Fars arasındaki hemen hemen bugünkü sınır olan otuzikinci paralelin çizgisine yerleştirebiliriz.

Medya ülkesi şekil olarak bir kareye benzetilir.⁴⁰ Kısa tarafları güneydoğu ve kuzeybatıya bakarken, iki en önemli tarafı sırasıyla kuzeydoğu ve güneybatıya baktığından, bu kareden çok, uzun bir paralelkenar şeklinde görülür. Bu paralelkenarın en büyük tarafının uzunluğu 9000 km. ve genişliği 400 km.dir. Böylece burası 380.000 km²'yi kapsamaktadır. Bu alan Assur ve Kaldea (Keldani) ülkesinden daha geniş bir alanı kapsar⁴¹ ve modern Avrupa'nın standart ölçüsüne göre birinci sınıf bir devlet kurma yeterliliğindedir.⁴² Karşılaştırmak gerekirse, bu ülke hemen hemen Britanya Adaları'nın yüzölçümünün beşte birinden daha büyük ve Prusya'nın ya da İtalya yarımadasının yarısına,

39) Tuz çölü biraz daha batıya doğru. Tahran'dan İsfahan'a giden yola kadar uzanmaktadır. (Bak Fraser, *Khorasan*, s. 142; Ouseley, *Travels*, C. III. s. 109; Ker Protre, *Travels*, C. I, s. 372.)

40) Marc. XXII, 6. "Medipugnatrix nation, regiones inhabitans ad speciem quadratae figurae formatas." Karşılaştırma için bak Strabo, C. XI. s. 13, § 8.

41) Bak C. I. s. 5 ve 182.

42) Karşılaştırma için bak Polybius, X. 27, § 1: 'Ἔστι τοίνυν ἡ Μηδία κατὰ τὸ μέγεθος νῆς χωρᾶς ἀξιοχλεωτάτη τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυναστειῶν.

Fransa'nın dörtte üçüne ya da Almanya'nın beşte üçüne karşılıktır. Buranın iç ve dış bölgeleri bir bütün olarak görüldüğünde, ülkeye yoğunluk kazandırır ve ülkenin bu doğal durumu onu dış saldırılara karşı güçlü bir şekilde korur.⁴³

Assur ve Kaldea ülkesini oluşturan arazilerine oranla Medya arazisi genel olarak daha az verimlidir. Medya platosu, her yerde taşlık alanlar kaplıdır. Batıdan doğuya doğru uzanan Zagros dağ burunları tarafından bölünmektedir.⁴⁴ Ülkeyi çöle açılan uzun düzlükler ya da geniş paralel vadiler ayırmaktadır. Bu alanların görüntüsü hemen hemen her yerde çıplak, kurak ve ürkütücüdür. Yukarıda, bunlar birbiri üstüne yığılmış çok büyük, gri kaya kütleleri olarak; aşağıda ise aşınmış bayır, çalı ya da ağaçlardan yoksun ve sadece seyrek olarak kuru ve az bir bitki besleyen bir yer olarak görünmektedir. Düzlüklerin ortaya çıkışı az da olsa yukarı düzlüklerine oranla daha iyidir; bunlar düzdür ve hiç tümsek yoktur; genelde çakıl ve çok sert kilden oluşmuştur ve seyrek olarak da su birikintileriyle canlanmıştır; baharda iki ay dışında, yolculara keder ve yorgunluk hissi veren, hemen hemen ağaçsız, tekdüze kahverengi geniş alan olarak görünmektedir. Bölgenin en az kurak alanlarından biri olan Azerbaycan'ın geniş yol ve dalgalı bayırlarının bitki örtüsü ıssız ve verimsiz, sadece kurumuş çimen ve çalıdan ibarettir.⁴⁵

43) So Strabo: 'H πολλή μεν ουν υψηλή εστι και Ψυχρα (XI, 13, § 7). Karşılaştırma için bak Kinneir, *Persian Empire*, s. 108, 144, 149; Fraser, *Khorasan*, s 162-165.

44) Bu daha çok Irak'ta olduğu gibi, ülkenin en güney kısmıdır. (Kinneir, s. 108).

45) Sir H. Rawlinson "Geograph. Journ. C. X. s. 43, 44, 55. Burada bile bir ağaç çok değerli idi. (Morier, *Second Journ.*, s. 237.)

Orada hâlâ bu viraneliğin genel görünümünden ayrıcalıklı durumlar vardır. Bölgenin en kötü kısımlarında, bahar yağmurlarından sonra ülkenin parlak ve şen olduğu bir zaman gelir. Kayalı alanların eğimli yüzeyleri, zümrüt yeşiliyle boyanmış gibidir.⁴⁶ Küçük bitkiler ya da çeşitli ürünlerle kaplanmış düzlüklerde zengin bitkiler büyür;⁴⁷ köyleri çevreleyen meyve ağaçları, en süslü çiçeklerini ve gül fidanları güllerini açmaya başlar ve kokuları bütün çevreyi kaplar.⁴⁸ Nisan ve mayıs aylarında ülkenin bütün yüzü değişir ve sıradan verimsizliğin yerini güzel yeşillikler alır.

Belirli sayıdaki daha çok tercih edilen güzel ve verimli yerler hemen hemen yılın her zamanında görülürler.

Ermeni coğrafyacılara göre, Medya'da onbir bölge vardır;⁴⁹ Ptolemy bu sayıyı sekize indirir;⁵⁰ fakat klasik coğrafyacılar genelde daha önce gösterildiği gibi iki bölgeyle yetinmektedirler.⁵¹ Medya'nın merkezi kısımları olarak sadece Atropatêné (şimdiki Azerbaycan), Acem Irak'ın (Zagroslar) ve Erdelan'ın iki iline denk düşen bir alan olan "Medya Magna" olarak tanınmıştır. Daha küçük alt bölümlerde dikkate değer sadece iki ya da üç bölge vardır. Bunlardan biri, Rhagiana'dır ya da Sefid-Rud Irmağı'nın çevresinden Hazar Geçidi'ne doğru Elburz Dağları'nın kenarından geçen alandır. Bu yer, is-

46) Fraser, s. 163.

47) Ker Porter, C. I, s. 285, 367.

48) A.g.e. s. 228, 231; *Geograph. Journ.* C. X, s. 29.

49) Bunlar Atropatia (ya da Atropatene), Rhea (Rhagiana), Gilinia (Ghilan), Mcania, Dilumia, Amatania 5Hamadan), Dambuaria, Sparastanai, Amlia, Cheososia ve Rhovania'dır. (s. 363, 364).

50) Ptolemy'nin bölgeleri Margiana, Tropatene (yani Atropatane), Choromithrene, Elymais, Sigriana, Rhagiana, Daritis ve Syro-Media'dır (*Geograph.* VI. 2).

51) Bak yukarıda, s. 13.

mini önemli bir şehir olan Rhages'den almaktadır. O-dukça verimli olan bu yer, yazları çok sıcaktır. Bir Başka bölge ise Nisaea'dır. Medlerin göçle geldikleri doğu ülkelerinden birlikte getirdikleri bir isimdir.⁵² Bu bölge at yetiştiriciliği için özellikle tercih edilmiştir. Bu- rası Zagros'un esas sıradağlarının batısındaki yukarı ülkenin yüksek düzlüklerinde yer alır. İskender, Su- sa'dan Ekbatana'ya (Med Kralı Kastiliaş tarafından ku- rulan Hamadan) giderken⁵³ bu otlaklardan geçtiğine göre, otlakların Ekbatana'nın güneyinde olması gerek- mektedir. Bu otlaklar Persya'daki en iyi yazlık otlakla- rını oluşturduğu sayılan Behistun* ve Horramabad arasındaki Khawah ve Alistar'm modern düzlükleriyle bir tutulmaktadır.⁵⁴

Bu bölümlerin herhangi birinin Büyük Medya İmpa- ratorluğu döneminde bilinip bilinmediği kesin değildir. Bunlar herhangi bir doğal sınır ya da bazı özellikler göze- tilip işaretlenerek kurulmamışlardır. Bütününde ana bö- lünmenin -Media Magna ve Media Athropatêné- eski olu- şu mümkündür. Atropatêné, Medlerin eski yeri⁵⁵ ve Medya Magna sonradan kazanılmıştı; fakat ülkenin ön- ceki politik coğrafyasını kesin olarak belirlemede belir-

52) Asıl Nisaea, Horasan'da Nisapur bölgesidir (Strabo, XI, 7, § 2; İsid. Char. s. 7). Ünlü at yetiştiriciliği burada başlamıştır. *Ata*'nın Turkoman atları bütün Persya'da tanınmaktadır. (Bak Geograph. Journ. C. IX, s. 101).

53) Arrian, *Exp. Alex.* VII, 13, Karşılaştırma için bak Diod. Sic. XVII, 110, § 6.

*) Ferhat'ın Şirin için deldiği dağ.

54) *Geographical Journal*, C. IX, s. 100, 101. Karşılaştırma için bak Ker Porter, C. II, s. 84.

55) Vendidad'da Vara ya da Vera olarak adlandırılmış başkentinin adını almış Varena'nın Atropatene olmasından kuşkulaniılmak- tadır: Assurca kayıtlarda geçen Bikan'ın aynı bölgeyi tanımladı- ğına inanılmaktadır.

ginsizlikler gösterir. Daha küçük politik bölünmeler hâlâ eski zamanların karanlıklarında daha az ayırdedilebilir.

Medya ülkesini oluşturan önemli bölgeler incelendiğinde, üne sahip bazı büyük ve önemli bölge ve şehirlerinden söz etmek gerekir. Bunların hepsinden en önemlileri kuzeydeki ve güneydeki illere göre başkent durumunda olan kuzey ve güney Ekbatana Şehri'dir. Bu şehre büyüklük ve ünlülükte en yakın olan, eski zamanların önemli şehri Rhages'tir. Üçüncü sırada ise Bagistan, Konkobar, Adrapan, Aspadan, Çarah, Kudrus, Hispaostes, Urakagabarna şehirleri yer alır.

Polyus⁵⁶ ve Diodorus'tan⁵⁷ öğrenildiği gibi Medlerin ve Perslerin "Hagmatán" olarak bildikleri güney Ekbatana ya da Agbatana,⁵⁸ Zagros dağ zincirinin biraz doğusundaki Demavend Dağı'nın eteklerindeki bir düzlükte yer almaktadır. Eratosthenes⁵⁹, İsidore,⁶⁰ Pliny,⁶¹ Arrian,⁶² ve diğerlerinin kayıtlarıyla birleştirilmiş bu yazarların kayıtları, anlaşılır fakat gerçek eski ismin bozulmuş şekli olan isim Hamadan'ın modern şehrinin ki gibi bir yer olabilirliğin yanısıra hemen hemen kesin olarak sayılmaktadır.⁶³

56) Hagmatana ya da Hagmatan, Medya'da kurulmuş Behistun yazıtlarında kullanılmış şekildedir. Ezra'daki Achmetha, son sessiz harfi düşürmektedir; fakat diğer haliyle orijinal ismini göstermektedir. İki Yunanca şekilden en eskisi olan Agbatana tercih edilmektedir.

57) Polyb. X, 27.

58) Diod. Sic. II, 13. § 6.

59) Ap. Strab. II, s. 79.

60) Mans. Parth. s. 6; Hudson, Geographi Minores. Bu paragraftaki "Apobatana" hiç şüphesiz Ekbatana'dır.

61) H. N. VI, 14 ve 26.

62) Exp. Alex. III, 19, 20.

63) Chardin, Hamadan'ın Susa sitesini işgal ettiğine inandıktaydı (*Voyages en Perse*, tom. III, s. 15) ve daha bilgili Archdeacon Williams, Ekbatana'nın İsfahan'da ya da buranın yakınlarında olduğunu ileri sürmektedir (*Geography of Ancient Asia*, s. 9-48):

Demavend Dağı modern Elwend ya da Erwend olarak tanınmaktadır. Demavend Dağı, diğer taraftan kendi başına yükselen, aynı zamanda kuzeybatı yönünde Zagros sıradağlarına bağlantılı olan ve bir destek gibi görünen uzun ve yüksek bir dağdır.⁶⁴ Dağın her yönünden çok sayıda nehirler akmaktadır; özellikle kuzeydoğuya doğru, bol yeşillikli bir halı gibi kaplanmış düzlük, küçük dereler, büyük ve güzel orman ağaçlarının sayısız korularıyla süslenerek farklı bir görünüm kazanmıştır. Modern şehir burada kurulmuştur.⁶⁵ Eski şehir ise 1.5 ya da 2.5 km. kadar dağın yakınlarındadır.⁶⁶ Eğer burası Hamadan'ın olduğu yerden başlamış ise, her durumda düzlüğe doğru daha çok genişlemiştir. Ekbatana, en gelişkin döneminde bile Nineve Şehri'nden daha büyük bir şehir olmamıştır. Bu iki şehri karşılaştırmak gerekirse, Nineve'nin kale duvarları içinde 720 hektarlık bir alan yer almaktadır.⁶⁷

Şehrin ve ana yapılarının karakteri tamamen konuya ilişkin kişilerin abartılı sunuşlarından elde edilmiştir. Ancak Med başkenti bilimsel bir araştırmaya hiçbir za-

fakat buradaki istisnalar bilginlerin ve gezginlerin Hamadan'ı büyük Med başkenti ile bir tutmasına olanaklı yapmaktadır. (Bak Ritter, *Erdkunde*, C. IX. s. 98-100; ve karşılaştırma için bak Heeren, *A. Nat. C. I*, s. 250. E. T; Sainte-Croix, *Mem. de l'Academie des Inscriptions*, C. I. s. 108-141; Ouseley, *Travels in the East*, C. III, s. 411; Morier, *Second Journey*, s. 264-271; Ker porter, *Travels*, s. C. II, s. 99-115).

64) Ker Porter, Orontes Dağı'nın uzunluğunu ana sıradağın eteklerinden başlayarak 48 km. olarak tahmin etmektedir (*Travels*, C. II, s. 139). Kinneir (*Persian Empire*, s. 126) "Asıl Elwend'in 19 km'den daha uzun olmadığını" söylemektedir. Ritter, Orontes'in yüksekliğini en az 3.000 m. olarak tahmin etmektedir. (*Erdkunde*, C. IX, s. 87).

65) Ker Porter, s. 101.

66) Τῶν γὰρ Ἐκβατανῶν ὡς δωδεκά σταδίουσ ἀπεχόν εστιν ἀρός ὁ καλεῖται Ὀροντής. (Diod. Sic. II. 13. § 7)

67) Bak C. I. s. 256.

man konu olmamıştır. Şehri ziyaret eden araştırmacılar bunun karakterinin eskiye örnek gösterilebilecek uygun bir alan olmadığını kaydetmişlerdir. Bu şehirde hemen hemen hiçbir eskiliğin kanıtı yoktur. Yer hiçbir zaman terkedilmişlik görünümünde değildir ve de şehir yaklaşık 2200 yıllık bir süre yabancı fatihlerin yokedici akınlarının etkisi altında kalmıştır. Bu konuda araştırma yapan bilimadamları bu nedenle enerjilerini bu yöne doğru çevirmelerinden caydırılmışlardır. Mevcut belgelerin yetersizliğinden, az da olsa klasik yazarların güvenilir tanımlarına ve ölçülerine bağlı kalındı.

Ekbatana, görkemli yerinden dolayı övgüye değer niteliktedir. Bu yerdeki yapı Diodorus tarafından Semiramis'e atfedilmiş bir yapı olarak gösterilmiştir;⁶⁸ fakat bu yapı orijinal olarak Med kralı Keyaksar tarafından inşa ettirilmiştir. Med yönetimini ele geçiren Ahamenid Hanedanı Kralları tarafından düzeltilip genişletilmiş ve güzelleştirilmiştir. Polybius'a göre yapının çevresi 1.300 m. idi.⁶⁹ Susa'daki saray höyüğünü biraz aşan bu ölçü, tarzı ile Persepolis'teki saray türündeki düzlüğü biraz geçse de,⁷⁰ bu gerçeğe yakın olarak kabul edilebilir. Bu-

*) Assur Kralı V. Şamsi Adad çok genç sayılacak yaşta ölmüştür. Oğlu III. Adad-Nirari henüz çocuk denecek yaşta olduğundan Assur devletinin başına V. Şamsi Adad'ın eşi III. Adad-Nirari'nin annesi, Babilli bir prenses olan Sammuramat geçti. Sammura-mat adı Yunan tarihi kaynaklarında Semiramis olarak geçer. Sammura-mat, yağmalama amacı ile dört yıl peş peşe Med ülkesine saldırılar düzenlemiştir.

68) Diod. Sic. II, 13, § 6.

69) Polyb. X, 27, § 9.

70) Susa'daki saray höyüğünün çevresi yaklaşık olarak 1.200 m.dir. (Loftus, *Chaldea and Susiana*, plan. opp. s. 340). Persepolit saray höyüğünün çevresi ise 1400 m.dir. (Ker Porter, C. I, s. 582) Assur saray höyükleri bazı durumlarda daha geniştirler. Nemrud höyüğünün çevresi yaklaşık olarak 1900 m.dir. Koyuncuk düzlüğü de 1830 m.'yi aşmaktadır.

nunla beraber, yukarıda sözü edilen sarayların benzerliklerinden yola çıkarak, kraliyet ikametgâhı olarak ayrılmış bölgenin tamamen binalarla kaplanmış olduğu sonucunu çıkarılabilir. Alanın yarısında, belkide daha fazlasında çeşitli binaları çevreleyen ve bunları birbirinden ayıran mermer ile döşenmiş geniş açık yollar yer almıştır. Binaların, en çok göze çarpan karakteristiğini oluşturan sütunların taş yerine çoğunluğunun ahşaptan olmasından başka Susa ve Persepolis'teki Ahamenid krallıklarınıninkine benzediği sanılmaktadır. Poliybius bu sütunları iki sınıfa ayırmaktadır.⁷¹ Bunlar ana binaların sütunları ve alanların kenar sütunlarıdır. Bundan da Ekbatana'daki alanların Yunan ve Romalı evlerde çoğunlukta oldukları gibi sırasütunlarla çevrilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷² Hepsi ya sedir ağacından ya da selvi ağacından yapılmış olan bu ahşap sütunlar,⁷³ aralarında kare şeklinde bir yer bırakarak sağ köşeden birbirileriyle çakışan aynı materyalin kirişiyle desteklenmişlerdir. Bütünün üstüne bir çatı yerleştirilmiştir. Bu çatı bir köşeye eğimli⁷⁴ ve kiremit şeklinde gümüş plakalardan oluşturulmuştur. Sütunlar, kirişler ve ahşap bölümün diğer kısımları da çok değerli ince metal tabakasıyla kaplanmıştır; hatta altın bile bu amaç için belli bir dereceye kadar kullanılmıştır.⁷⁵

Daha güneydeki başkentlerde daha büyük ve muhteşem binalar tasarlandığından, Darius ve Keyaksar'a

71) Polyb. x. 27, § 10.

72) Assur sarayları tam tersine oldukça açık oldukları görülmektedir.

73) Polyb. 1. s. c. Ουρης γαρ της ξυλιας απασης κεδρινης κυπαριττινης, κ. τ. λ.

74) Bazı durumlarda Persliler, düz çatı yerine eyimli çatılar kullanmaktaydılar. Bunu "Krus'un Anıt Mezarı"ndan anlayabiliriz.

75) Polyb. 1. s. c. τους κιονας, τους μεν αργυραις τους δε χρυσαις λεπτισι περιελιθηθαι. τας δε κεραμιδας αργυρας ειναι πασας.

bir model olarak hizmet veren eski Medya sarayının karakteri buna uygun görünmektedir. Ahamenid kraları zamanında saraya yapılan eklerde taş sütunlar kullanılmıştır.⁷⁶ Polybius'un tarifinden yararlanılacaksa, mimari şekillerin güzelliğine değilde kullanılan materyalin zengin ve pahalılığının etkisine bağlı olan ana binada eski ve daha kaba mimari bir stilin egemen olduğu görülür. Görüldüğü kadarıyla ahşap sütun mimarisine, Medler tarafından malzemenin kolaylıkla elde edilmesinden ve kolayca işlenmesinden dolayı Asya'nın bu bölümünde başlamıştır;⁷⁷ Persler ise sonradan bu tarzı kullanmayarak, bunun yerine geçen büyük binalarının şanına uygun ince ve şık taş sütun tarzını benimsemişlerdir.

Sarayın az uzağında yapay bir yapı olan "Akra Kalesi" vardır. Eğer Polybius'un tanımı güvenilir ise burası dik-kate değer güçte bir yerdir.⁷⁸ Burada İskender'in korkusundan Baktria'ya kaçan Darius Codomannus'un 7000

76) Bak *Travels*, C. II, s. 115. Sayın Morier 1813'te sütun ve bunların temellerini görerek "*Second Journey through Persia*" adlı eserinde resmetmiştir (Bak s. 268). 1835 ve 1839 seneleri arasında Hamadan'ı sık sık ziyaret eden Sir H. Rawlinson, aynı tipte beş ya da altı sütun temelleri daha gözlemlemiştir.

77) Assurluların sütunları seyrek kullandıkları bu kitabın ilk cildinde yer almıştır (C. I. s. 303, dipnot 6). Geç Babililerce daha yaygın olarak kullanıldıklarından, sütunlarla tanışmalarını Med etkisine bağlayabiliriz. (Bak "*Arts and Sciences of the Babylonians*") Sütun mimarisi tabii ki odunun bol bulunduğu ülkede başlamıştır. İlk sütun tipleri Kürtlerin ve Yezidilerin evlerinde destek olarak kullandıkları kaba direk şeklindeydi. (Bak Layard, *Nineveh and Babylon*, s. 252). Bunların şekli belli bir zaman sonra düzgünleşir, oyulur ve süslenir; daha sonraları bunların yerini odunun daha az bulunduğu yerlerde taş sütunlar alır, fakat çok geçmeden bunların daha güzelleştikleri görülür.

78) Polyb. x. 27. § 6. "Ακραν εν αυτη χειροποιητον εχει. θαυμασιως προς οχυροτητα κατασκευασμενην.

gümüştten oluşun hazinesi vardır.⁷⁹ Burası daha önceki Pers kralların zamanında kraliyet kararlarının ve diğer genel belgelerinin saklandığı “Kayıt Ofisi” olarak kullanılmıştır.⁸⁰ Bazı araştırmacılar⁸¹ eski yapının bir kısmının hâlâ varolduğu düşüncesindedirler; güneye doğru olan günümüz köylerin civarlarında, yerliler tarafından “iç kale” olarak bilinen ve orijinal kalenin olduğu yerin bazı kısımlarını içine almayan bir yıkıntı vardır. Fakat şimdi varolan yapının kalıntıları kesinlikle Part egemenliği devrinden daha erken bir tarihe ait değildir⁸² ve bunun için bunlar eski Med kalesinin karakterinden daha ileri düzeyde değillerdir. “Diyako’nun (Kaştarati) Sarayı” olarak kabul ettiği bina hakkında Herodot’un verdiği tanım burada uygun görülmüştür ve bu tanımdan giderek orijinal yapının doğru tahminini elde edebiliriz. Fakat bu yazarın tanımı onun anlattığı gibi bir konik tepe değildir, fakat burası dağlarla çevrili düzlüğün bulunduğu civar yerlerin doğal özelliklerine tamamen farklı düşmektedir. Bunun için Herodot’un tanımının da bir mit olduğu kesin gibi görünmektedir ya da Herodot kuzey alanının Ekbatana şehrine işaret etmiş olabilir.

Med başkentinin herhangi bir zamanda duvarlarla çevrili olup olmadığı bilinmemektedir. Polybius, bu günlerde bu yerin kale ile çevrili olmadığını kesinlikle ifade etmektedir,⁸³ ama yine de bunun her zaman bu durumda olduğuna dair şüphe edilecek bazı nedenler vardır. Medlerin ve Perslerin şehirde güçlendirilmiş hi-

79) Arrian, Exp. Alex, III, 19.

80) Ezra VI, 2.

81) As Ker Porter (Travels, C. II, s. 101).

82) Bu, 1836’da yıkıntıları dikkatlice inceleyen Sir H. Rawlinson’un kesin fikridir.

83) Polyb. 1. s. c.

sar ya da kale kurmakla yetindikleri görülmektedir. Şehir duvarının korunması için çevresinde toplanmış evlerin olması daha çok ilaveler yapılmasını gerektirmemiştir.⁸⁴ Ekbatana'nın hiçbir zaman kuşatılmadığı sanılmaktadır.⁸⁵ İçerik olarak çok olanaklı olmayan Judith'in kitabındaki⁸⁶ harika tarif gerçek kuruluştan büsbütün olarak farklıdır.

Sonraki zamanlarda Gaza, Gazaka ya da Kanzaka ismini taşımış kuzey Medya'nın başkentine de⁸⁷ Ekbatana dendiği sanılmaktadır ve arasına da olsa Herodot bunu güney ya da gerçek başkent olarak kabul etmiştir.⁸⁸ Hamadan'ın yerel özellikleriyle uzlaşmaz bir şekilde ters düşmesinden Herodot'un tanımı, Azerbaycan alanının önemli şehrinin varolan kalıntılarıyla yeterince uyum göstermektedir ve bu kesinlikle Korênéli Moses'in bu kısımdaki "ikinci Ekbatana, yedi duvarlı şehir" olarak adlandırdığı bir şehirdir.⁸⁹ Bu yerin özelliği doğu yükseltisinden temeline doğru yumuşakça inen konik şeklindeki bir tepe üzerindeki konumudur. Tepenin en üst noktasındaki en iç savunmada Kraliyet Sa-

84) Herodot, kuzey Ekbatana'nın bu karakterde bir şehir olduğunu kesin olarak ifade etmektedir (i. 98, 99). Modern araştırmalarda eski Pers ya da Med sitesinin hiçbir yerinde şehir duvarlarına rastlanılmamıştır.

85) Birzamanlar Ekbatana Krus'un, İskender'in (Arrian, *Exp. Alex.* III, 19) ve Büyük Antiokus'un eline geçmiştir (Polyb. x. 27).

86) Judith i. 2-4. Bu bilgiye göre duvarlar 3 m. uzunluğunda ve 1.5 m. genişliğinde yontulmuş taşlarla örülmüştü. Duvarın yüksekliği 32 m. eni ise 23 m. idi. Kapıların yüksekliği duvarlarla aynı yükseklikteydi; kapıkuleleri 45 m. ye kadar yükseltilmiştir.

87) Bak Strab. XI. 13. § 3; Plin. H. N. vf. 13; Ptol. *Geograph.* VI. 2; Am. Marc. XXIİİ. 6; *Armen. Geogr.* § 87, s. 364. Şehrin bir diğer ismi ise Vera'dır (Strabo, l. s. c.)

88) Bak, Sir H. Rawlinson, *Journal of the Geographical Society*, adlı eserindeki C. 10 s. 65-158. "On the Site of the Atropatenian Ekbatana" adlı makale.

89) Mos. Chor. Hist. Armen. II, 84.

rayı ve hazineler vardır; tepenin yamaçları kuvvetlendirilmiştir ve temelinde en dış duvarın dış çevresinde şehri oluşturan yerel ve diğer binalar vardır. Herodot'un verdiği bilgiye göre duvarları örten mazgallı siperler çeşitli renklere boyanmıştır. Dış çevrede kalanlar ise ilki beyaz, ikincisi siyah, üçüncüsü kırmızı, dördüncüsü mavi, beşincisi portakal rengi, altıncısı gümüş rengi ve yedincisi altın rengine boyanmıştır.⁹⁰ Bununla hoş ve her durumda dikkat çeken görünüş elde edilmiştir. Şehrin üstünde yükselen hisar yedi ayrı renkten oluşan sıra görünümündedir.⁹¹

Gerçekten de kuzey olduğu kadar güney Ekbatana şehrinin olduğu varsayılırsa⁹² ve Herodot hesaplarında güney başkent yerine kuzeyin en büyük şehrini gerçek olarak tarif etmiş ise, bütün olasılıklarına karşın modern Taht-i-Süleyman'daki kuzey şehri Jaghetu'nun nehir kolu olan Saruk'un yukarı vadisine yerleştirilebilir. Sadece kuzey Medya'da Herodot'un tarif ettiği şekil-

90) Herod. I. 98.

91) Bu tanımlamanın bütününde hiç şüphesiz biraz efsane havası vardır; kale burcundaki mazgallı siperlerin değerli metallere kaplanmış olması modern okuyucuya olanaksız gibi gelmektedir. Fakat saraylarının dışını gümüş plakalarla ve saray içindeki ahşapları gümüş ya da altınla kaplayan halk yeterince zengin olabilirdi ve Herodot'un tanımladığı gösterişi elde edebilmek için bol bol harcamış olabilirler. Babil'de en azından bir tapınağın Ekbatana'daki kale ile tamamen aynı şekilde süslenmiş olduğu, Herodot tarafından açıklanmıştır. (Bak yazarın *Herodotus* adlı eseri C. II, s. 484, 2 baskı, ve karşılaştırma için bak Ch. VI. "Fourth Monarchy").

92) Sir H. Rawlinson iddia ettiği görüşüne makalesinde yer verirken, İngiltere'de bu genellikle kabul edilmiş, Avrupa'da ise özellikle de Fransa'da bu tartışılmaktadır. Fransa'da bu makaleye M. Quatremere tarafından *Memoires de l'Academie des Inscrition et Belles-Lettres* tom. XIX. part I, s. 419'da karşı bir makale yayınlanmıştır. İki Med Ekbatana'sını tanıyan tek eski yazarın yukarıda işaret edilen Ermeni tarihçisi olduğu kabul edilmelidir.

de önemli yıkıntılar vardır.⁹³ Kuzeye doğru tepelerin kenarından geçen Saruk'un ana kolunun aktığı vadinin baş tarafına yakın bir yerde, vadiye doğru çıkık olan ve 46 m. yüksekliğinde konik bir tepecik vardır. Tepeciğin coğrafik konumu son derece tuhaftır.⁹⁴ Bunun böyle olması çok kireçli suların aktığı yerlerde hızlı bir şekilde doğal bir kaya gibi sert ve sabit tortu oluşturan tamamen küçük bir gölün varlığından kaynaklanmaktadır. Eğer göl asıl olarak vadinin düzeyindeyse, her tesadüfi ya da sürekli akıntıda, kabarma eğilimde olan gölün kenarlarında sert düzeylerin olması gerekirdi. Böylece çağlar boyunca tepenin tümü sadece taşlaşma sonucu oluşmuş olabilir.⁹⁵ Gölün kenarlarından suyun taşma eğilimine göre bu gelişim hızlı ya da yavaş olmuştur; bu eğilim o kadar güçlü olmuştur ki, sular şimdiki doğal düzeyine ulaşmıştır.⁹⁶ Düzensiz şekilde olan gölün çevresi yaklaşık olarak 300 adımdır. Gölün suları, içeriğindeki minerallerin miktarına rağmen, berraktır ve tadı o kadar kötü değildir.⁹⁷ Eskiden insanlar bunun dipsiz olduğuna inanırlardı, fakat 1837'de yapılan deneylerle bunun 48 m.den derin olmadığı anlaşılmıştır.

93) Parlak terimlerle Albay Menteith tarafından tanımlanmış Kileh Zohak'taki yıkıntılar (*Journal of the Geographical Society*, C. III, s. 4, 5) gerçekte tamamen önemsizdir.

94) Takht-i-Süleyman yıkıntılarının en iyi tanımı *Geographical Journal*, C. X, s. 46-53'te bulunabilir. Sir R. K. Porter'ın tanımı hem eksik hem de daha az doğrudur. (*Travels*, C. II, s. 558-561).

95) Bu teori ilk olarak Ker Porter tarafından kurulmuştur. Son gezginler onun ile aynı fikirdedirler.

96) Gölün özelliklerinden biri de, sulama amaçlı olarak çekilen su miktarı ne kadar çok olursa olsun suyun her zaman aynı seviyede kalmasıdır. Sir H. Rawlinson bu harika olayı şöyle açıklamaktadır: "Gölün yeraltından tamamen aynı yükseklikteki bitişik dağın içindeki diğer büyük kaynak ile kanal yoluyla bağlantılı olduğu sonucuna vardım" (*Geographical Journal*, C. X, s. 48.)

97) *Geographical Journal*, C. X, s. 50; Ker Porter, C. II, s. 558.

Şimdilerde bu dikkate değer sağlam surlardan ibaret alandaki kalıntılar, sayısız kale burçlarıyla korunmuş ve küçük, düzensiz, elips şeklinde tepenin yamaçından dolaşarak giden dört giriş ile ayrılmıştır ve surla çevrili alan içindeki yapıların bazı ilginç kalıntılarını, zirve ve düzlük arasındaki yamaçlar üzerindeki ikinci derecedeki binaların birkaç önemsiz izlerini kapsamaktadır. Bu kalıntıların herhangi birisinin Sasani Krallığı'ndan daha önceki bir dönemden kalmamış olmaları düşünülmendiğinden,⁹⁸ burada onların tanıtılmalarına yer verilmeyecektir. Burada sadece kaybolmak üzere olan Medya şehrinden sözedilecektir. Şehrin yedi surundan sadece biri izlenecektir.⁹⁹ Burada bile Medli yapı tarzı kaybolmuştur ve çok sonraki çağların duvarcılığıyla yer değiştirmiştir. Yapılacak kazılar bundan sonra orijinal şehrin bazı kalıntılarını açığa çıkarabilir, fakat şimdilerde araştırmalar sadece unutulmuş alanı keşfetmek için yapılmaktadır.

İki Ekbatana şehrinden sonraki önemli Medya şehri ise Hazar Geçitleri'ne yakın Medler tarafından sahiplenilmiş bölgenin hemen hemen en doğu sınırlarında olan Raga ya da Rage'dir.

Bu yerin eskiliği Zend Avesta'da Arilerin ilkel yerleşim yerleri arasında ortaya çıkışından belirlenmiştir.¹⁰⁰ Şehrin İmparatorluk süresince olan şöhreti Tobit¹⁰¹ ve

98) Geographical Journal, C. X, s. 51.

99) Bu durumda tepe yedi tam daire şeklindeki duvarları kaldırmazdı, çünkü batı kenarı yokuştur ve sonuç olarak bu tarafın duvarı zeminden biraz yüksekti. Belli bir süre su bu taraftan taşınırsa tepe bu yönde yükselmiş olabilir.

100) Rages, Vendidad'ın ilk Fargard'ında Ragha olarak ortaya çıkar. Bu yer onikinci yerleşim yeridir ve burada inançlılar inançsızlar içiçe girmişlerdir (Haug, Bunsen, Egypt, C. III, s. 490, E. T.)

101) Tobit i, 14; IV, 1; IX, 1.

Judith'in¹⁰² macera romanlarında yer aldığı durumuyla gösterilmiştir. Şehir önemini Pers yönetimi altındayken de korumuştur. Darius Hystaspis, büyük Med direnişini sonlandıran savaşın geçtiği yer olarak bu şehirden söz etmiştir.¹⁰³ Ekbatana'yı terkedip doğu yönünde kaçmaya karar veren Darius'un oraya ağır yükünü ve sarayındaki kadınları yolladığı görülmektedir.¹⁰⁴ Rage'nin bir bölgeye ismini verdiği daha önce yazılmıştır¹⁰⁵ ve bu bölge, kesinlikle Kasvin'den Khaar'a ya da 50°'den 52° 30' boylamındaki çöl ile Elburz dağlık alanı arasındaki verimli bölgenin uzun ve dar vadileriyle belirlenebilir.¹⁰⁶ Rage Şehri'nin bu bölge içindeki tam alanı belirsizdir. Bütün hesaplar onu doğu sınırına yakın bir yere yerleştirmektedir. Bu yönde Rei ya da Rey adında bir şehrin kalıntılarının varlığından söz edilir.¹⁰⁷ Fakat ismin aynı oluşu ya da benzerliği bu yerin var olduğuna ye-

102) Judith, 5 ve 5.

103) Behistun İnscription, Col. II, par 13.

104) Arrian, Exp. Alex, III, 19. Sadece Ariler Hazar Geçitlerinden sözederler; fakat Darius'u beklediği yerin Rages olduğuna dair çok az şüpheler vardır. Karşılaştırma için bak. 20.

105) Ragiana, İsidore'de ve de Ptolemy'de bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hudson tam ters yönde bulunan bir bölge olan Matiana şeklinde çevirdiği Ratiana önceki elyazmalarında da geçmektedir. Strabo kendi ifadelerinde Rhagiana'ya işaret etmektedir: τα περι τας 'Ραγας ακαι τας Κασπιους πυλας (XI. 13. § 7). Diodorus bundan eski Yunanistan'da bir vilayet olarak söz etmektedir- την επαρχιαν την προσαγορευομενομενην 'Ραγας (XIX. 44, § 5).

106) Bak özellikle İsidore, I, s. c.; ve karşılaştırma için C. Müller's Map. (Tab. in Geographos Minores, No. 10). C. Müller, batıya doğru olan Karahan tepelerini sınır olarak gösterir, böylece Ragiana'yı Kasvin'in batısına doğru yarım derece kaydirmektedir. O bölgenin ırmaklarını büyük oranda abartmaktadır.

107) Fraser, *Khorasan*, s. 286; Morier, *Second Journey*, s. 365; Ouseley, *Travels*, C. III, s. 174; Ker Porter, *Travels*, C. I, s. 357; Heeren, *Asiatic Nations*, C. I, s. 233, E. T.; Ritter, *Érdkunde*, C. VIII, s. 595-604; Winer, *Reaheörterbuch*, ad vac.; C. Müller, *Tabulæ*, I.s.c. *Geographical Journ.* C. XXXI, s. 38.

tersiz bir kanıttır.¹⁰⁸ Şimdiki örnekte, Rage'yi Rei'nin yerine yerleştirmektense Hazar Geçitlerine yakın bir yere yerleştirmek için daha çok nedenler vardır. Arriler, Geçitler'den Rage'ye yürüyerek bu yolu sadece bir günlük bir mesafede almışlardır. İskender'in de bu mesafeyi aynı sürede almış olduğu doğrulanmaktadır.¹⁰⁹ Arrilerin Pylae Caspiae'sini hiç şüphesiz temsil eden Rei'den Girduni Surdurrah'a giden geçit¹¹⁰ en azından 81 km.dir. Bu da hiçbir ordunun iki günden daha az bir zamanda alamayacağı bir mesafedir.¹¹¹ Sonuçta Rage, Rei'nin bir hayli doğusunda olmalıdır. Bunun olası yeri Surdurrah Geçidi'nin başlangıcından itibaren 37 km. uzaklıktaki eski şehrin değerli kalıntılarının olduğu Veramin yakınındaki modern Erij Kalesi'dir.¹¹²

Rage ile aynı civarda, fakat geçitlere daha yakın olan, belkide "Uewanukif" olarak bilinen şehrin yıkıntılarıyla çevrelenmiş yerde ya da geçidin girişine daha yakın bir

108) Modern Maraton eski yerden 4.8 km.'den daha uzaktadır. Yeni İliun eski Troy'dan daha uzaktadır (9.5 km.) Karadeniz'in kıyıları daha sert değişikliklere tanıklık etmiştir. Eski Eupatoria, Inkerman'daydı; modern yer ise 80 km. kuzeydoğu yönündedir. Cherson (ya da Chersonesus) Sebastopol koyunun girişindeydi; şimdi ise Borysthenes ya da Dnieper'dedir. Odessus, Varna'dadır; Odessa ise 3 derece kuzeydoğu yönündedir.

109) Exph. Alex. III, 20.

110) Şimdilerde görüşleri genellikle kabul edilen Fraser bu noktayı çok tartışmıştır (Khorasan, s. 291-293). Diğer taraftan Pliny'nin bahsettiği Pylæ Caspiæ aslında Girduni Siyaluk olduğu ortaya çıkmıştır; başkası ise aynı dağ çıkıntısından geçer, ana sıradığının çıkıntılarında bulunan yerden 4.8 ya da 6.5 km. daha kuzeyde bulunur. Bu geçit çok büyüktür. 8 km. uzunluğunda 305 m. yüksekliğinde uçurum olan bir yarıktır. Genişliği ise 3 m. ile 12 m. arasında değişmektedir. (Sir H. Rawlinson).

111) İskender'in askeri yürüyüşünün günlük ortalama 13 km. olduğu görülmektedir.

112) Sir H. Rawlinson. elyazması notları. Erij sözcüğünde Rag-es'in bozulmuş halini görebiliriz.

yerde¹¹³ Medya şehri olan Karax şehri vardır. Bu yer, Dicle Irmağı'nın ağzında, Basra Körfezi üzerinde olan, coğrafyacı Dionysius'un doğum yeri "Karax Spasini" adındaki daha ünlü şehir ile karıştırılmamalıdır.¹¹⁴

Yerleri yaklaşık olarak belirlenebilen diğer Med şehirleri, Zagros dağ silsilesinde ya da çöl ve dağ silsilesi arasında verimli alanda yer alan ülkenin batı kısmında idiler. Bunlardan en önemlileri Bagistan, Adrapan, Konkobar ve Aspadan şehirleridir.

Bagistan şehri, İsidore tarafından "Semiramis heykelinin¹¹⁵ ve bir sütunun bulunduğu tepenin üzerindeki şehir" olarak tanımlanmıştır. Yazarlar tarafından Bagistan'a atfedilmiş konum ve Diodorus'un tanımı,¹¹⁶ bunun yanında Semiramis'in sözde heykelinin, sütununun ve onun yazıtının kaybolduğu¹¹⁷ bu yer hiç şüphesiz şimdiki ünlü Behistun ile bir tutulmaktadır. Burası düzlüklerin, su kaynaklarının, dik kayalıkların ve deren uçurumların hâlâ görüldüğü bir yerdir.¹¹⁸

Babil ve Ekbatana arasındaki doğru yol üzerinde, zengin düzlüğü ve oymacılık için uygun kayaları olan

113) Uewanukif, geçidin başlangıcından 9.5 ya da 11 km. uzaklıktadır (Fraser, s. 291). İsidore ise Karah'ı hemen tepenin eteklerine yerleştirmektedir. (υπο το ορος ο καλειται Κασπιος, αφ' ου αι Κασπιαι πυλαι, s. 6.)

114) Plin. H. N. IV. 27. ad.; Ptol. Geograph. VI, 3; Steph. Byz. ad voc. χαραξ Hudson'un Karah Spasini'yi Anthemusias ya da Karah Sidæ ile benzeştirmesi (İsid. Mans. Parth. s. 2) tuhaf bir yanlışlıktır.

115) Mans. Parth. s. 6. Βαπτανα (Βαστανα) πολίης επ ορος κειμενη, εηθ Σεμιραμιδος αγαλμα και στηλν. Βαστανα ile modern Bostan ve Behistun karşılaştır.

116) Diodorus, 3000 m. den daha yüksek olarak tahmin ettiği dağın yüksekliğini her zamanki gibi abartmaktadır, gerçekte bu 518 m.dir. (Journal of Asiatic Society, C. X, s. 187.)

117) Ker Porter, Travels, C. II, s. 150, 151; Sir H. Rawlinson, Journal of the Geographical Society, C. IX, s. 112, 113.

118) Bunlar, saray kurmaya hazırlandığı sırada Chosroe Parviz tarafından tarhif edilmiş olabilirler. (A.g.e. s. 114.)

bol kaynaklı, olağandışı birleşimi temsil eden bu önemli yer, ordularının Zagros dağ silsilesinden geçerken, sömürgelerinin anıtlarını rahatça dikebilecekleri bir yer olarak, büyük krallıkların dikkatini daha önceden çekmiştir. Eski yazarlar tarafından Semiramis'e atfedilmiş bu çeşit çalışmalar, hem Assur hem de Babil kaynaklıdır. Bu çalışmalar Babil ve Nineve krallarının yeni ele geçirilmiş ülkelerde zevkle diktikleri sıradan anıtlara benzemektedirler.¹¹⁹ Aşağı Mezopotamyalılar tarafından kurulmuş örnekler, egemenliğin komşuları Ari halkın eline geçtiği zaman taklit edilmişlerdir; onlar tarafından kutsal bir karakter kazandırılmış ünlü dağa,¹²⁰ Asya'nın efendileri olacaklarını gösteren yazıların yazılması ve heykellerin dikilmesi, onların şanını devam ettirmesine yönelik idi.¹²¹ Uygulama burada sona ermemiştir. Selekusların lehine Arsakidlerin (Eşkanilerin) Part Krallığı bu kısımlarda yerleştiklerinde yeni ırkın savaşlardan elde ettikleri zaferleri hatırlatma amacıyla, kayalar bir kez daha yazıya hazırlandı. İmparator Klaudius'un çağdaşı Gotarzes, Behistun ve Kermanşah arasındaki düzlükteki rakibi Meherdat'ı yendikten sonra, Assur ve Persya'nın büyük krallıklarının izlerini taşıyan dağa henüz kazandığı zaferinin bir kaydını yazdırdı.¹²²

119) Bak C. I, s. 484; C. II. s. 97, 216.

120) Diodorus'a göre Bagistan "Jove tepesi"dir (Διοç οροç) (II. 13, § 1). Aslında bunun "Tanrının yeri" anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Böylece bu ismi İbranilerin "Betehl"i ile karşılaştırabiliriz.

121) Modern zamanlarda Behistun'un tanınmasını sağlayan Darius'un tablet ve elyazmaları, kayanın kazınmış sağ tarafının iç taraflarında oldukça yüksek bir yerdedir. (Ker Porter, C. II, s. 154).

122) Yunan harflerinde ve dilinde olan elyazmaları, çok kötü durumdadırlar; fakat Gotarzes (ΓΩΤΑΡΖΗΣ) ismi burada iki kez geçmektedir. Onun rakibi olan Meherdates belkide Mitrates isminin altında yer almaktadır (Sir H. Rawlinson. *Geograph. Journ.* C. IX, s. 114-116).

Adrapan'ın ismi sadece, bunu Bagistan ve Ekbatana arasında bir yere yerleştiren İsidore'nin kayıtlarında yer almaktadır.¹²³ O, bu yerden Ermeni Kralı I. Tigran'ın yaktığı Med başkenti Ekbatana'nın eski sarayının yeri olarak söz etmiştir. Bu yerin ismi ve konumu Adrapan'ın yakınlarındaki Elwend Dağı'nın güney tarafında olan Arteman'ın modern köyü ile bir tutulmaktadır¹²⁴ ve burası kraliyete ait ikametgâh olarak kabul edilmiştir. Kış süresince Hamadan ve civar ülkeler kar altında kaldıklarında, buraya sıcak ve güneşli iklim egemen olmaktadır; yazın Elwend Dağı'ndan çok sayıda derecikler akarak etrafa verimlilik ve güzel kokular yaymaktadır.¹²⁵ İyi sulanmış toprakta, yapraklarının öğle güneşinin sıcaklığına siper oluşturduğu çeşitli süslü orman ağaçları büyümektedir. İklimi, bahçeleri ve yerin sunduğu çeşitli güzellikler Persiya'nın her tarafında biliniyordu. Hem yazın sıcaklığı ve tozu, hem de kışın soğukluğu başkenti çekilmez hale getirdiğinde, bu yerin Ekbatana saray çalışanlarının çekileceği dinlenme sarayına doğal bir yer olarak seçilmesine neden olmuştur.

Bagistan'a giden yolun üzerinde Adrapan'ın civarında hiç şüphesiz modern Kungawar olan Konkobar,¹²⁶ belkide Diodorus'un Chavon şehri vardır.¹²⁷ Sicilyalı tarihçiye göre burada Semiramis kendine bir saray yap-

122) Mans. Parth. s. 6. Gerçek okunuşu Höschel'in belirttiği şekildedir: Αδραπανα.

123) Arteman, birbirilerine çok yakın olan ve genellikle ortak isimleri olan Toosirkan adı ile tanınan üç köyden birisidir -Tooe, Sirkan ve Arteman-. (Sir H. Rawlinson, elyazması notları).

124) A.g.e.

125) İsidore, *Mans. Parth.* l.s.c.

126) Diod. Sic. II, 13, § 3.

127) Ker Porter, *Travels*, C. II, s. 141, 142; Ollivier, *Voyages dans l'Empire othoman*, tam. v. s. 47, 48.

tırmıştır ve bir cennet hazırlatmıştır; İsidore'nin zamanında, burada Artemis'in ünlü tapınağı vardı. Bu son yapıtın kalıntılarının olabileceği çok büyük yıkıntılar Kungawar şehrinin bulunduğu yokuşun zirvesini süslemektedir;¹²⁸ fakat burada ne Medyalı ne de Assurlu sayılabilecek hiçbir iz bulunamamıştır.

Plotemiy'den başka hiçbir yazar tarafından sözü edilmeyen Medya'nın Aspadan şehri,¹²⁹ modern ünü olmasaydı hemen hemen hiç dikkat çekmeyecekti. Sonradan "İsfahan" adı verilmiş Aspadan, Asya'nın en muhteşem şehri olarak sayılmış Sefi krallarının yönetimi sırasında, Persya'nın başkenti olmuştur. Büyük Med İmparatorluğu süresince bu şehrin her zaman var olup olmadığı da bilinmemektedir. Eğer var olmuşsa, en uygun olarak Persya'ya bitişik olan yerde, bölgenin en güney sınırlarında, önemi küçük olan sınır dışındaki şehir olmalıydı.¹³⁰ Bu şehrin bulunduğu bölgeyi Paraetaceni'nin Med kabilesi işgal etmekteydi.¹³¹

Medya'nın burada sadece birkaç tane önemsiz şehri bulunmaktaydı. Medler büyük şehirlerde toplanmayı sevmiyorlardı, bunun yerine geniş ve çeşitli bölgelerdeki köylerine dağılmayı tercih ediyorlardı. Aşağı Mezopotamya bölgelerinin sakinleri için gerekli olan sur korumasını halk istemiyordu; çünkü ülkeleri yaklaşan tehlikede hemen taşınabilecekleri doğal kalelerle dolu idi. Başkent ve iki önemli şehir olan Gazaca ve Rage hariç, Med şehirleri önemsiz idiler. Bu şehirlerin bile önemsiz

129) Geograph. VI. 4.

130) Archdaecon Williams gibi dikkatli bir yazarın İsfahan'ın Ekbatana'yı temsil ettiği teorisi olan bu durumda talihsizlik olduğunu görmemiş olması tuhaftır.

131) Parætaceni'nin Parætaca adında başka bir şehir vardı. (Steph. Byz. ad voc.)

boyutlarda olmaları olasıdır. Bu şehirler Aşağı Mezopotamya'nın şehirlerine özel bir ilgi duyulacak şekilde az bir mimari görkeme sahipti. Şehirlerin ana binaları zamana karşı koymaya uygun olmayan, zayıf ve kolay bozulan malzemedен yapılmıştı.¹³² Bu nedenle hep beraber yok olmuşlardır. Medya'nın bütününde modern araştırmalar imparatorluğun zamanına işaret edebilecek herhangi bir binayı bile ortaya çıkaramamıştır.

Bu çalışmanın önceki kısmında benimsenmiş plan,¹³³ bu bölümü bitirmeden önce Medya ile bitişik olan birkaç ülkenin ve bölgenin karakterine kısaca değinmeyi gerektirmektedir. Bu bölge, kuzeybatı yönünde kuzey Ermenistan'a doğru Hazar bölgesi, batı yönünde Assur ve Zagros bölgesi, güney yönünde Persya ve Partia ve doğu Sagartia yönündedir.

Değişik isimlerde Hazar Denizi'nin güney kıyılarından geçen ve bunun güneybatı köşesinden kıvrılan kuzey ve kuzeydoğu dağlık alan, dar fakat modern Gilan ve Mazanderan bölgesinin önemli alanını meydana getirmektedir. Aynı zamanda bu çok verimli bir bölgedir. İyi sular ve bol ağaçları vardır; ayrıca modern Pers Krallığı'nın en değerli kısımlarından birini oluşturur. Burası ilkin koyu aluvyonlu toprağı olan alçak bir alan olmasına rağmen, Hazar Denizi'nin düzeyinden biraz yüksekte idi. Sadece birkaç geçit geçilerek ulaşılabilen sığınak şeklindeki bu bölgeye kapanan yüksek dağların desteğini oluşturan tepelere doğru derece derece yükselir.¹³⁴ Bu

132) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 265.

133) Bak C. I, s. 25 ve 206.

134) Dağlar Aras ve Kızıl Uzen ya da Sefid Rud ırmaklarıyla ayrılmışlardır ve aşağı ülkeye bunlar aracılığıyla ulaşılmaktadır. Erburz sıra dağlarında Guruz-kuh'dan başlayarak Puli-sefid'e kadar Tahran'ın doğusuna doğru 128 ya da 144 km. uzaklıkta

tarafındaki dağlar hemen hemen doruklarına kadar bodur meşe ağaçları ya da çalılar ile kaplıdır. Aşağılara doğru ise kenarları karaağaç, sedir, kestane, kayın ve selvi ağaçlarıyla kaplıdır. Yerlilerin meyve ve diğer bahçeleri muhteşem görünümündedirler; bitkiler boldur; bahçelerde limon, portakal, şeftali, nar yetişmektedir. Meyvelerin dışında pirinç, kenevir, şeker kamışı, dut yetkinlikle yetiştirilmektedir; asmalar yabancı olarak büyümekteydiler ve vadi aralarına güzel kokulu gül, hanımeli ve yabancı güller serpilmiştir.¹³⁵ Batı Asya'nın diğer kısımlarında bilinmeyen kaplan,¹³⁶ buradaki çalılıklarda gizlenerek dikkatsiz yolcuların üzerine her an atılmak için hazırda bekler; burada sel baskınları sık sık olmaktadır; nehir yataklarından çıkan sular, bataklıklarda durgunlaşırlar ve yabancıları güç durumda bırakan yaz ve sonbahar sıcaklığı nefes alıp vermeyi zorlaştırır, iklime alışmış yerliye bile güç anlar yaşatır.¹³⁷ Pers Krallığı başkentinin yeri için aşağı Hazar bölgesinin nemli ve ağır havasmdansa şiddetli geçen kışın soğuşunu, yüksek ve hemen hemen susuz platonun kuru yaz sıcaklığını tercih ederek, dağın kuzey tarafındansa güney tarafı seçilmiştir.

Tanımlanan bu dar alan hiçbir zaman çok sayıda ya da güçlü bir halkı barındırmamıştır. Med devri ve bundan sonraki çağlar süresince, kendi aralarında küçük

bir geçit vardır. Bu Dionysius'un bahsettiği "Pylæ Caspiæ" olduğu görülecektir (Perieg. 1035-1038).

135) Bu tanımlama için ilgili kitaplar Kinner, *Persian Empire*, s. 159-163; Ouseley, *Travels*, C. III, s. 221-336; Fraser, *Khorasan*, s. 165; Chesney, *Ephrates Expedition*, C. I, s. 216, 217; Todd, in *Journal of Geographical Society*, C. VIII, 102-104.

136) Kaplanlar bazen bu bölgeden Azerbaycan'a giderler (Bak Morier, *Second Journey*, s. 218).

137) Kinner, s. 166; Chesney, C. I, s. 216; Fraser, *Travels near the Caspian Sea*, s. 11.

çatışmalar yaşayarak ve büyük güneyli komşularına yağma akınlarında bulunarak, zamanlarını geçiren Kadusiler, Mardi, Tapiri vs. gibi yağma alışkanlıkları olan çeşitli küçük kabileler tarafından işgal edildiği görülmektedir.¹³⁸ Bu kabilelerden sadece Kadusiler pek dikkate alınmamışlardır. Onlar sadece modern Perslerin kullandığı cirit atma ustalıklarından dolayı ünlü idiler.¹³⁹ Diodorus'a göre, bu kabile Med krallarıyla sık sık yapılan savaşlarda göreve çağrılıyordu ve bunlar savaş alanına 200.000 savaşçı çıkarabiliyorlardı.¹⁴⁰ Başka bir deyimle, bunlar paralı asker olarak Medlere karşı kullanılıyorlardı. Persler arasında onlardan iyi askerler olarak¹⁴¹ ve bazende bağımsızlıkları için savaştıklarından sözediliyordu.¹⁴² Fakat onların hiçbir zaman Med Krallığı'na bir tehlike oluşturacak güçte olmadıklarına, genelde hüküm altına alınmayı kabullenme olasılıklarının olduğuna inanmamak için geçerli bir neden yoktur.

Yüksek dağ silsilesi tarafından çevrilmiş ve Asya'nın bu kısmındaki sıradağların merkezini oluşturan Van Gölü Havzası, güçlü askerî gücün yerleşebileceği bir çeşit doğal hisar olan, izole edilmiş bir bölgedir. Kur ve Aras nehirleri arasındaki bölgede, Medlere yönelik hiçbir önemli gücün daha önceki varlığına dair herhangi bir iz yoktur. Burada dağlar oldukça alçak, toprak ise verimli ve iklim ölçülüdür.¹⁴³ Bölgenin karakteri bura-

138) Strab. XI, 13, § 3; Diod. Sic. II, 33, § 4.

139) Strab. XI, 13; § 4. 'Ακοντισται εισιν αριστοι.

140) Diod. Sic XV, 33, §§ 3 ve 6.

141) Darius, Erbela savaşından sonra yeni Cadusialı ve Sacæ ordusu aracılığıyla servetini tekrar ele geçirmeyi umut ediyordu (Arian, Exp. Alex. III.19).

142) Diod. Sic. XV, 8, § 4; XVII, 6, § 1.

143) Morier, *Second Journey*, s. 245; Ker Porter, *Travels*, C. I. s. 192-194.

daki yerlileri savaştansa huzuru sağlamaya yöneltmektedir. Böylece bu durum onları komşularına korkulur ya da sıkıntı verenler durumundan çıkarmaktadır.

Daha eski zamanlarda Medya ve Assur arasında bölünmüş olan Zagros bölgesi, bağımsız kabileler tarafından işgal edilmekteydi. Yüksek plato üzerinde, bunun doğu havzası boyunca yerleşen zayıf Ari kabilelerin işine yarayan bir siper olmuştur. Sonuçta güçlendiklerinde ve güçlerinin ana merkezini oluşturduklarında burayı kendi mülkleri arasına katmışlardır.¹⁴⁴ İlk Medlerin, sonra da Perslerin sayısız ve çok iyi süvarilerine sağladıkları büyük çayırları bu civarda idi.¹⁴⁵ En sert iklimin şiddetine karşı koyabilen güçlü dağcılar olarak yetiştirilen askerler, Med gücünün en etkilileri arasında yer almaktaydılar.¹⁴⁶

Persya tarafından sınırlanmış Güney Medya'da hemen hemen modern Farsistan iline benzeyen bir alan vardır. Pers bölgesi hiçbir belirgin çizgi ya da doğal sınır ile ayrılmamış Medya bölgesine benzeyen, çoğunlukla dağlık bölgeden oluşmaktaydı. Pers dağları Zagros dağ silsilesinin uzantısıdır. Kuzey Persya ise Med bölgesinin büyük parçasının batı ve kuzeybatı eteklerini oluşturan aynı büyük platonun güney kısmıdır. Böylece bu tarafta Medya, zorlu çekişmelere girdiği sanılan cesur bir ırkın geliştiği, kendi karakteriyle aynı olan önemli bir ülke ile yakından bağlantılıydı.

Sonuçta, doğuya doğru, aralarında çeşitli göçebe ırkın en önemlilerinden olan Kossaelilerin ve Sagartilerin ikamet ettiği büyük tuz çölü vardı. Herodot, bu Sagarti

144) Bak C. I, s. 206, 207.

145) Supra, s. 261.

146) Bak Herod. IX, 122, ve karşılaştırma için bak Plat. Leg. III, s. 695.

halkına kumlu bölgenin tümünü ayırmaktaydı; çünkü o bunları bir taraftan Sarangiler ve Tamanaeler ile diğer taraftan da Utiler ve Mikiler ile birleştirmekteydi.¹⁴⁷ Bunlar at sırtında büyük çölde kement ile avlanan¹⁴⁸ ve savaş alanına sekiz ya da on bin savaşçı çıkarabilen,¹⁴⁹ büyük olasılıkla Ari kökenli, uygarlaşmamış bir ırktır.¹⁵⁰ Kum ve çakıldan, kısmen de kalın tuz katmanlarından oluşmuş ülkeleri, bir ordu için geçilemez bir yerdi ve doğu sınırlarının büyük bölümü boyunca Medya'yı etkili derecede koruyan bir çit oluşturmaktaydı. Kuzeydoğu'nun en uç yerine doğru Sagartilerin yerini Kossaeler ve Partlar almıştır. Kossaeler, Siah-Koh dağı halkıydı.¹⁵¹ Partlar ise Hazar geçitlerinden hemen hemen Herat'a doğru Elburz dağlık alanının güney yanı boyunca genişleyen şimdi "Atak"¹⁵² ya da "Etek" olarak bilinen alanın sakinleriydiler. Kossaeler talancıydılar.¹⁵³ Medya bunların devamlı talanlarından çok bıkmıştı; fakat bunlar hiçbir zaman ciddi bir korkuya neden olabilecek yeterli güce sahip değillerdi. Geçen olaylardan anlaşıldığı gibi Partlardan güçlü halk çıkıyordu; fakat

147) Herod. III, 93. Helmend ile sonlanan gölün etrafında Sarangianlar, o göl ve Herat arasında ise Thamanæanlar oturmaktaydı; Utianlar Zagros sıradağlarının bir kısmında oturmaktaydı; Mycianlar, Pers Körfezi'nde modern Mek-ran'ın bir kısmında oturmaktaydılar.

148) Bak Herodotus, C. IV, s. 172. ve karşılaştırmak için bak C. I, s. 554 (2. baskı).

149) Bunun günlük kullanımından dolayı tanınmış bir silah olarak gördüklerinden *lasso*'yu savaşta (Herod. VII, 85) kullandıklarını söyleyebiliriz.

150) Xerxes'in ordusuna 8000 süvari göndermişlerdir. (Herod.).

151) Kossæanlar bazıları tarafından Hazar Geçit'lerinin güneyinde olması gekeren tuz çölündeki dikkate değer bir şekilde yalıtılmış dağ olan *Koh-Siah* ya da *Siah-Koh*'un sakinleri olan *Koh-Sianlar* olarak açıklanmıştır.

152) Fraser, Khorasan, s. 245.

153) Αηστροίκου. Strab. XI, 13, § 6.

bunlar henüz gelişkin düzeyde değillerdi. Med zamanının en önde araştırmacıları azda olsa bunları Batı Asya'nın gelecekteki efendileri olarak görmüşlerdir. Bundan başka, Medya, Partia'dan Elburz dağlarından hemen hemen 50° 10' boylamındaki çöle doğru uzanan güçlü kayalık dağ burnuyla ayrılmıştır.¹⁵⁴ Böylece Medya'nın çoğu tarafları, akraba halka bitişik olan sadece güney tarafının açık olduğu denizler,¹⁵⁵ dağlar ve çöllerin güçlü doğal çizgileriyle korunuyordu. Bunların komşuları genellikle az sayıda olmalarına karşın yine de savaşıydılar. Bununla beraber kuzeybatıya doğru Ermenistan, batıya doğru Assur ve güneye doğru Persya varlıklarıyla az ya da çok tarih sahnesindeydiler.

154) Bu dağ çıkıntısının ve "Hazar Geçitleri"nin asıl karakterinin iyi bir tanımı Fraser'in *Khorasan* adlı eserinde s. 291-293'de verilmiştir. Karşılaştırma için bak Dr. Smith, *Biblical Dictionary*, C. II, s. 990.

155) Hazar Denizi, Kuzey'den gelen barbarlara karşı büyük bir koruma oluşturmaktaydı.

II. BÖLÜM

İklimi, Bitki Örtüsü, Su Düzeni, Madenleri ve Canlı Türleri

Assur gibi Medya da öyle geniş ve değişik bir ülke olması nedeniyle, Medya ikliminin doğru tanımını vermek amacıyla ülkeyi iklim bölgelerine ayırmak gerekir. En kuzey kısmı Azerbaycan ya da Atropatêné'nin iklimi Medya'nın diğer kısımlarından daha soğuktur. Ülkenin daha güney kısmı olan yüksek platoda, Büyük Tuz Çölü'nün kenarından geçen ve Zagros sıradağlarına yakın olan bölgelerinde doğu ile batının iklimi arasında belirgin bir fark vardır. Buradaki farklılık, olabildiğince büyük olan fiziki şeklin farklılığından ileri gelir. Kasvin, Koum ve Kaşan etrafındaki geniş dağlık düzlükler birbirilerinden Zagros bölgesinin en büyük kısmını oluşturan yüksek ve derin, ağaçlı dağ ve vadileriyle, en güçlü farklılıklar sunan alçak kayalıklı dağ sırtlarıyla ayrılmışlardır.

Azerbaycan'ın iklimi ölçülü ve hoştur; yine de yazları biraz sıcak,¹ kışları ise soğuk geçer. Aynı enlemdeki diğer bölgelerden daha soğuktur. Kış aylarının aşırı de-

1) Morier. yaz ayları süresince Azerbaycan'daki "aşağı ülkelerin sınırlı veren sıcaklığı"ndan şikayet etmektedir (*Second Journey*, s. 295). Miana'da haziran ayının başlangıcında termometre 99.5 santigrad dereceyi göstermektedir (A.g.e. s. 208).

recede soğuk geçmesi, bölgenin yüksek olmasından ileri gelmektedir.² Bölgenin çoğu vadileri ve vadi düzlükleri deniz yüzeyinden yükseklik bakımından 1220 ile 1525 m. arasında değişiklik gösterir. Ayaz genellikle Kasım ayının sonlarına ya da Aralık ayının başlarına doğru başlamaktadır; karın yüksekliği birkaç metreyi bulur; termometre ölçüsü sıfırın altına düşer; güneş sadece taze kar toplamaya başladığında görülür; fakat her zaman “bıçak gibi kesen”³ ve “dondurucu”⁴ olarak tanımlanan soğuk ve güçlü rüzgâr varlığını duyurur. Soğuktan ölümler her zaman görülen olaylardandır⁵ ve büyük bir tehlikeyle karşılaşmadan yolculuk yapmak olanaksızdır. Rüzgâr sert estiğinden bütün gruplar ve kervanlar yağın altında, özellikle sık sık doğudan esen boralarla karşılaştığında düşen çığların altında kaybolurlar. Sert hava genellikle mart ayına kadar devam eder; o zaman yolculuk kolaylaşır, fakat kar mayıs ayına kadar yerden kalkmaz;⁶ dağlarda daha uzun süre kalır. Nisan ayında başlayan ilkbahar, ölçülü ve zevkli geçer; uzun kış uyuşukluğunun yerini, aniden yeşeren bitkilerin canlılığı alır; hava taze ve sakinleştiricidir; güneşin hoş bir sıcaklığı vardır; gökyüzü genellikle bulutsuzdur. Mayıs ayında gök gürültüsüyle

2) Azerbaycan coğrafik olarak Bœotia, Corfu, Güney İtalya, Sardinia, Güney İspanya, Asor adaları, Waşington ve San Fransisko ve de Balkh, Yarkand ve Diyarbekir ile aynı enlemedir.

3) Ker Porter, Travels, C. I, s. 257.

4) A.g.e., s. 260.

5) A.g.e., s. 247. Yazar “şehrin (Tebriz) yakınlarında donarak ölmüş bir ya da iki kişi bulmadan hemen hemen hiç bir gün geçmez” şeklinde yazmaktadır.

6) Fraser, altı ya da yedi ay süren Azerbaycan’ın kışından söz etmektedir (*Winter Journey*, s. 332). Kuşlar sık sık donarak ölürler (s. 341). Kinneir’e göre (*Persian Empire*, s. 158) kar dağlarda dokuz ay boyunca kalmaktadır.

sıcaklık artmaya başlar; vadiler genellikle kapalı ve boğucudur.⁷ Sık sık sağanak yağmurlar görülür; fırtınalı dolu yağışları bazen o kadar sert olur ki, çayırlardaki sığırların ölümüne neden olur.⁸ Bunu takip eden yaz mevsiminde sıcaklık artar, fakat termometre ölçüsü az görülsede gölgede 90 santigrat dereceye ulaşır ve dar vadiler hariç, hava hiçbir zaman sıkıntılı olmaz. Sonbahar genellikle güzel geçer. Sabahları çoğunlukla sisli olur; fakat bunun yerini rüzgârsız ya da yağmursuz güzel günler alır.⁹ Bölgenin bütününde iklimin sağlıklı olduğu söylenebilir;¹⁰ yine de sıcaklığın 90 ya da 100 santigrat derece olduğu ülkeye alışmamış batılılar için biraz sıkıcıdır.

Tahran, İsfahan, Hamadan, Saşan, Kasvin ve Koum gibi önemli şehirlerin bulunduğu Medya'nın büyük plato üzerindeki kısmı olan modern Irak-ı Acem'de (Zagroslar) yazları Azerbaycan'da olduğundan daha sıcaktır, kışları daha kısa ve daha az soğuktur. Kar yerde sadece üç ay boyunca Aralık başlarından Mart ayına kadar kalır; fakat termometre donma derecesinden 10 ilâ 12 dereceden fazlasını göstermez. Soğuktan ölüm olayları çok seyrek görülür.¹¹ İlkbahar, mart ayının başından başlamaktadır ve hâlâ karın bulunduğu bölgelerden esen kuzey rüzgârı nedeniyle ilkin biraz soğuk geçer.¹² Fakat biraz zaman geçtikten sonra hava

7) Morier, *Second Journey*, s. 303.

8) Kinneir, l.s.c. Karşılaştırma için bak Morier, *Second Journey*, s. 309.

9) Morier, s. 243, 297.

10) Kinneir, l.s.c.; Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 221; Morier, s. 230.

11) Bu bölgede soğuktan ölüm olayları Fraser tarafından kaydedilmiştir (*Khorasan*, s. 144).

12) Kinneir, s. 121; Ker Porter, C. I, s. 291. Ker Porter'e göre bu rüzgâr "Mayıs ayı sonuna kadar ara ara esmeye devam eder".

çok hoş olur; meyve bahçeleri yığınla çiçek açar; gül bahçeleri çiçek açmaya başlar; işlenmiş topraklarda ürünler görülür; çöl ise çok açık yeşile bürünür. Bül-büller ötmeye başlar. Her durumu hoşnut edicidir. Bununla birlikte, bu büyüğü zaman çabuk geçer ve bazı bölgelerde Haziran ayında yaz sıcakları başlar.¹³ Termometre gün ortasında 90 ila 100 santigrat dereceye kadar çıkar. Bazen tüm şiddetiyle kızgın rüzgâr çölden eser. Atmosfer boğucudur;¹⁴ ve platonun bazı yerlerinde yerliler köylerini birkaç aylığına dağlarda geçirmek üzere terkederler.¹⁵ Bu aşırı sıcak olağanüstüdür; platonun çoğu kısımlarında yaz sıcağı, çok miktarda karın bulunduğu çevrelenmiş dağlardan esen soğuk hafif rüzgârlarla hafiflemektedir. Düzlükte olduğu halde dağlara yakın olan Hamadan'da (Ekbatana) termometre çok nadir olarak 90 santigrat dereceyi aşar ve bu ısı gün boyunca sadece birkaç saat bu şekilde kalır. Sabahları ve akşamları soğuk ve canlandırıcıdır. İklim, yılın en sıcak zamanı süresince yerleşim yeri olarak Ekbatana'yı seçen Pers krallıklarının seçimini tamamen doğrulamaktadır.¹⁶ Çölün sınırında olan İsfahan'da bile, sıcaklık normal olmasının yanında uzun da sürmez. Doğudan ve güneyden esen kızgın boralar sıcaklık derecesini hemen hemen 100 santigrat dereceye kadar çıkarır; fakat bu sıkıntı verici rüzgârlar batıdan esen, sık

13) Morier "Tahran'daki sıcaklık haziran ortalarında dayanılmaz olur" demektedir (*Second Journey*, s. 351.)

14) A.g.e., s. 358.

15) Bu özellikle Tahran'daki uygulamadır. (Kinney, s. 119; Morier, s. 351; Ollivier, *Voyage*, s. 91).

16) Bak Morier, *Second Journey*, s. 270. Karşılaştırma için bak Kinney, *Persian Empire*, s. 126; Ker Porter, *Travels*, C. II, s. 212; Ollivier, *Voyage*, s. 53. Ollivier "En été le climat est le plus doux, le plus tempéré de la Perse" demektedir.

sık yağmurla gelen daha soğuk hafif rüzgâra yerini bırakır. En sıcak olan Ağustos ayında gün boyunca en yüksek sıcaklık derecesinin ortalaması 90 santigrat dereceyi aşmamaktadır.

Platonun dikkate değer iklimindeki özelliği, atmosferin aşırı kuruluğudur.¹⁷ Yaz yağmurları azdır ve sular susuz toprak tarafından hemen emilir. Geceleri özellikle de akarsuların çevresinde çok az çiğ düşer;¹⁸ fakat bu güneşin ilk ışınlarıyla kaybolur, havada zerre kadar nem kalmaz. Kışın kuruluk aynı derecede devam eder; atmosferde aynı etkiye sahip olan ayaz, sıcaklığın yerini alır. Sağlıksız kokular böylece önlenmiş olur ve iklimin sağlıklı olma oranı artar.¹⁹

Bu bölgenin değişik kısımları üzerinde genellikle ilkbahar ve yaz aylarında ortaya çıkan şiddetli esen boraların neden olduğu özellik, havanın değişken basıncıdır. Bu boralara bazen ülkeden farklı yönlerden esen,²⁰ yaprakları, ağaç dalları, kum ve diğer hafif maddeleri beraberinde taşıyan rüzgâr dönemeçleri eşlik eder;²¹ bu durum yolculuk edenlere büyük sıkıntılar verir. Bunlar rüzgârın değişmesiyle bağlantılıdır ve hiç şüphesiz iki ters akıntının buluşmasıyla olur. Bununla birlikte, tropikal kasırgalarla karşılaştırılırsa bunların şiddeti hafiftir, ürünlere önemli zararlar vermez.

17) Ker Porter, C. I, s. 441; C. II, s. 123; Morier, s. 153; Ollivier, tam. s. 199 ve 209. Ollivier kuraklığın bir kanıtı olarak, bölgede kaldığı sürece tek bir salyangoza rastlamamasını göstermektedir! Morier, bir kaç tane gördüğünü not etmektedir (s. 154).

18) Morier, s. 154.

19) İsfahan'ın sıhhi oluşu üzerine bak Morier, s. 153; Ker Porter, C. I., s. 407.

20) Bak Morier, *Second Journey*, ekler, s. 406-408; Ouseley, C. III, s. 110-112; ve takip eden dipnottaki işaretli paragraf.

21) Morier, *First Journey*, s. 174; *Second Journey*, s. 202; Ouseley, C. III, s. 73 ve 375.

Kuru kum ya da çölün tuzlu kumlarına vuran yaz güneşinin keskin sıcaklığı, en harika ve çeşitli etkileri ürettiğinden dalgalar biçiminde bunların üzerine havayı yönlendirir. Yağmurun oluşturduğu çamur birikintileri, sütunlar, kubbeler, minareler, ve piramitlerle muhteşem bir şehrin görünüşünü sergiler.²²

Zagros sıradağlarında ve buna bitişik alanlarda, yüksekliğin büyük farklılığı nedeniyle iklim, eski Medya'nın diğer kısımlarından daha değişiktir. Şiddetli soğuk,²³ dağın daha yüksek bölgelerinde on iki ayın yedi ayına hakimdir. Geriye kalan beş ayda ise sıcaklık hiçbir zaman yüksek olmamıştır.²⁴ Tam tersine, alçak vadilerde ve diğer tercih edilir yerlerde,²⁵ kışları genellikle platolardan daha yumuşak geçer; yazları, sıcaklığın yüksek derecede olmadığı her durumda daha sıkıntılıdır. Irmakların bolluğu ve karların erimesi süresince hava nemlidir. Vadilerde durgunlaşan buhar ısıyı sıtmaya neden olur.²⁶ İklimin ve yüksekliğin bu derecesinde her değişiklik görülebilir. Kış ayları hariç, birkaç saatlik yolculuk hemen hemen her zaman yolculara yeterli gelir.

Medya'da doğal verimlilik,²⁷ ayrı ve hatta bitişik bölgelerde son derece değişiklik göstermektedir. Her türlü bitki örtüsünden yoksun, tarımın en küçük derecesini

22) Fraser, *Khorasan*, s. 165.

23) Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 80; Kinneir, s. 144; *Journal of the Geographical Society*, C. X, s. 20-22.

24) Chesney, l.s.c. Sıradağların birçok kısımlarından daha aşağıda olan Erdelan'da Morier, haziran ayında havayı oldukça "soğuk" bulmuştur (*Second Journey*, s. 272). Kinneir, orada aynı bölgede 1810'un Temmuz ayında ayaz olduğunu not etmektedir (*Persian Empire*, s. 144).

25) Toosirkan'da olduğu gibi (s. 276, dipnot 4).

26) Bak Layard, *Nineveh and its Remains*, C. I, s. 159-165.

27) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 255, 256.

bile kabul etmeyen büyük platonun kayalıkları tamamen boş ve çıplak. Çıplak, sert ve çatlak olan Azerbaycan'ın çoğu dağları,²⁸ bu çöl ile aynı düzeydedir. Zagros ve Elburz dağlarının en yüksek kısımları bazen aynı karakteristiği gösterir; fakat daha çok kereste ve diğer değerli ticaret malları sağlayan sık ormanlarla kaplıdır. Elburz Dağı'nda, çam ağaçları zirveye yakın yerlerde bulunurken,²⁹ daha aşağılarda ilk önce yabani badem, bodur meşe ağaçları ve sonra da ülkede her zaman bulunan kerestelik ağaçlar, söğüt, kavak ve ceviz türünden ağaçlar yer alır.³⁰ Ceviz ağaçlarının boyu hem burada hem de Azerbaycan'da çok uzun olur. Kavak genellikle bina yapımında kullanılır.³¹ Zagroslarda bu ağaçların yanısıra dişbudak, sakız ağacı ya da katran ağacı yaygındır; zamk ağacı sık sık dağ yamaçlarını kaplamaktadır.³² Bu bölgenin vadileri Azerbaycan'ın daha kapalı köşelerinde ve alçak yerlerinde olduğu gibi, muhteşem meyve ağaçlarıyla doludur. Meyve ağacı olarak üzüm ve duttan başka elma, armut, ayva, erik, kiraz, badem, fındık, ceviz, zeytin, şeftali, durakı ve kayısı vardır.³³

Yüksek platonun düzlüklerinde bitki kıtlığı vardır. Ağaçlar sadece platoya komşu Hamadan, İsfahan ve daha az bir düzeydeki Kaşan'da olduğu gibi, iyi sulanan

28) Fraser, *Winter Journey*, s. 353.

29) Morier, *Second Journey*, s. 362.

30) A.g.e., bak s. 354.

31) Morier, *First Journey*, s. 274 ve 277; *Second Journey*, s. 262. Düzlükte yetişen ağaçlar mobilya yapımı için tercih ediliyordu.

32) Ollivier, s. 59; Chesney, C. I, s. 123.

33) *Journal of the Geographical Society*, C. X, s. 3; Ker Porter, C. I, s. 394; Rich, *Kurdistan*, s. 105, 163. Bu bölge hakkında biraz bilgiden hareketle Virgil Medya'dan "ağaçları bol" şeklinde bahsetmektedir. (Georg. II, 136. "Medorum silvæ ditissima terra.")

birkaç yerde irice büyümektedirler.³⁴ En önemli ağaç ise kavak ve söğüt ağaçlarıyla birlikte su yataklarında büyüyen çınar ağacıdır; selvi ağacı da bolca yetişmektedir; burada karaağaç ve sedir ağacı da vardır.³⁵ Meyve bahçelerinde yukarıda türleri sayılan meyve ağaçlarının dışında hünnap, kızılıçık, fındık, muşmula, şamfıstığı, nar ve incir ağaçları da yetişmektedir.³⁶ Irmakların ve şehirlerin çevresinden biraz uzaklarda ağaçlar yerlerini çalılıklara bırakır. Yaygın dikenli bitkiler birkaç yerde gerçekten çok boldur.³⁷ Başka yerde ılgın ve birkaç fidan bu çıplak ve çorak³⁸ bölgenin tek doğal bitkisidir.

Bu geniş bölgenin dikkate değer doğal çoraklığına karşıt olarak, yaz boyunca sürekli bitkilerin, bazen de sadece süs bitkilerinin olduğu Zagros ve Azerbaycan'ın bazı farklı bölgeleri vardır. Kirmanşah yakınlarındaki Kawah ve Alistar'daki otlaklar,³⁹ Ojan⁴⁰ ve Marand⁴¹ yakınlarındaki çayırlar, Araxes Irmağı'nın alçak yerlerinin ünlü Moghan düzlüklerindeki bitkiler oldukça uzun, çeşitli ve boldur.⁴² Bununla beraber bunlar, doğal olarak verimsiz olan ülkenin genel karakterinde az bulunur istisnalardır.⁴³

34) İsfahan'ın yeşil ve renkli bitkiler hakkında bak Ker Porter, C. I, s. 411; Hamadan üzerine bak Morier, *Second Journey*, s. 262 ve Ker Porter, C. II, s. 91. Kaşan hakkında ise bak Ker Porter C. I, s. 389 ve karşılaştırma için bak Ollivier, s. 169.

35) Ker Porter, Kaşan'da "Lübnan'da yetişenden farklı olmayan bir tür sedir ağacı" kaydetmektedir. Morier İsfahan yakınlarında "çok kalın ve çok yapraklı, düzgün şekilli" karaağaç türü kaydetmiştir. (*First Journey*, s. 169; karşılaştırma için bak *Second Journey*, s. 263).

36) Ollivier, s. 191.

37) Morier, *Second Journey*, s. 271.

38) Koum ve Tahran arasındaki ülkede "en yaygın çalı" olan sabunotu gibi. (Morier, *First Journey*, s. 183).

39) *Journal of the Geographical Society*, C. IX, s. 100.

40) Morier, *Second Journey*, s. 277.

41) A.g.e., s. 302.

42) Kinneir, *Persian Empire*, s. 153.

43) Bak bu bölümün başında alıntı yapılmış paragraf.

Doğal ürünleri az olmasına rağmen Medya hâlâ tarımcılık için uygun bir ülkedir. Zagros vadileri ve tepe eteklerinde en ilkel tarımcılıkla yukarıda sözü edilen meyvelerin yanı sıra pirinç, buğday, arpa, darı, susam, mısır, pamuk, tütün, dut, salatalık, kavun ve hintyağı gibi ürünler yetişir.⁴⁴ Azerbaycan'da hemen hemen bütün toprak işlenebilir. Toprak işlenip ekildiğinde sıradan tahıl çeşitlerinin iyi ürünlerini verir.⁴⁵ Doğa'nın kendisini en kısıtlı olarak gösterdiği yer olan çöl taraflarında bile biraz bakım ve tarım teknolojisi uygulanarak belirli bölgeleri oldukça verimli duruma getirilebilir.⁴⁶ Bu bölgenin tek eksikliği sudur ve gerekli olan bu su sağlanırsa, gerçek Tuz Çölü'nü oluşturan kısımlar hariç, platonun bütün kısımları verimli duruma gelecektir. Modern ve daha eski zamanlarda, bu gerçek açıkça görülmüştür ve ülkenin özel durumlarına uygun olarak suni sulama sistemleri kurulmuştur. Şimdilerde civar dağlardan çöle doğru inen bütün küçük dereler, kanallara alınarak bu suların tarım alanının da yararlanmak amaçlanmaktadır. Sonbaharda birkaç gün dışında yağmurun çok seyrek yağdığı, ülkede tarımcılığın bu sulama sistemine bağımlı kalmasından, kaynak suyunun olabildiğince uzaklara götürülmesi amaçlanmaktadır.⁴⁷ Yaz güneşinin ışınlarına maruz bırakıldığında bu değerli öge hızlı bir şekilde buharlaştı-

44) Ollivier, *Voyage*, s. 14; Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 123; Rich, *Kurdistan*, s. 60, 130, 134. Manna da bu bölgenin bir ürünüdür (bak C. I, s. 218).

45) Morer, *First Journey*, s. 261-266; *Second Journe*, s. 257; Kinnier, *Persian Empire*, s. 149.

46) "Homo non ut a matre sed ut a noverâ naturâ editus est in vitam."

47) Ollivier şunları söylemektedir: "Il faut noter que dans presque toute la Perse il n'y a aucune sorte de culture sans arrosement." (*Voyage*, s. 217).

ğından İranlı çiftçiler, yüzeyden birkaç metre aşağıda killi toprakta tüneller açarak kanalları yeraltından geçirirler. Bunun işleyiş tarzı şu şekilde yapılmaktadır: Ara sıra tasarladığı kanal hattı boyunca o ilk önce sütunlar diker, sonra o bunları suyun kolaylıkla akabilmesi için biraz eğim vererek iki ya da üç metre yüksekliğinde üstü kapalı balkonlarla birbirilerine bağlar ve düzlüğün yüzeyinden alçakta suyu götürmek istediği yere ulaşıncaya kadar böyle devam eder.⁴⁸ Sütunlarının dibine o arasına kuyular kazar, burada su bir kova ya da ırgat yardımıyla çıkarılabilir. Böylece kanal etrafındaki toprağı verimli hale getirir. Plato tarımının bağlı olduğu bu kanallar o kadar eski bir zaman da kurulmuşlardır ki, ünlü Babil prensesi efsanevi Semiramis'e atfedilmişlerdir.⁴⁹ Tepenin dibinden başlayan ve uzunluğu 8 km.den fazla olmayan bu kanallar, eski zamanlarda şimdi olduğundan daha uzun ve daha çok oldukları düşünülmektedir.⁵⁰

Yeni planlanmış bir sulama yöntemi yardımıyla İran'ın büyük platosu tahıl, pirinç, buğday, arpa, mısır, darı ve susamın iyi ürünlerini verecektir.⁵¹ Burada pamuk, tütün, safran, ravent, boya kökü, kaliteli afyon veren haşhaş, sinameki de yetişecektir.⁵² Buranın seb-

48) Ollivier, tam. s. 308, 309; Ker Porter, C. I, s. 296; Morier, *Second Journey*, s. 163, 164.

49) Strab. XVI. 1, § 2. Karşılaştırma için bak Diod. Sic. II, 13, § 7. Kanal sisteminin çok iyi bir tanımlaması Polybius tarafından yapılmıştır (IX, 28, § 2).

50) Ollivier, s. 214. Bu yazar da eski zamanlarda dağların vadilerinden geçirdikleri bentler ve bu suretle oluşan büyük havzalar yardımıyla eriyen karlardan ve bahar yamurlarından biriken suyu idareli kullanmak için çok çaba sarfedildiğini farzetmektedir (s. 214). Bu havzalar Strabo'nun *ὄρηα* olabilir.

51) Ollivier, s. 163, 198; Kinneir, s. 108.

52) Ollivier, s. 198; Kinneir, s. 38.

ze bahçeleri çok iyidir; bu sebzeler patates, lahana, mercimek, fasulye, bezelye, şalgam, kavun, ıspanak, pancar ve salatalık gibi ürünlerden ibarettir.⁵³ Meyve ağaçlarının çeşitliliği daha önce sözü edilmiş gibidir.⁵⁴ Ürünlerinin lezzeti genelde iyidir ve bazı durumlarda iyiden daha çok iyidir. Hiçbir ayva ya da hiçbir kavunun tadı⁵⁵ İsfahan'ınkinden daha lezzetli değildir.⁵⁶ Kasvin'in üzümleri meşhurdur ve bundan çok değerli şaraplar üretilir.⁵⁷

Ülkenin çiçekleri arasında en önde çok çeşitli olarak yetişen ve her çeşit renkte bulunan güller yer almaktadır.⁵⁸ Ağacın en fazla olabileceği büyüklüğü olağanüstüdür, standard büyüklüğü bazen dört ya da beş metreyi aşmaktadır.⁵⁹ Leylaklar, yaseminler ve diğer çiçek açan küçük ağaçlar bahçelerde yaygın olarak bulunurken, yabancı çiçekler arasında gülhatmi, zambak, lale, çiğdem, anemon, inci çiçeği, kantaron, çuhaçiçeği, kahkaha çiçeği, kasımpatı, güneş çiçeği, karanfil, nilüfer, düğünçiçeği, fulya, nergis, sümbül, ebegümeci, şebboy, menekşe, çançiçeği, nane, adaçayı da yetişmektedir.⁶⁰ Bahar aylarında çoğu yerlerde yabancı çiçekler yeri, gözü kamaştıran binlerce renge boyayarak kaplar.⁶¹

53) Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 80; Ollivier, l.s.c.; Kinneir, s. 38.

54) *Supra*, s. 289.

55) Ollivier, s. 191, 192.

56) Kinneir, s. 38; Ollivier, s. 191; Morier, *irst Journey*, s. 230.

57) Morier, *Second Journey*, s. 203.

58) Ker Porter, C. I, s. 440; *Geographical Journal*, C. X, s. 29; Ollivier, s. 49.

59) Ollivier, s. 184; Ker Porter, C. I, s. 337.

60) Persya'nın bitkibiliminin tam tanımı hâlâ araştırılmak gerekmektedir. Yukarıdaki özellikle başlıca Ollivier ve Chardin'den elde edilmişlerdir.

61) Morier, *First Journey*, s. 263 ve 300. Rich. *Kurdistan*, s. 360. Böylece mükemmel bal çok olur. (Rich. s. 142.)

Eski yazarlar tarafından Medya'ya atfedilen sebzelerden en dikkate değeri "Med Elması" ya da ağaçkavunu'dur.⁶² Pliny, "Medya'nın ünlü tek ağacıdır"⁶³ dediği ağaçkavunu sadece burada ve Persya'da yetiştir.⁶⁴ Theophrastus,⁶⁵ Dioscorides,⁶⁶ Virgil⁶⁷ ve diğer yazarlar kesin olarak aynı bölgeye atfederek bu meyvenin harika niteliklerinden sözeder. Bununla beraber, ağaçkavunu burada "Medya" olarak adlandırılan ülkede büyümmez.⁶⁸ Bu, sadece Şiraz ve Basra Körfezi arasındaki sıcak bölgede ve aşağı kuydu bölgelerde, Hazar Denizi'nin güneyinde, modern Gilan ve Mazenderan'da yetiştir. Hiç şüphesiz, bu sözü edilen bölgeye Medya sınırları içinde idi.

Medya'dan ismini aldığı bir başka ürün ise Darius'un hükümdarlığı süresinde Persler tarafından Yunanistan'a getirilmiş olabileceği söylenen⁶⁹ ve sonradan bol olarak İtalya'da yetiştirilen yonca ya da kaba yoncanın bir çeşidiydi.⁷⁰ Strabo bu bitkiyi Med atlarının ana yiyeceği olarak sayarken,⁷¹ Dioscorides buna belli

62) "Malum medicum"un portakal mı yoksa limon mu olduğu soruşturulmuştur. Ben, Dioscorides'in anlatımına göre bunun limon olduğunu kararlaştırdım. Το μῆλον επιμηκες (boyu eninden fazla) ερρυτιδουμενον (kırılmış) χρυσιζον τη χροα, κ.τ.λ. (De Mat. Med. I, § 106.)

63) H. N. XII, 3. "Nec alia arbor laudatur in Medis."

64) A.g.e., "Nisi apud Medos et in Perside nasci noluit."

65) Hist. Plant. IV. 4.

66) De Mat. Med. I, § 166.

67) Georg. II, 126-35. "Media fert tristes succos tardumque saporem Felicis mali: quo non praesentus ullum. Pocula si quando saevae infecere novercae. Miscueruntque herbas et non innoxia verba. Auxiliun venit, ac membris agit atra venena. Ipsa ingens arbor, faciemque simillima lauro; Et, si non alium late jactaret odorem, Laurus erat; folla haud ullis labentia ventis; Flos ad prima tenax; animas et olentia Medi Ora ovent illo, et senibus medicanturanhelis."

68) Ollivier, tom. V, s. 191; Chesney, C. I, s. 80.

69) Pliny, H. N. XVIII, 16.

70) Bak Varro, *De Re Rustica*, I, 42; Virg. Georg. I, 215; Pliny.

71) Strab. XI, 13, § 7.

tedavi edici nitelikler atfeder.⁷² Yonca hâlâ Elburz bölgesinde yetişmektedir.⁷³ Şimdi atların yemleri hemen hemen tamamen saman ve arpadır.

Tedavi edici amaçlar için eskilerin ilaçlarından daha yüksek üne sahip hiçbir ilaç yoktur.⁷⁴ Medya'nın diğer eski dünyaya verdiği ya da verdiği inanan diğer bitkiler reçine, kakule, zamk ağacı, yabani asma yağı ve şeytantsi'dir.⁷⁵ Bunlardan zamk ağacı hâlâ üretilmektedir ve ticaretin en önemli maddesidir.⁷⁶ Zagros ve Elburz'da asmalar boldur,⁷⁷ fakat bunlardan şimdilerde sıra çıkarılmıyor.

Medya'nın mineralleri sayısız ve değerlidir. Birçok türün mükemmel taşları ülkenin her tarafından boldur. En önemli ve en değerli mineraller arasında ünlü "Tebriz mermeri" yer alır. Bu tuhaf mineral, çok miktarda kireç karbonatı bırakan doğal kaynaklı oluşmuş taşlaşma sonucu meydana gelmiştir. Bu sadece Urmiye Gölü'nden fazla uzak olmayan tepelerin yamaçlarında tek bir yerde bulunmaktadır. Bunların kalın tabakaları mezar taşlarında, taban döşemelerinde, hamam ve sarayların yollarında kullanılmıştır; bunlar ince kesildiklerinde yarı şeffaf olduklarından genellikle pencereleerde camın yerini almaktadır.⁷⁸ Mermerin rengi ge-

72) De Mat. Med. II, § 176; IV, § 18.

73) Bak Morier, *Second Journey*, s. 361.

74) Chesney, C. I, s. 80; Chardin, tom. III, s. 17.

75) Pliny, Bdelium'un bir Med ürünü olduğunu söylemektedir (H. N. XII, 9); Pliny ve Dioscorides tarafından amomum (De Mat. Med. I, § 14); Pliny (XIII, 21) ve Theophrastus (De Hist. Plant. IX, 1) tarafından gum tragacanth; Dioscorides tarafından sagapenum (III, 85); Pliny tarafından (Ceanthe) yabani-asma yağı (XII, 28), ve cardamomum denmektedir. Theophrastus "amomum ve cardamomum"un Medyadan mı yoksa Hindistan'dan mı geldiğine dair şüphesini ifade etmektedir (VIII, 7).

76) Ollivier, tom. C, s. 343.

77) Rich, *Kurdistan*, s. 144.

78) *Geographical Journal*, C. X, s. 4; Morier, *Second Journey*, s. 285; Ker Porter, C. II, s. 537.

nellikle donuk sarıdır, fakat bazen kırmızı, yeşil ya da bakır renginde çizgili olurlar.⁷⁹

Ülkenin metal yönünden de zengin olduğu düşünülüyordu, fakat bunun hiçbir tatmin edici araştırması yapılmamıştır. Demir, bakır ve çelik, gerçekte maden ocaklarından çıkarılmışlardır; Batılılar Azerbaycan'da, Kürdistan'da ve çölü ikiye bölen kaya sırtlarında kurşun, arsenik, rastık taşının olduğuna dair deliller gözlemlemişlerdir.⁸⁰ Kutsal Kitaplarda Takt-i Süleyman'a yakın olan dağlardan altın ve gümüşün çıkarıldığı zamanlardan sözedilmektedir⁸¹ ve bunun hem burada hem de Zagros sıradağlarında bulunmuş olmaları beklenmedik bir şey değildir. Değerli metalin tanınmış matrisi Kürdistan'da bolca vardır.⁸²

Mineral ürünlerden en bol olanı tuzdur.⁸³ Çöl tarafında ve yine Tebriz'e yakın Acı Su'nun ağzında tuzla parlayan geniş düzlükler vardır. Tuzunun buharlaştırılarak elde edilebileceği sayısız tuzlu su kaynakları ve ırmakları vardır.⁸⁴ Fakat, ihtiyacı karşılayan kaynakların yanında, bazı yerlerde kaya tuzları da bulunmaktadır,⁸⁵ kaya tuzları yerliler tarafından tercih edilen geniş taşocağı şeklinde işletilmektedir.⁸⁶

79) Morier, l.s.c.

80) Chardin, *Voyages en Perse*, tam. III, s. 29; Ker Porter, *Travels*, C. I, s. 266 ve 380; *Geographical Journal*, C. X, s. 55; Morier, *First Journey*, s. 283, 284; Ouseley, *Travels*, C. III, s. 406.

81) *Geographical Journal*, C. X, s. 55. Yerlilerce bu civardaki dağa *Zerreh Shurán* ya da dağın "Altın-yıkayıcısı" derlerdi.

82) Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 72.

83) Chardin şöyle söylemektedir: "Il n'y a rien de plus commun en Perse que le sel." (*Voyages*, tom. III, s. 30).

84) *Supra*, s. 257, dipnot 7.

85) *Geographical Journal*, C. X, s. 62; Chardin, l.s.c.; Morier, *Second Journey*, s. 257 ve 288; Rich, *Kurdistan*, s. 123.

86) Morier, *Second Journey*, s. 288.

Ülkenin diğer önemli ürünleri Elburz⁸⁷ ve Azerbaycan'da⁸⁸ bulunan güherçiledir; aynı bölgede ve yüksek platoda kükürt de boldur,⁸⁹ Tebriz yakınlarındaki taş ocağı olan şap;⁹⁰ Kürdistan'da bulunan petrol, alçıtası;⁹¹ diğer yerlerde ve Tebriz'in⁹² civarındaki Koum'a⁹³ yakın dağlarda talk vardır.

Medya'nın madenleri arasında eski yazarlar tarafından azot, tuz ve zümrüt, lacivert taş olan belli kıymetli taşlar not edilmiştir. Medya'nın azotunun az miktarlarda üretildiğini ve buna "halmyraga" dendiğini Pliny not etmiştir.⁹⁴ Azot, yerlerin beyazladığı belli kurumuş dere yataklarında bulunur ve orada başka yerler dışında daha saf azot elde edilir. Güherçile hâlâ Elburz sıradağlarından ve de Azerbaycan'dan çıkartılır.⁹⁵

Strabo tarafından sözü edilen Urmiye Gölü'nde tuz yüzeyde doğal olarak oluşmaktadır.⁹⁶ Yukarıda sözü edilen kıymetli taşlar sadece Pliny tarafından Medya'ya atfedilmiştir. Ona göre Med zümrütleri en büyükleriydiler; bazen damarlı eğiliminde ve çatlak olduğu durumda safirin karakterine yakın olurlar.⁹⁷ Diğer taraf-

87) Kinneir, s. 40; Chardin, tom, III, s. 29.

88) Moier, *First Journey*, s. 284.

89) Kinneir, l.s.c.; Morier, *First Journey*, s. 284; *Second Journey*, s. 355; Rich, *Kurdistan*, s. 123; Ker Porter, C. I, s. 374.

90) *Geographical Journal*, C. X, s. 62. Zagros sıradağında "şap" bulunmaktadır (Rich, l.s.c.)

91) A.g.e., s. 123, 231.

92) Morier, *Second Journey*, s. 289.

93) Ker Porter, C. I, s. 380.

94) Pliny H. N. XXXI, 10.

95) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 294.

96) Strab. XI, 13, § 2. Λιμνην εχει την Σπαυταν, εν η αλες επανθουντες πηττονται.

97) H. N. XXXVII, 5. Karşılaştırma için bak Solinus, Polyhist, 20.

tan Med lacivert taşı,⁹⁸ türünün en iyisidir. Bunun üç rengi vardır: Açık mavi, koyu mavi ve mor.

Eski Medya sınırları içinde incelenmiş başlıca yabancı hayvanları aslan, kaplan, leopar, ayı, kunduz, çakal, kurt, yabancı eşek, dağkeçisi ya da yabancı keçi, yabancı koyun, erkek geyik, ceylan, yabancı erkek domuz, tilki, tavşan, adatavşanı, dağgelinciği, sıçan, tarla faresi, oklu kirpi, köstebek, dağsıçanı, deve gibi çeşitli hayvan türleridir. Aslan ve kaplan son derece azdır; bunlar sadece Azerbaycan'da yaşarlar.⁹⁹ Bu hayvanların hepsinden en çok olanları Elburz'da ve Azerbaycan'ın bazı kısımlarında¹⁰⁰ çok sayıda erkek geyik ve yabancı keçi, hem Azerbaycan hem de Hamadan¹⁰¹ civarındaki ülkede bol olan yabancı erkek domuz, her yerde yaşayan çakaldir. Aylar Zagros'da, ceylanlar Azerbaycan, Elburz ve Sultaniye'ye yakın düzlüklerde yaşarlar.¹⁰² Yabancı eşek sadece yüksek platonun çöl kısımlarında,¹⁰³ kunduz Süleymaniye yakınlarındaki Zeribar Gölü'nde yaşar.¹⁰⁴

İran yabancı eşiği Mezopotamya yabancı eşiğinden belirli özelliklerle ayrılmaktadır. Bunun derisi karaca-

98) Pliny'nin bu kıymetli taşın verdiği isim "sapphirus"dur; fakat Mr. King tarafından onun verdiği isim "sapphirus'un lapis lazuli olduğu ve onun "pyacinthus"unun da sapphire olduğunu göstermektedir. (Antique Gems, s. 44-47).

99) Sir W. Ouseley Koum yakınlarında aslanlardan bahsedildiğini duymuştu, fakat tek bir izine bile rastlamamıştır. (Travels, C. III, s. 108). Morier, Tebriz'deki Sehend Dağı'nda bir aslanın ayak izlerini gözlemlemiştir (Second Journey, s. 294). Aynı bölgede aslanları duymuş ve avlanan hayvanın postunu görmüştü (A.g.e., s. 218).

100) A.g.e., s. 241, 359, 364.

101) A.g.e., s. 241, 302; Ollivier, tom. III, s. 64.

102) Ouseley, Travels, C. III, s. 213, 217, 246; Morier, Second Journey, s. 205.

103) Ouseley onları Kasvin yakınlarında görmüştü (C. III, s. 381); Ker Porter ise İsfahan'ın aşâğılarındaki çölde görmüştür (C. I, s. 459-461).

104) Rich, Kurdistan, s. 186.

nın derisi kadar yumuşaktır, rengi de kırmızımsıdır, karn ve arka kısımları parlak gri rengindedir, kafası ve kulakları büyüktür ve biraz hantaldır; fakat boynu ince, bacakları zariftir. Yelesi kısa ve siyahtır, kuyruğunun sonunda siyah bir püskülü vardır, fakat sırtından ya da omuzlarından siyah bir çizgi geçmez.¹⁰⁵ Persler ona "gur-kur" diyorlardı. Eti lezzetli olan bu hayvanı avlıyorlardı.

Eskiden var olan yabancı sığırların bazı türlerinin Kürdistan'ın daha uzak bölgelerinde hâlâ olup olmadıkları şüphelidir. Yerliler, ülkelerinin hayvanları arasında "dağöküzü"nden sözederler; yine de sözü edilen hayvanın bir tür geyik olduğu ileri sürülür.¹⁰⁶ Bu belkide eski zamanlarda Mezopotamya'nın komşu ülkesinin yerlisi olduğu kesin olan Aurochlar'a benzemektedir.¹⁰⁷ Batılılar Zagroslar'a kadar olan kısımları baştan başa araştırmışlardır; bunun her durumda hangi hayvana benzetilmek istendiği belirsiz kalmıştır. Bu arada, birer birer sayılan türlerin yanında Zagros Dağı'nda bazı büyük ve az bulunur geniş getirenler olduğundan emin olabiliriz.

Kuşlar arasında en dikkate değerleri kartal, toy kuşu, pelikan, leylek, sülün, birkaç çeşit keklik, bildircin, ağaçkakan, arıkuşu, ibibik ve bülbüldür. Bunların yanısıra, hem yabancı hem de evcil kumru ve güvercin¹⁰⁸

105) Bak, bu gruptan öldürülmüş örneği dikkatlice inlemiş Ker Porter'in tanımı. Morier ve Ollivier sırttaki ve omuzlardaki çizginin varlığı hakkında farklı şeyler söylemektedirler (Ollivier, tom. I-II, s. 65; Morier, *Second Journey*, s. 201).

106) Rich, *Kurdistan*, s. 237.

107) Supra, C. I, s. 226, 512, 513.

108) Evcil güvercinler büyük ölçüde yetiştirilmektedir, çünkü bunların gübreleri kavun tarlalarında kullanılmaktaydı. Bütün gezginler özellikle İsfahan civarında sayısız güvercin kulelerinden bahsetmişlerdir; bunlardan bazıları yılda iki ya da üç yüz sterlin kazandırmaktadır (Bak Kinneir, s. 110; Chardin, tom. III, s. 39; Morier, *First Journey*, s. 155; *Second Journey*, s. 140).

yaygındır. Kırlangıç, saka kuşu, serçe, karatavuk, ar-
dıçkuşu, ketenkuşu, saksığan, karga, doğan, şahin,
çamurcul, çulluk, yabancı ördek ve çeşitli su tavukları
da bunlara eklenebilir. En yaygın olan, uzağa uçama-
yan kırmızı ayaklı kekliktir.¹⁰⁹ Hem Azerbaycan hem de
Elburz'da yaygın olanı diğer türü ise siyah göğüslü kek-
liktir.¹¹⁰ Bu keklik çeşidi çoğu ülkelerde tanınmıyor.
Bunların yanısıra, Kürtlerin "susk" dedikleri Zagros
dağlarındaki küçük gri bıldırcın vardır.¹¹¹ Arıkuşu çok
az bulunur. Bu bir göçmen kuştur ve sadece sonbahar-
da Medya'da konaklayarak kış aylarını Mazanderan'ın
sıcak bölgelerinde geçirmek için göçe hazırlanır.¹¹² İbibik
kuşu daha da az bulunur.¹¹³ Ağaçkakan Zagroslar'da
yaşar ve kırmızı ile gri renklerinde güzel bir kuştur.¹¹⁴

Medya'nın bütününde balık az bulunmaktadır. Ur-
miye Gölünün suyu tuzlu olduğu için hiçbir balık türü
yaşamaz. Hatta bütün nehir balıkları bu göle geldikle-
rinden tuzlu su onları yok eder.¹¹⁵ Aji Su gibi tuzlu ır-
mıklarda da balık yaşamaz. Platonun soğuk su ırmak-
ları yazları o kadar azalırlar ki, balıklar burada çoğala-
mazlar. Böylece Zagroslar'da, Azerbaycan'da ve El-
burz'daki ırmıklarda önemsiz sayıda balık yaşamakta-

109) Rich şunları söylemektedir: "Onlara doğru gelir gelmez keklik
sürüsüne ateş ederek korkutan karşılıklı tepelerde yerlerini al-
mış sporcuların yüzlerce keklikleri vardı. Kuşlar korkudan ne-
reye uçacaklarını bilmezler ve yere düşerler ve burada koyalca
yakalanırlar." (*Kurdistan*, s. 237.) Karşılaştırma için bak Sam.
XXVI, s. 20.

110) Morier, *Second Journey*, s. 234 ve 359.

111) Rich, *Kurdistan*, s. 143.

112) Ollivier, *Voyages*, tom, s. 125.

113) Morier, *First Journey*, s. 255.

114) Rich, *Kurdistan*, s. 143.

115) *Geographical Journal*, C. III, s. 56. C. X, s. 7; Morier, *Second
Journey*, s. 288; Kinneir, s. 155.

dir. Genelde varolan balık çeşitleri karakeçi, sazan ve inci balığıdır.¹¹⁶ Zagros'un birkaç ırmağında güzel ve mükemmel kalitede alabalık yaşamaktadır.¹¹⁷ İsfahan Irmağı'nda orman boyu kenarlarında tutulabilen, eti çok lezzetli kerevit balığı da vardır.¹¹⁸

Balıklar sadece Medya'nın ırmaklarında değil, gün ışığının girmediği kanallarda ya da yeraltı kanallarında da tutulmaktadır. Bunların tek bir çeşit olduğu görülmektedir; bu da karakeçidir. Bunlar çok boldur ve genellikle çok büyük olurlar.

Sürüngenler arasında en yaygın olanları yılanlar, kertenkeleler ve kaplumbağalardır. Araxes Irmağı'nın alçaklarında Mogan bölgesinin uzun otları arasında yılanlar çok ve zehirlidir. Bu yüzden yaz aylarında düzlüğün çoğu kısımlarından geçilemez.¹¹⁹ Bu sürüngenin Girduni Siyaluk Geçidi'nin¹²⁰ batı girişine yakın yerlerdeki çokluğu nedeniyle yerliler kışları hariç, buradan geçmekten çekinmektedirler.¹²¹ Çok çeşitli ve renkli kertenkeleler¹²² kayalıklarda gezinirler; bazıları küçük bazıları da yarım metre ya da daha uzun olurlar.¹²³ Kaplumbağalar da kumlu bölgelerde yaşarlar.¹²⁴ Kürdistan'da

116) Morier, *Second Journey*, s. 253; Chardin, tom, III, s. 44; Ouseley, C. III, s. 50; Rich, *Kurdistan*, s. 60.

117) Rich, s. 67; Fraser, *Travels in Kurdistan*, C. I, s. 7. Alabalık, Elburz'da da çıkmaktadır (Ouseley, C. III, s. 125).

118) Chardin, tom, III, s. 44. "Un manger ort délicat."

119) Kinneir, s. 153; Morier, *Second Journey*, s. 250; Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 82.

120) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 273.

121) Sir H. Rawlinson, elyazması notları. Karşılaştırma için bak Pliny, H. N. 14: "Præterea serpentium multitudo, nisi hyeme, transitum non sinit."

122) Ker Porter, C. I, s. 390, 391.

123) Ker Porter, yarım metreyi aştıklarını görmüştür. Chardin gördüklerinin bir arşın uzunluğunda olduklarını söylemektedir (*Voyages*, tom, III, s. 38).

124) Ker Porter.

yumuşak derili ve yeşil renkli, genellikle ağaçlarda yaşayan kurbağalar vardır: geceleri ağaçlarda tüneler ve gün boyuncada sinek ve çekirge yakalarlar.¹²⁵

Böcekler arasında çoğu yerlerde rahatsız edici olan sivrisinekler,¹²⁶ alışılmamış büyüklüğe kadar büyüyen kırkayaklar,¹²⁷ çok çeşitli çekirgeler, zehirli akrepler sayılabilir.

Zararlı çekirge Kürdistan¹²⁸ ve Güney Medya'ya¹²⁹ havayı karartan bulutlar şeklinde, ağır ve düzenli ilerleyerek, şiddetli yağmurun çıkardığı gibi bir ses çıkararak aniden gelirler ve çok büyük sayıda tarlalara, bahçelere, ağaçlara, evlerin balkonlarına ve hatta tamamen kapladıkları sokaklara bile yerleşirler. Kondukları yerdeki bitkiler derhal kururlar. Yapraklarla birlikte bitkilerin kökleri bile yok olur; çitçinin çalışmakla geçirdiği yorgun aylar bir gün içinde kaybolur.¹³⁰ Birkaç gün içinde bütün yeşillikler bittiğinde, bütün sürü taze çayırlara ilerlerler ya da kaybolur. Yarattıkları yıkım devam ederken, ölü vücutlarıyla bütün tarlayı kaplarlar.

Mister Rich, Kürdistan'da çekirgenin başka bir türünü gözlemlemiştir. Yerliler buna "şira-kulla" der.¹³¹ Mister Rich bunu "on cm. uzunluğunda, kanatsız fakat kuyruğundan kılıç şeklinde çıkıntısının olduğu uzun bir böcek" olarak tanımlar. Isırığı oldukça serttir, fakat tarı-

125) Rich, *Kurdistan*, s. 173.

126) A.g.e., s. 172; Chardin, tom. III, s. 38; Ouseley, C. III, s. 122.

127) Chardin, Yazar, bunun ısırığının çok tehlikeli ve bazı durumlarda öldürücü olduğunu söylemektedir. Fakat son zamanların gezginleri bu ifadeyi doğrulamamaktadırlar.

128) Rich, s. 171.

129) Kinneir, s. 43; Chardin.

130) Chardin, tom. II, s. 221.

131) Lev, XI, s. 22. *Shira-kulla* sözcüğünün *chargo*la benzeyişi dikkat çekicidir ve bu sadece tesadüf değildir. *Shira-kulla* "aslan çekirge" anlamına gelmektedir, fakat *chargo* için aynı şey söylenemez.

ma zarar vermez.¹³² Bu tanımdan, çoğu türünün kanatsız olduğu ya da sadece çok küçük kanat zarı olan büyük yeşil çekirgenin değişik bir türünü çıkarabiliriz.¹³³

Ülkede, özellikle de Kaşan Şehri'nde ya da civarında çok sayıda bulunan akrep zehirlidir;¹³⁴ fakat daha dikkatli gözlemciler Kaşan akrebi ile platonun diğer kısımlarında yaşayan akrepler arasında herhangi bir farkın olmadığını söylerlerken,¹³⁵ aynı zamanda ısırığın uygun bir şekilde tedavi edilirse hiçbir tehlikesinin olmadığını ileri sürerler.¹³⁶ Akrepler evlerde minderlerin altına saklanarak zarar verirler ve bunların üzerine basıldığı anda da sokarlar; fakat bunlar rahatsız edilmedikçe zarar vermezler ve çoğu Batılılar buralarda akrep tarafından sokulmadan yıllarca kalabilmişlerdir.¹³⁷

Eski Medya sınırlarının içinde şimdilerde varolan evcil hayvanlar deve, at, katır, eşek, inek, keçi, koyun, köpek, kedi ve manda'dır. Deve, düzlüklerde sıradan bir yük hayvanıdır ve büyük ağırlıkları taşıyabilir. Develerin üç çeşidinden yararlanır: Baktriyalı ya da yavaş ve kaba olan iki hörgüçlü deve; uzun ve hafif olan Arap cinsi; ner denen ve çok değer verilen ikisi arasında kırma türüdür.¹³⁸ Arap devesinin sıradan yükü yedi ile sekiz yüz kg. arasındadır; Baktriyalı ve kırma develerin hemen hemen iki katı kadar ağır yükü taşıyabileceği söylenir.¹³⁹

132) *Kurdistan*, s. 195.

133) Cuvier, *Animal Kingdom*, Carpender and Westwood, s. 561.

134) Chardin, tom III, s. 38.

135) Ollivier, tom. s. 170; Ker Porter, C. I, s. 390; Ouseley, C. III, s. 87-89.

136) Ollivier, s. 171; Kinneir, s. 43.

137) Ker Porter, ne kendisinin ne de "halkından" hiç kimsenin Persya'da kaldıkları sürece hiç sokulmadıklarını söylemektedir. Ouseley, s. 91.

138) Chesney, *Euphrates Expedition*, C. I, s. 82.

139) A.g.e., s. 582.

Yük hayvanı olarak deveden başka katırdan yararlanır. Ülkenin katırları küçük boylu fakat orantılıdırlar ve dikkate değer yükler taşırlar.¹⁴⁰ Bunlar günde rahatlıkla 80 km. yol alabilirler¹⁴¹ ve yolculuklarda dağları geçmek gerektiğinde tercih edilirler. Eşek ikinci derecede kalır ve sadece fakir halk tarafından kullanılır.¹⁴²

Medya'da şimdilerde ikisinin de bu yörenin yabancı-sı durumunda olan Turkoman ve Arap atı cinsinden iki farklı at türü bulunmaktadır. Turkoman büyük, güçlü, dayanıklı, uzun bacaklı, hafif vücutlu ve büyük başlıdır.¹⁴³ Arap olan ise daha küçük fakat mükemmel şekillidir.¹⁴⁴ Bu ikilinin karışımından "bid-pai" ya da "rüzgâr ayaklı" denen üçüncü bir tür ortaya çıkmıştır ve mevcut atlardan daha değerlidir.¹⁴⁵

Köpekler çeşitli türderdir, fakat en itibarlısı Makedonlar tarafından Asya'nın bu kısmına getirildiği sanılan ve başlıca ceylan yakalamada kullanılan, tazının uzun bacaklı türüdür.¹⁴⁶ Hayvan yaklaşık olarak İngiliz tazısının büyüklüğündedir, fakat daha şişmandır; derin

140) Chesney, Persya'da sıradan taşıdığı yük 300 kg. olduğunu söylemektedir. (*Euphrates Expedition*, C. I, s. 81).

141) A.g.e.

142) Chardin, *Voyages*, tom, III, s. 33; Chesney.

143) Kinneir, *Persian Empire*, s. 40; Fraser, *Khorasan*, s. 269, 270. Fraser, "bütününde Doğu'da yetişen diğer atlardan Turkoman cinsi atlar İngiliz atlarının karakterine daha çok yakın olduğunu" gözlemlemiştir.

144) Kinneir.

145) Chesney.

146) Şahin ve tazi birleşerek genellikle ceylanı kovalarlar. Bırakıldığında şahin doğrudan kovalamaya başlar ve ceylanın kafasına doğru dalar, hemen onu yere vurur ya da en azından onu yoldan eder. Sarsıldığında, tekrar tekrar saldırır ve bir kez korktuğunda hayvan yavaşlar ve böylece köpekler onu kolayca yakalar. (Bak Chardin, tom III, s. 42, ve Kinneir, s. 42. Karşılaştırma için bak Layard, *Nineveh and Babylon*, s. 482. Mezopotamyalı Arapların benzer uygulaması.)

göğüslü, uzun, yumuşak tüylüdür ve kuyruğu oldukça tüylüdür.¹⁴⁷ Onun adımları İngiliz tazısından küçüktür, fakat zeka ve güç bakımından onları geride bırakır.¹⁴⁸

Eski yazarlar tarafından sözü edilen Medya'nın çoğu ürünlerini ülkede günümüzde bulamıyoruz. Buranın hayvanları arasında en çok ünü olan hayvanlar atlardır; iki türe ayrılmış, sıradan bir cins, Medya'da yılda binlercesi ürer,¹⁴⁹ az bulunur mükemmel büyüklüktedir. Bu at "Nisaeen" ismiyle tanınır. Bu sonuncusundan Herodot,¹⁵⁰ Strabo,¹⁵¹ Arrian,¹⁵² Ammianus Marcellinus,¹⁵³ Suidas¹⁵⁴ ve diğer yazarlar söz etmiştir. Bunların özel bir biçimde oldukları söylenmiştir;¹⁵⁵ bunlar büyüklükleri, hızları ve dayanıklılıklarıyla eşit derecede ünlüydüler.¹⁵⁶ Strabo bunların kendi zamanında Parthlı olarak bilinen atlara benzediklerini söylemektedir¹⁵⁷ ve bu gözlem tamamen eski Part ülkesinde türediklerinden, yukarıda sözü edilen Turkoman cinsiyle ilişkilendirmek için yapılmıştır. Renkleri, her zaman olmasada genellikle beyazdır. Nisaena atı hiç bir kaya kabartma-

147) Ollivier, tom. V, s. 104; Chesney, C. I, s. 587; Layard, s. 482.

148) Bak Ker Porter'in rivayeti, *Travels*, C. I, s. 444, 445.

149) Diodorus Siculus Bagistan yakınındaki büyük at otlakları bir zamanlar 160.000 atı besleyebildiğini söylemektedir.(XVII, 110, § 6). Strabo, Medya'nın sabit vergisinin bir kısmı olarak Pers krallarına yılda 3000 at sağladığını anlatmaktadır (XI, 13, § 8). Polybius, "hemen hemen bütün Asya'ya" Medya'dan sağlanan atların sayısından bahsetmektedir. (σχεδον α;ασαν χορηγει την 'Ασιαν. Polyb. X, 27, § 2).

150) Herod. VII, 40. Karşılaştırma için bak III, 106, ve I, 189.

151) Strab. XI, 13, § 7.

152) Arrian, *Exp. Alex.* VII, 3. Ariler Herodot'un Νισαιοι ve Strabo'nun Νησαιοι şekli yerine Νυσαιοι vermektedirler.

153) Amm. Marc. XXIII, 6.

154) Suidas ad voc. Νισαιον.

155) Ιδιομορφοι. Strab.

156) Μεγιστοι (Strab.). ωκιστοι (Suid.), αριστοι (Strab.).

157) Loc. cit.

larda yer almamıştır.¹⁵⁸ Atlarla birlikte katır ve küçük baş hayvanlardan (koyun ve keçi) Pers kralılığınca alınan yıllık vergiden ötürü önemli sayılmaktaydılar.¹⁵⁹

158) İngiliz bilgilerine göre yeterince geniş olmayan tanıtılmış at. Pers anıtlarında önemli derecede ölçülerin üstündedir.

159) Strab. XI, 13. § 8.

III. BÖLÜM

Medya Halkının Karakteri, Yaşam Tarzı, Gelenekleri ve Sanatları

Med halkının etnik karakteri günümüzde artık hemen hemen hiç şüphe götürmeyecek şekilde tanınmıştır. Medler ve Persler arasındaki bütün tarihi yakın bağlantıyı kuran,¹ saptanmış dil² ve özel isimler,³ Herodot⁴ ve Strabo'nun⁵ ifadeleriyle birlikte, büyük Hint-Avrupa ırkının öncü alt bölümünün Ari ya da İrani olarak bilinen soyunun o koluna ait oldukları kanıt olarak gösterilmişlerdir. Ortak dilin, tarzların ve geleneklerin,

- 1) Bu bağlantıda bak Dan. V, 28 ("Senin krallığı bölündü ve Medlerle Perslilere verildi") VI, 8, 12, 15 ("Medlerin ve Perslilerin kanunu"), Esther I, 3 ("Persya ve Medya'nın gücü"), I, 14 ("Persya ve Medya'nın prensesleri"), I, 19 ("Perslilerin ve Medlerin kanunları"), X 2 ("Persya ve Medya'nın tarihinin yazılı olduğu kitap"); ve karşılaştırma için bak Herod. I, 102, 130; Æsch. Pers. 761-775; Xen. Cyrop. I, 2, § 1, et passim; Beh. Ins. col. i. par. 10, § 10; par. 11, § 7; par. 12, § 3; par. 13, § 2; par. 14, § 7. Medler sık sık Perslilerce general olarak işe alınırldı (Bak Herod. I, 156, 162; VI, 94; Beh. Ins. col. II. par. 4, § 6; col. III. par. 14, § 3). Bağlantının yakınlığı ta Ηερσικα ve τα Μηδος Pers savaşı, o Περσης ve o Μηδος saldırgan için Yunan yazarların ifadelerinde kayıtsız şekilde kullanılarak en çarpıcı şekilde gösterilmiştir. Karşılaştırmak için bak μεδιζειν, μυδισμος.
- 2) Bak yazarın Herodotus adlı eseri, C. I. s. 552, dipnot 9.
- 3) Bak yazarın Herodotus adlı eseri Medli ve Persli Özel İsimlerin Analizi, C. III, s. 444-455, 2. baskı.
- 4) Herod. VII, 62. Οι Μηδοι εκαλεοντο πλαι προς παητων 'Αριοι.
- 5) Strab. XV, 2, § 8. 'Επεκτεινεται δε τουνομα της Αριανης μεχρι μερους τινος και Περσων και Μηδων . . . . Εισι γαρ πως και ομογλωττοι παρα μικρον.

yüksek oranda ortak inancın bağlantısı, büyük platonun bütün hakim kabileleri, eski zamanlarda birleşmiş ve platonun ötesinde bile Jaxarte (Seyhun) yönüne ve bir başka yönde ise Hyfasis (Sutlec), Persler, Medler, Sagartiyancılar, Korasmiyanlar, Baktriyanlar, Sogdianlar, Hirkanianlar, Sarangianlar, Gandariyanlar ve Sanskrit Hintliler tek bir dil grubuna aittirler. Bu benzerlik Teutoni ya da Slovonik ırkın çeşitli alt bölümlerinde şimdi olduğundan daha fazla değişiklik göstermektedir.⁶ Ari bölgesinin iki sınır kabileleri arasındaki farklılaşma hiç şüphesiz dikkate değerdir; fakat herhangi batıya doğru olan komşu kabileler arasındaki farklılık son derece önemsizdir. O çevrede Ari kolunun iki ana parçasının etnik tipini oluşturan Medler ve Persler, her özellikte biri diğerinden hemen hemen hiç ayırdedilmemektedir.

Eski Ari ırkının genel fiziksel karakterini en iyi şekilde, insan türünün uzun boylu, zarif ve kararlı olan çok soylu görünümdeki değişikliğini Ahamenid krallarının heykellerinde görülmektedir;⁷ hoş ve yakışıklı dış görünüm sık sık Yunan dış görünümüne benzemektedir;⁸ alınları dolgun ve düzdür; burun hemen hemen iyi şekilde, aynı çizgide, bazen de belirgin bir şekilde kartal gagası görünümündedir; üst dudak ince, genellikle bı-

6) Bak Herodotus, C. I, s. 550-555, 2. baskı.

7) Gerçek Medlerin tek kesin heykel temsili Behistun yarımkabartmasında yere yatmış ve ayakta duran üçüncü isyancıydı. Fakat bu heykeltraşın dış görünüşteki değişikliklerle etnik farklılık yaratmada iddiası yoktu.

8) Dr Prichard konu olan tipi gözlemlemiştir: "Yüzün ana hatları özelliklerinden dolayı burada kesin olmamakla birlikte Yunanlıdır; fakat bu asil ve ağırbaşlıdır; ifadesi hayat dolu ve dahice olmadığında bunun bilgi ve düşüncesini gösterir. Kafatası şekli tamamen Hint-Avrupalıdır ve Tatar ya da Mongolları çağrıştıran hiçbir iz yoktur" (Nat. Hist. of Man. s. 173).

yık ile gölgelenmiştir; çene yuvarlak ve genellikle kıvrık sakal ile örtülüdür. Saçlar gürdür ve bununla övülür. Başın üst tarafında saçlar düzdür. Alından itibaren arkaya doğru taranmıştır ve iki sıra ya da iki kıvrım halinde bükülmüştür; aynı zamanda bir sürü aynı şekilde kıvrılmış lüleler kulak arkasından başın arkasında toplanmıştır.

Medli kadınların heykelleri yoktur; fakat Xenofon onların duruşlarıyla ve güzellikleriyle dikkat çekici oldukları hakkında bilgi vermektedir.⁹ Plutarç,¹⁰ Ammianus Marcellinus¹¹ ve diğerlerinden öğrendiğimiz kadarıyla aynı nitelikler Persli kadınlarda da gözlemlenmiştir. Eski zamanlarda Ari ırklar, kadınlara fiziksel güçlerinin tam gelişimine izin veren belli bir mertlikle davranıyorlardı.

Modern Persler eski Ari soyunun çok dejenere olmuş temsilcileridir. Keskin ve parlayan gözleriyle, ince özellikleri ve canlı tarzlarıyla Persler küçük, uysal kişilikte yaratılmış ırkın değerine, gücüne, basit ve durgunluğuna muhtaçtır. Ondört yüzyıl boyunca etkisinde kaldığı zorluklar, itaat terimiyle acınacak şekilde alçaltılmış ve zayıflatılmış olan görünüşü ve karakteri üzerinde orijinal tipinden bazı izler bulundurmamakla beraber, izler bırakmıştır. Belkide bugünlerin Kürd'ü ya da Lur'u fizik bakımından büyük platonun uysal yerlilerinden çok, eski Med halkına daha çok benzemektedirler.

9) Xen. Anab. III, 2; § 25. Bu yerdeki ifadesine uygun olarak Xenophon, Büyük Krus'la evli olan Keyaksar'ın kızını olağan üstü güzellikle göstermektedir (Cyrop. VIII. 5, § 28).

10) Plut. *Vit. Alexand.* s. 676.

11) Amm. Marc. XXIV. 14. "Ex virginivus. quæ speciosæ sun catp-tæ. ut in Perside, ubi feminarum pluchritudo excellit." Karşılaşır Quint. Curt. III. 11; Arrian, *Exp. Alex.* IX. 19.

Medlerin moral ahlaki nitelikleri arasında en açık olanı onların kahramanlıklarıdır. Yakın akrabaları olan Perslerden daha üstün değillerse bile doğal olarak eşittirler.¹² Pers egemenliği süresince cesur ve savaşçı niteliklerinde sadece ikinci derecede kalmışlardır. Xerxes'in bütün ordusundan kendi askerlerinin seçimine izin verilen Mordonius, Medli askerleri Perslerin hemen arkasına gelecek şekilde yerleştirmiştir.¹³ Benzer şekilde savaş zamanı geldiğinde Pers asker grubuna yakın çizgide yer vererek Medleri kendi yanında tutmuştur.¹⁴ Diodorus'un ileri sürdüğü gibi,¹⁵ yiğitliklerinden hiç şüphe olmadığı için Medler, yiğitliklerini açıkça göstermelerine rağmen yinede başarısız oldukları Termopila'da, Yunan mevzisi üzerine ilk saldırıyı yapmaları için seçilmişlerdir.¹⁶ İlk zamanlarda, zenginlik ve lüks ırkın gücünü tüketmeden önce, onların yiğitlikleri ve askeri güçleri daha çarpıcı durumdaydı. O zaman özellikle Medya'nın, Kutsal Kitap'ta yer aldığı gibi, "dinsizin en güçlüsü",¹⁷ "milletlerin en dehşetlisi"¹⁸ olarak adlandırılmayı hakke ediyorlardı.

Onların yiğitliği hiç şüphesiz acımasız olmalarından ileri geliyordu. Onlarda hiçbir şefkat, hiçbir duraksama yoktu. Orduları, sadece ona karşı olan milletler dövüşçülerini "parçalara ayırmakla" kalmıyor,¹⁹ kadınlar ve çocuklar vahşi savaşçıların ellerinde acı çekiyorlardı.

12) Amm. Marc. XXIII. 6. Karşıtaştır Nic. Dam. Fr. 9; Diod. Sic. XI. 6; Herod. I. 95.

13) Herod VIII. 113.

14) İbid. IX. 31.

15) Diod. Sic. XI. 6, § 3. Δι ανδρειων προκρινας αυτους.

16) Bak Herod. VII, s. 210.

17) Ezek. XXXI. 11.

18) A.g.e.. mısra 12.

19) İsaiah XIII. 15 ve 18.

Hırsın ve nefretin karışımı en kötü gaddarlıkların eşlik ettiği Med zaferleri, tamı yenildikleri düşününldüğü anda kazanılmaya alışılmıştır. Ne kadının erdemi ne de çocukların günahsızlıkları onları korumaya yaramamıştır. Küçük çocuklar ailelerinin gözleri önünde öldürülüyorlardı.²⁰ Yağmalamalar hakaret ve intikam şekline dönüşüyordu; zalim askerler gümüş ve altına çok az değer veriyorlardı.²¹

Askerliklerinin ilk zamanlarında Medlerin alışkanlıkları hiç şüphesiz basit ve mertçeydi. Doğu krallıklarının ve sülalelerinin yükselişini ve düşüşünü ayıran bütün zamanlarda, aynı genel özelliklere sahip oldukları, aynı adalet ile hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Bir zamanlar fakir, savaşçı, açgözlü olan halkın başındaki cesur ve maceracı prens, geniş bölgeyi işgal edip geniş sömürge elde etmiştir. Onun ardılları kendilerini tembelliğe alıştıırken, öncellerinin kendi güçlerini kurmalarına kuvvet veren başka prens ve halk da zaman süreci içinde aynı niteliklerin kurbanı olmuşlardır.²² Assurlulardan daha cesur, sade ve güçlü bir varlık olarak Medler, Assurluların Batı Asya üzerindeki hakimiyetlerini ele geçirmişlerdir. Fakat, doğuda kazanılan zaferlerin çoğu durumlarında olduğu gibi, bunda da başarıyı hemen dejenere olma takip etmiştir. Yunanlılar, korkulu fatihleri olan Medleri bir tutsak gibi yakalamıştır;²³ böylece rahatlayan Assurlular, bir kez daha boyunduruklarını kırmayı başlamışlardı. Assurluların tarzlarının ve geleneklerinin yakından izlemeyi tenezzül

20) A.g.e., mısra 16. "Çocukları gözlerinin önünde parçalara ayrılacak ve karıları götürüleceklerdir."

21) Bak mısra 17.

22) Grote, *History of Greece*, C. III, s. 157. 2. baskı.

23) Horat. *Epist.* II, 1. 156. "Græcia capta erum victorem cepit."

etmeden, Medler zaferlerinden hemen sonra güçlü eski alışkanlıklarını yumuşatan, yavaş ve lüks hayatın zevklerine kapılmayı sürdürmüşlerdir. Xenefon'un tarihi romanı Anabasis, Ekbatana'da hakim olmuş lüksün ve görkemin arasında Med döneminin bitmesine doğru varolmuş güçlü çelişkiyi tanımladığında bize belkide gerçek tabloyu sunmuştur. Med ve Perslerde bir zamanlar ortak olan eski Ari alışkanlıklar Persya'nın ilkel sadeliğinde olduğu gibi korunmuştur.²⁴ Kabul edilmeli ki bu çalışmada Ksenofon'un saptaması zayıf kaldığından detaylarındaki tarihi doğruluğa biraz gerçek eklenmelidir; fakat onun genel ifadesi kendi içinde tutarlıdır ve diğer yazarlar tarafından dikkate değer görülmüştür. Herodot ve Strabo, Med giysilerinin süsünden söz ederken,²⁵ sonraki yazarlar bütün son Pers görkemini sürdürmek için Med uygulamalarının taklidiyle devam etmiştir.²⁶ İmparatorluklarının son dönemine doğru birlikte başlıca alışkanlıklarını, cesur insanlar ve iyi askerler olmayı bırakmadan, Medlerin lüks içinde yaşayan bir halk olmasından başka, giyisilerinde ihtişamı, yapılarında zengin süsleri,²⁷ ziyafetlerinde değişikliği²⁸ etkisi altına alan bunlara daha önceleri yabancı oldukları gösteriş ve ihtişamı benimseyip Assurlularınkinden çok aşağı olmayan bir uygarlığın derecesini bütününde elde ettiklerini kabul etmeliyiz. Zevk ve gerçek zerafette örnek aldıkları halkın bir hayli aşağısından gittikleri görülmektedir. Sanat yönünün ağır bastığı çabalar üzerine barbar bir görkem hakim olmaktaydı.

24) Xen. Cyrop. i. 3, § 2.

25) Herod. i. 135; Straob. XI. 13. § 9.

26) Strab. l.s.c.

27) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 265.

28) Xen. Cyrop. I. 3. § 4. Παντοδαπα εμβάμματα και βρωμάτα.

Malzemedeki zenginlik, el işlemlerindeki ustalığa tercih edilmiştir. Edebiyat ve hatta mektuplar çok kısıtlı işlenmiştir,²⁹ fakat bunda küçük bir özgünlük gösterilmiştir. Mimarlığın yeni bir tarzı ve sabit düzeni Medlerin iddialı oldukları hemen hemen tek buluştur. Bunlar cesur, etkin, girişken, gösterişi seven, belli bir dereceye kadar uygarlaşmış yaşamın yararlarının kıymetini anlamaktadırlar.

Savaştaki Med gelenekleri hakkında bilgi çok azdır. Herodot, Xerxes'm ordusundaki Medlerin üzerlerinde kollu bir tünik ve pantolon, başlarında yumuşak keçeden bir başlık taşımış olmalarının tamamen Persler gibi giyinip silahlanmış olduklarını göstermektedir. Onların savunma silahları ok, yay ve kama idi. Hasırdan kalkanları vardı ve sırtlarında ok kılıfları asılı idi. Bazen giydikleri tünik, balık pulu gibi küçük metal tabakaların üst üste gelecek şekilde ayarlanarak zırhlı bir elbise şeklinde yapılmıştı.³⁰ Askerler hem at üzerinde, hem de yaya olarak aynı donanım ile hizmet verirlerdi.³¹

Eski Pers kralları yönetimindeki Med askeri giysileri hakkındaki tarifi doğruluğundan şüphe edecek hiçbir neden yoktur. Tek soru ise donanımın ne kadarının halkın gerçek eski savaş giysileri olduğudur. Belli dereceye kadar bunun basit ve ilkel bir ırkın zırhı olması

29) Yazının Medler tarafından kullanımı Daniël'in Kitabında gösterilmiştir (VI. 9). Med edebiyatının varlığı Esther'in "Medya ve Persya krallarının tarih kitabı"nda sözü edilerek ima edildiği görülmektedir. (X. 2). İma edilmek istenen gerçek iş belkide Perslerin tamamladığı iş olabilir; fakat Persli yazarın elinde ilerleyebilmek için Medce bilgiler olmadıkça "Medya krallarının tarihi"ni yazmada riske atılmazdı.

30) Herod. VII. 61. Assurluların pullu zırhları hakkında bak C. I, s. 431-433 ve 441-444. Mısırlıların zırhları üzerine bak Wilkinson Herodotus, C. IV, s. 65, 2. baskı.

31) Herod. VII, 86.

in için çok ince işlenmiş olduğu görülmektedir. En azından balık pulu şeklindeki zırhın ve yere konması gereken kaba hasır kalkanların³² Assurlulardan biraz daha geç bir zamanda kullanıldığını uygun bir dereceye kadar sanılabilir. Kutsal Kitap'ta yeraladığı³³ ve Strabo³⁴ ile Ksenofon'un³⁵ işaret ettiği gibi, herhalde Med ordusunun orijinal karakteri Herodot'un tarifinden daha basit idi. İlkel Medlerin atlı okçu bir millet olduğu görünmektedir.³⁶ Çocukluk çağlarından itibaren çeşitli binicilik ve ok kullanımı egzersizleri yaparak eğitilmişlerdir.³⁷ Hemen hemen İskit tarzında bunlar düşmanlarına karşı atlarının toz bulutları çıkararak ilerledikleri ve düşmanlarının etrafında ilerleyerek, geri çekilerek ya da manevra yaparak ustalıkla fırlattıkları oklarıyla zaferlerini kazandıkları görülmektedir. Hiç şüphesiz bunlar kılıç ve mızrak da kullanıyorlardı. Bu silahların kullanımı çok eski çağlardan itibaren Doğu'nun her tarafında gelişerek önem kazanmıştır. Medlerle akrabalık düzeyinde bağlantısı olan Persler hakkında Kutsal Kitap'ta³⁸ bir bahis vardır.³⁹

Med silahlarını belli bir şekilde tanımlayabilecek hiçbir tanıma ulaşılmamıştır. Askeri giysilerin ve silahların genel tarzı Persepolit oymacılığında ortaya çıkmıştır. Bu

32) Bak, C. I, s. 444-446; ve karşılaştır Herod. IX, 62; Xen. Anab. I, 8, § 9.

33) Karşılaştır İsaiah XIII, 18; Jerem. I, 9, 29, LI, 11.

34) Strab. XI, 13, § 9.

35) Xen. Cyrop. II, 1, § 6.

36) Tabii ki Medlerin her zaman piyadeleri vardı, fakat Medler atlarla daha güçlü idiler. Onların araba kullandıklarına inanmıyorum. (Nic. D. Fr. 10).

37) Xen. Cyrop. I, 4, § 4. Karşılaştır Strabo. En tanınmış Pers eğitim sistemi bütününde Medceden kopyalandığını söylemektedir.

38) Jeremiah'da Medler ve Perslerin yanısıra kılıçtan da bahsedilmektedir. I, 35-37. "Yay ve Mızrak" VI, 23 ve I, 42'de birleştirilmiştir.

39) Medlerin okçu olarak ünleri Perslilere hatta Partlara geçmiştir.

kabartmaların çoğunlukla Medlerin değilde Perslerin betimlemeleri olduklarından ve bundan sonra sonraki halkın askeri giysilerinin tanımında örnek gösterileceklerinden bunların çok kısıtlı kullanımı şimdiki bölümde yapılabilir. Yay boyunun kısa ve çok bükülmüş olduğu görülmektedir; Assurlular gibi⁴⁰ sırtta taşınabilen ya da kemerde asılabilen yay kılıfıyla taşınmaktadır. Sağ omuza asılmış kılıfın içinde taşınan oklar kısa olmalıydı; kesinlikle uzunluğu 1 m.yi aşmamalıydı. Ok kılıfının yuvarlak olduğu görünmektedir. Bu kılıf yukarıdan kapatılmıştır ve sonunda bir düğmeden geçecek sarkan bir parça ve kayış yardımıyla tutturulmuştur.

Med mızrağının uzunluğu 1.5 ya da 2 m.dir. Başı baklava dilimi şeklinde ve yassılaştırılmıştır, fakat ortasından bir parça ya da ip ile kuvvetlendirilmiştir.⁴¹ Başına sopa sıkıştırılmış olup olmadığı, veya bir halkada bitirilip bitirilmediği ya da saptaki yuvaya yerleştirilmiş olup olmadığı kesin değildir. Sap aşağıdan yukarıya doğru derece derece sivirmekte ve aşağıda bazen doğal bir nesnenin şeklinde yontulmuş topuz ya da top şeklinde bitmektedir.⁴²

Daha çok bir kamaya benzeyen kılıç kısa idi.⁴³ Beli saran bir kuşaktan sarkıtılarak sağ uylukta taşınırdı ve kılıfın altına tutturulmuş bir kayış ile askerin sağ bacağının dizden aşağı olmayacak şekilde bağlanmıştır.

40) Supra, C. I. s. 451.

41) Karşılaştır Assur mızrak uçları, C. I. s. 457.

42) Pers mızraklarının uçları genellikle bir elma ya da nar şeklinde bitmektedir (herod. VII. 41; Athen. Deipn. XII. p. 514. B). Solili Clearchus'a göre Persler bu uygulamayı Medlerden almışlardır ve Medlerin erkeklige yakışmayan süslerini ayıplamak için tassarlanmıştır. (Athen. s. 514, D.)

43) Ksenofon Pers kılıcına böyle demektedir, μαχαίραν η καπίδα (Cyrop. I. 2, § 13.)

Med kalkanları hem yuvarlak, hem de oval şeklindedir. Oval örnekler *Boetilerin* kalkanlarının benzerliklerini taşımaktadır. Belliki büyük bir hafiflik sağlaması için her iki tarafında da küçük oval delikler vardır. Bunlar ortasından topuzlar ya da halkalarla süslenmiş daire şeklindeki disk ile kuvvetlendirilmişlerdir. Kalkanların hem metal, hem de tahtadan yapılmış oldukları görülmektedir.

Medlerin barış durumunda tercih ettikleri giysileri heykellerinden görebiliriz. Kralın ve en önemli soylunun kıyafetine, değerli olduğunu göstermek için uzun ve zarif kıvrımlar verilmiştir. Herodot, Ksenofon ve Strabo'nun sözünü ettiği kıyafet, bütün Persli yarım kabartmalarındaki mahkeme memurlarının ünlü "Med Kıyafeti"dir.⁴⁴ Bu kıyafet göğüsü ve omuzları kaplar, fakat aşağıda açık olarak iki geniş kol şeklinde kollar üzerine düşer. Belde bir kemer ile tutturulmuştur. Aşağıda, kıyafet bütün ve geniştir; iki taraftaki dikey şeklindeki kıvrımları iki salkım şeklinde düşer ve bunların arasında bir perde gibi kavis şeklinde sarkan kordonlar vardır. Ön tarafı açık ve düğmelerle tutturulmuş çizme ya da potine kadar uzanır.

Bu tür Med kıyafetleri çeşitli renklerde bulunabilirdi. Bazen mor, bazen kırmızı, bazen de koyu gri ya da koyu kırmızı olabilir.⁴⁵ Bunlar ipekten yapılıyorlardı.⁴⁶

44) Ἑσθνός Μηδική. Herod. I. 135; VII. 116; Στολή Μηοική. Xen. Cyrop. VIII. 8, § 15; Στολή Ἑρσική, Strab. XI. 13, § 9. Bu, Strabo açıkça bunun Medlerden alındığını söylemektedir.

45) Xen. Cyrop. VIII. 3, § 3. Ἐξέφερε δὴ καὶ ἀλλὰς Μηδικὰς στολάς παλπολλάς γὰρ παρεσκευασατο, οὐδενειδομένοσ, οὐτε πορυρίδων, οὐτε ορφνίων, οὐτε φοινικίδωη οὐτε καρυκίων ἱματίωη. Med giysisinin başka bir türü olan sarapis, bazen beyaz bazen de mor çizgili desende olduğu görülmektedir (Karşılaştır Pollux, VII, 13, Hesychius ad voc. σαραπίς.)

46) Procop. De Bell. Pers. I, 20, s. 106, C. İpek fabrikaları M.Ö. 4. yüzyılın ortalarından itibaren Yunanlılar tarafından kullanılıyor-

Kıyafeti giyecek olanın maddi durumuna bağlı olarak yapıldıkları malzeme her zaman aynı olmayabiliyordu; bunlar mevsimlere göre değişiyorlardı.⁴⁷

Heykellerde gösterilmiş tek giysi olan bu elbisenin yanında Medler kollu iç gömlek ya da mor renkli bir tünik⁴⁸ ve nakış ile işlenmiş pantolon giyiyorlardı.⁴⁹ Başlarını hem dışarıda hem de evlerinde olmak üzere⁵⁰ Persler gibi keçeden yapılmış bir başlık ya da *tiara* veya *cidaris* denilen daha çok özen gösterilerek yapılmış başlıklar giyerlerdi.⁵¹ Bunun sarık değil de daha çok taç şeklinde sert, esnek keçeden ya da kumaştan yapılmış, taşıyanın zevkine göre farklı renklere boyanmış şapka olduğu görülmektedir.

Medler kendilerini süslemeye özen gösteriyorlardı. Ksenofon'a göre, zamanın tahribini gizlemek ve yapay bir güzellik sağlamak için çoğu çarelerden haberdar, boş çabalar harcıyorlardı. Bunlar cildi düzeltme uğruna, deri üzerine yedirerek sürdükleri kozmetik malzemeleri kullanıyorlardı.⁵² Bunlar çok sık peruk takıyorlardı.⁵³ Hem eski, hem de modern, çoğu Doğu milletleri

du (Aristot. *Hist. An.* V. 19). Bunlar belkide ham ipeği, daha önceki zamanlardan beri kullanılan Asya'dan ithal ediyorlardı. Part ölçüleri ipektendir (Florus, III, 11); ve Çin'in, Hindistan'ın ve Keşmir'in dokuma tezgahları, Medya ve Persya'nın komşu ülkelerine ihraç edilen çok eski zamanlardan beri zengin ipek fabrikalarını oluşturduklarına hiç şüphe yoktur.

47) Justin Partlar hakkında şunları söylemektedir: "Vestis olim sui moris; posteaquam assessere opes, ut Medis, perlucida ac fluida" (XLI, 2).

48) Bak Xen. *Anab.* I, 5, § 8, ve karşılaştır Cyrop. I, 3, § 2.

49) Ηοικίλαχ αναξυρίδας, Xen. *Anab.* Karşılaştır Strab. XI 13, § 9.

50) Strab.; Herod III, 12.

51) Kesin olarak bu sözcükler eş anlamlı sözcükler değildir. *Tiara* ismi bütün büyük başlıklara verilen cins isimdir; bunun yanında *cidaris* ya da *citar* özellikle kraliyet başlık süsüne verilmiş kendine has isimdir. (Bak Brisson, *De Regn. Pers.* II. s. 309-312).

52) Χρωματος εντριψις. (Xen. *Cyrop.* I. 3. § 2).

53) Χομαι προσθετοι. (A.g.e.).

gibi, gözlerinin parlaklığını⁵⁴ artırmak için boyaya (ras-tık) başvuruyorlardı. Bu, gözlerin büyük ve yumuşak görünümümlü olmasını sağlıyordu. Bunlar altın takılara da çok düşkün idiler. Genellikle boyunlarında altın-dan zincirler ya da kolyeler; kollarında ise aynı metal-den yapılmış bilezikler;⁵⁵ kulaklarında da küpeler var-dı.⁵⁶ Altın, atlarının dizginlerinde de kullanılmıştır; gem ve diğer koşu takımları genellikle bu değerli me-talden yapılmıştır.⁵⁷

Medlerin ziyafetlerinin çok süslü olduğu söylenmek-tedir. Şarap ve ekmeğin eşliğiyle, sade et ve çeşitli oyunların yanında, misafirlerine asıl yemek dışında ye-nen, çeşitli soslarla hazırlanmış yemek verme alışkan-lıkları vardır.⁵⁸ Yemekleri elleriyle yerlerdi; bu Doğu'da hâlâ uygulanmaktadır ve bunun için peçeteleri çok sık kullanırlar.⁵⁹ Misafirlerinin her birinin kendi tabağı vardı ve bunların sayılarını artırmak özel bir onur işa-reti idi.⁶⁰ Şarap, sık sık aşırı miktarda hem yemekte, hem de sonrasında içiliyordu; ziyafet genellikle karma-şa ve karışıklık içinde bitme eğiliminde oluyordu.⁶¹ Sa-rayda kralın şarabının zehirli olmadığından emin olun-

54) Οφθαλμων υπογραθη. (a.g.e.) Bu uygulama Sardanapalus'a (Nic. Dam. Fr. 8: Athen. Deipn. XII. 7, s. 529, A.; Diod. Sic. II, 23); ve Babilli Nanarus'a atfedilmiştir. (Nic. Dam. Fr. 10). Perslerin Medlerden alarak benimsedikleri görülmektedir (Xen. Cyrop. VI-II. 8, § 20.)

55) Strab.; Xen. Cyrop. I, 3, § 2.

56) Persepolit heykellerinin üzerinde Med giysilerini genel olarak küpeler eşlik etmektedir. Bunlar süsü olmayan sade küpelerdir. Damascuslu Nicolas, küpeleri (ελλοβια) Medlerin yönetimi altın-daki satrap Nanarus'a atfetmektedir (r. 10).

57) Xen. Cyrop. I, 3, § 3.

58) A.g.e., § 4.

59) Χειρομακτρα. (Xen. Cyrop. I, 3, § 5).

60) A.g.e., s. § 6.

61) Bak Ksenofon'un tanımı. (Cyrop. I, 3, § 10) Karşılaştır Pers uy-gulaması (Herod I. 13).

ması için ilk önce bir yudum alan, sonra da biraz gösteriş ile efendisine sunan kupa taşıyıcısının ellerinden alması adet olmuştur.⁶²

Sarayın bütün törenlerinin heybetli olduğu görülmektedir. Normal şartlar altında kral kendini bir yere kapatıyordu ve huzuruna kabul etmesi için usule göre istekte bulunulmadıkça hiç kimse onu göremiyordu. Bu kimse uygun bir görevliyle kralın huzuruna çıkarılıyordu.⁶³ Kralın kabulü sırasında, bu kimse tıpkı bir tapınağa girerken yaptığı gibi saygı hareketiyle yere eğiliyordu.⁶⁴ Etrafı refakatçileriyle, harem ağalarıyla ve diğerleriyle sarılmış kral, kibirli kayıtsızlığını koruyordu ve yabancılar onu sadece belli bir mesafeden görebiliyordu. İşler büyük ölçüde yazışmayla bitiriliyordu. Kral çok nadir olarak saraydan ayrılıyordu; görevlileri tarafından zaman zaman krallığının durumu hakkında verilen raporlarla zamanını geçiriyordu.⁶⁵

Kralın çok nadir olarak katıldığı, sarayın en önemli eğlencesi ise avlanmak idi.⁶⁶ Medya'da her zaman av hayvanları çok boldu;⁶⁷ arslanlar, ayılar, panterler, yabani domuzlar, geyikler, ceylanlar, yabani koyunlar ve yabani eşekler Medli soylular tarafından avlanan hay-

62) Cyrop. I. 3. § 8.

63) Herod. I. 99. Karşılaştır Nic. Dam. r. 66. (Fr. Hist. Gr. C. III, s. 402).

64) Strab. Σεβασμος θεοπρτης εις τους Ηερσας παρα Μηδων αφικται.

65) Bu, en azından, Herodot'un bilgisidir (I. 100). Med krallarının etkilediği inziva derecesini abartmış olup olmadığı şüphelidir. Ne Ksenophon'un *Cyropædia* adlı eserinde ne de Ctesias'ın yazılarından kalan parçalarda "Tarihin Babası" olarak konu üzerine aşırı görüşleri içerdiği görülmektedir.

66) Herodot'un kayıtları bunu kapsayacaktır. Ksenophon hiçbir yalanlama vermemektedir; çünkü kralın kendisi avlanmıyordu.

67) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*. s. 295.

68) Xen. Cyrop. I. 4. § 7. Damascuslu Nicolas yabani domuzlardan, geyiklerden ve eşeklerden bahsetmektedir. (Fr. 10).

vanlar arasında sıralanmışlardır.⁶⁸ Bunlardan ilk dördü tehlikeli, diğerleri ise zararsız olarak sayılıyorlardı.⁶⁹ Bu hayvanları at sırtında takip etmek adet olmuştu. Yay ve mızrak ile onlara nişan alınıyordu. Birkaç yüz yıl sonra aynı bölgeye yerleşen Partların oymacılık işlerinden bu av sahnelerini görebiliriz. Bu oymalarda büyük sürüler halindeki domuzların yoğun su bitkileri arasından kaçtıklarını görebiliriz. Çıkarılan sesler bunların kaçmalarını sağlamaktadır; avcılar bunlara yaylarıyla nişan alırlar ve oyun iki ya da üç iyi hedeflenmiş okun saplanmasıyla biterdi.⁷⁰ Yine çitlerle etrafı çevrilmiş bir geyik sürüsünün at sırtında attığı ok ile okçu tarafından öldürülmüş oldukları, şemsiyesinin altında bir süre bakan kralın, hizmetlilerin ustalıklarından memnun kaldığı görülmektedir.⁷¹ Böylece Ksenofon aynen, saraylılarının sporunu seyrederken, kibirlice etrafına bakmaktan başka bu etkinliğe katılmayan Astiyag'ı resmetmiştir.⁷²

Diğer Doğu kralları gibi, Medli kralın eşlerinin ve cariyelerinin dairesi vardır.⁷³ Daha zengin sınıf arasında çoğunlukla çok kadınla evlilik uygulanmaktaydı. Strabo, bazı Med kabilelerinde geçerli olduğu kadarıyla tuhaf bir kanundan bahsetmektedir; bu kanun bir adamın en az beş tane eşinin olmasını öngörüyordu.⁷⁴ Bu gibi bir yükün gerçekten herkese zorunlu yapılması

69) Xen. Cyrop.

70) Bak Ker Porter'in *Travels* adlı eserindeki oymacılık, C. II, s. 175. ya da tanımın daha dikkatlice yapıldığı Flandin'in *Voyage en Perse*, I, pl. 10. adlı eseri.

71) Ker Porter. C. III. opp. p. 177; Flandin, tom. i, p. 12.

72) Xen. Cyrop. I. 4, § 15. 'Εθεατο τους αμιλλωμενους επι τα θηρια, και θιλονεικουντας, και διωκοντας και ακοντιζοντας.

73) Strab. XI. 13; § 11. Karşılaştır Damascuslu Nicolas. F. 66 (Fr. Hist. Gr. V. III, s. 403).

74) Strab.

beklenmedik bir şeydir. Daha fazlası olmamakla beraber beş, Müslümanlar için daha fazlası olmamakla beraber dört eş kanun tarafından müsaade edilmiştir. Her zamanki gibi, çokeşliliğin uygulanması, hadım etme gibi zalim uygulamayı da beraberinde getirmekteydi. Saray çocuk yaşta satın alınmış yabancılar başta olmak üzere, harem ağalarıyla dolmuştur.⁷⁵ İmparatorluğun sonlarına doğru bu küçümsenen sınıf kral ile birlikte hep etkili olduğu görülmektedir.⁷⁶

Böylece kötülüğün akışı derece derece ilerlemiştir; hem sarayın hem de halkın büyük bir ölçüde atalarının cesur ve basit geleneklerini bir kenara bıraktıklarına, Perslilerin imparatorluklarını koruma yetenekleri ve cesaretlerinin niteliğini test etmek için ayaklandıklarında lüksten dolayı kuvvetten düşmelerine neden olarak gösterilebilir. Bu durumda tarihi bölüm için korunması gereken mücadeleyi beklemek yersiz olur; fakat iyi bilinen sonuç -Perslerin hızlı ve tam başarısı- Ke-yaksar'ın tahta çıkışı ve yüzyıldan daha az bir zaman sonra Astiyag'ın tutsaklığı arasındaki Med karakterindeki hızlı kötüleşmenin arasında gösterilmeliydi.

Medler arasındaki sanatçıların durumu hakkında çok az bilgi vardır. Daha önce incelendiği gibi, heykeltıraşlık ve boyacılıktansa sütun grupları tarzına bağımlı olan Asurlularınkinden farklı olan mimarlıklarında ilken bir görkem karakterize edilmiştir. Ahamenid krallarının eserlerinin her yerinde karşılaştığımız Assur tipinin bu değişiklikleri, Perslilere geçen heykeltıraşlık, Medler tarafından belli bir dereceye kadar uygulanmaktaydı. Assurluların yarım kabartmalarından taklit

75) Clearch. Sol. ap. Athen. Deipn. Xı. 2. s. 514.

76) Nic. Dam. r. 66 (Fr. Hist. Gr. C. III, s. 398 ve 402).

edilmiş, kanatlı perilerin, boğaların ve arslanların yekpare şekillerinin, tuhaf canavarların ve gerçek yaşamın beceriksiz temsilinin oymacılığı, güvenlikle Medlere atfedilebilir. Atalarının geleneklerini sürdürmediklerinden, Pers sanatı Assurlularinkine benzerlikler taşımaz. Fakat Ari ırkının bu ilk taklit etme çabaları hemen hemen tamamen kaybolmuştur ve ancak Med zamanına ayrılabilen uygun yerlerden tek bir parçadan daha fazlası kalmamıştır. Zamanın oldukça yıprattığı, çok büyük arslan heykelinin bir kısmı, hâlâ en iyi yargının Pers devri öncesi olarak görüldüğü, Büyük Med başkenti Hamadan'da görülebilir.⁷⁷ Dört ayağı ve kuyruğu kırılmış, geriye hayvanın başı ve vücudu kalmıştır. Heykelin uzunluğu başının ucundan sağrısına kadar 3.5 ile 4 m. arasındadır. Başının konumu, omuzlarının ve uyluğunun kalıntılarından hayvanın ön ayaklarını düz ve arka ayaklarını altına toplamış olarak oturur durumda tasarlandığı açıktır. Heykelin genel karakterinden bir sonuç çıkarmak güçtür; fakat bunda, o hal-kin üretimlerinde görüldüğünden biraz daha yumuşak ifade ile birlikte Assur'un çok büyük boğaları ve arslanlarını tanımlayan aynı durgun ve açık tarzın izlerine rastlamaktayız. Herhangi bir Assur örneğinden farklı olan duruşu, boyutunun sade büyüklüğü olduğu kadar sadece gerçeğe yakınlığı, şekli ya da ifadesiyle değil de bunun çok büyük boyutunun seyirci üzerindeki etkisinin olduğunu gösterirken, Medli bir sanatçıya özgün olduğunu işaret eder.

77) Flandin, Voyage en Perse, s. 17. Sir H. Rawlinson aynı görüştedir.

IV. BÖLÜM

Din

Med dini inanışlarının ilk şekli, örneğin Yasna'nın ya da Kurban Kitabı'nın¹ birkaç yerinde ortaya çıkan Vendidad'ın ilk Fargard'ına ve *Gathalar*ına ya da "İlahileri"ne² göre, değerli eserin en eski kısımlarının³ olduğu kendi içinde bulunan delile dayanarak söylenmiş olan Zend Avesta'nın kısımlarında bulunabilir.⁴ Gerçekten de

- 1) Zend'deki Yasna Sanskritcedeki *yajna* ile eş değerdedir ve "kurban etmek" anlamına gelmektedir. Yasna başlıca kurban törenleriyle bağlantılı ve kurban süresince okunan dualar ve ilahiler içermektedir.
- 2) *Gathalar*ın gerçekten "ilahiler" olduğuna dair belli bir süre şüpheler vardı. 1850'de Brockhaus şöyle demektedir: "Jusqu'ici je n'ai pu découvrir la moindre trace de mesure dans les morceaux que l'on peut regarder comme des Gâthâs" (Vendidad-Sadé, s. 357, voc. gâtha). Haug bunların sadece vezine ait olmasının yanısıra bu vezinlerin Veda ilahilerinde bulunmuş olan aynı yapıdan olduklarını kesinlikle göstermiştir (*Essays*, s. 136-138). Westergaard şiir veznine ait olarak gördüğünü basılı örneklerinde göstermiştir.
- 3) Haug, *Essays*, s. 50-116; Bunsen, *Egypt*, C. III, s. 476.
- 4) Zend-Avesta ya da hem Westergaard (1852-1854) hem de Spiegel (1851-1858) tarafından yayınlanan ve Spiegel tarafından Almancaya çevrilen Parsilerin kutsal kitapları, kaybolmuş çeşitli daha eski çalışmalardan edebi amaçlar için derleme eserdir. Yasna, Visparad, Vendidad, Yast, Nyayis, Arigans, Gahs Sirozah olarak adlandırılmış sekiz parça ya da kitaptan alınmıştır. Vedaların Sanskritçesine ve Perslerin Ahamenidcesine ya da Çiviyazısı yazıtların Persçesine yakından bağlı bir dil olan ve Zendce olarak adlandırılan eski Ari konuşma şeklinde yazılmıştır. Olasılıkla Sasanilerin hükmü altında (M.S 235-640) yapılan daha önemli kitapların Pehlevice tercümesi ve onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru Nerioseng tarafından yapılan Yasna'nın Sanskrit tercümesi hâlâ mevcuttur. Ünlü Fransız Anquetil du Perron, okumuş

çok eski çağa ait olan *Gathalar*da,⁵ Med dininin ilk belirtilerini görebiliriz. Gerçekten onların yardımlarıyla kendilerine göre eski zamana, Ari ırkının henüz iki kola ayrılmadığı zaman öncesine, Doğuluların ve Batılıların, Hintlilerin ve İranlıların Zerdüştizm'in ve Brahma dininin çatışan imanlarını henüz kabul etmedikleri zamana geri gidebiliriz. O eski çağda, doğal ibadetin çoktanrıçılığa dayanan inanışın egemen olduğunu görülebilir. Çeşitli ilahi varlıkların tanımına *Asura*'lar (*Ahuralar*)⁶ ya da

Avrupalıları bu merak uyandıran ve değerli derleme eserle tanıştırdı. Sıralaması biraz karışık ve yanlış olsa da, onun çevirisi (Paris, 1771) çok eskidir; Zend hakkında bilgisi olmayan öğrenciler kusursuz tercüman olmaktan çok uzak olan Spiegel'e başvurarak iyi iş yapmış olurlar. En iyi Zend bilgileri Zend Avesta'nın bazı kısımlarının tercümelerini henüz yapmaya başlamışlardır – Yasna'nın (*Commentaire sur le Yasna*, Paris 1833; ve the *Journal asiatique* 1844-1846) birinci ve dokuzuncu bölümlerini Bournouf, *Gathaları* (2 cilt, Leipsic, 1858-1860) ve diğer kısımları (*Essays on the Sacred Language, Writings, and Religion of the Parsees*, Bombay, 1862) Martin Haug, – Kopenhag'dan Profesör Westergard'ın bütün çalışmanın İngilizceye tam çevirisi ile görevlendirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu tercüme ortaya çıktığında belkide az istenilir durumundan kurtulmuş olacaktır.

Du Perron tarafından Avrupa diline sokulan "Zend-Avesta" sözcüğü yanlıştır. Pehlevi kitaplarında her zaman kullanılan sözcük sırası olan "Avesta-Zend" doğru şeklidir. Bu sözcük yani "Avesta-Zend" aslında *Avesta u Zend* "Avesta ve Zend" in başka bir deyişle Metin ve Yorum'un kısaltılmışıdır. *Avesta* (*avasthā*) "metin, kutsal kitap" anlamına gelmektedir; bunun Pehlevi şekli *apistak* dır ve geç Sanskritçe ve Mahratta *puslak* "kitap" ile bağlantılıdır. *Zend* (*zand*) "açıklama, yorum" anlamına gelmektedir. (bak Haug, *Essays*, s. 120-122; ve karşılaştır Bunsen, *Egypt* C. III, s. 474).

5) Geleneksel olarak *Gathaların* birkaç tanesi Zoroaster'e adanmıştır. Berossus'a göre M.Ö. 2000lerden önce diğer yazarlara göre daha erken yazılmıştı. (Bak Aristot. *Diog. Laert. Pre. 6*; Plin. H. N. XXX. 1; Hermissipp. Fr. 79; Xan. *Lyd. Fr. 29*). Bunların tarzı, Hazar bölgesinden güneye doğru olan Medlerin büyük göçünden önce yazılmış olması gereken *Vendidad*'ın ilk *Fargard*'ına göre daha eski olduklarını göstermektedir. Haug, *Zerdüşti Gathaların* tarihini Mozes zamanı kadar eskiye tarihlendirmeye meyillidir (*Essays*, s. 255).

6) Sanskritçedeki "s" genel olarak Zendcede "h" ile yer değiştirmiştir. *Asura* ya da *ahura* doğru olarak "yaşamak" anlamına gelen bir sıfattır. Fakat sıradan bir şekilde isim olarak kullanıldığında "ilahi ya da kutsal varlık" anlamına gelmektedir.

Deva'lar⁷ denmiştir; her biri diğerlerinden bağımsız ve hepsi kişiliklerdense daha çok en önemlileri İndra (*Fırtına* ya da *Gökgürültüsü*), Mitra (*Güneşışığı*), Aramati ya da Armaiti⁸ (*Toprak*), Vayu (*Rüzgâr*), Agni (*Ateş*) ve Soma ya da Homa (*Sarhoşluk*) olan doğal güçler gibi görünürler. İbadet, *kavi* "kâhinler", *karapani* "kurban verenler" ya da *riçik* "bilge adamlar"⁹ denilen din adamları tarafından yönetilmektedir. Tanrıların şerefine ilahiler; bir parçasının ateşgedelerde yakıldığı kanlı ya da kansız kurbanlar ve tanrılara sunulan sarhoş edici içkinin olduğu ve sonradan da sarhoş oluncaya dek din adamları tarafından tüketilen Soma'nın özel törenini içermektedir.

Dış çizgilerinde bu, Ari dininin en eski evresidir ve İran, Med ya da Pers sisteminin yükselişinden önce gelmektedir. Bu sistem, hissi ve yüzeysel doğa ibadetinden çıkmaktadır. Bu güç ile değil, sadece dinin ilgili olduğu manevi anlayışların - gerçek kişilerin- farklı tanımıyla başlamaktadır. Bu, anlayışları iyi ve kötüye, saf ve kirliliğe, merhametli ve kötü niyetliye ayırır. Eskisine göre *Asuralara* (Ahuralar) "yaşayan" ya da "manevi varlıklar" terimi iyi anlama gelirdi; ikincisine göre *Devalar* terimi "kötü" anlama gelir. Bu, "güçlere" şimdiye kadar başlıca *Devaları* kutsanmış olarak bakılmaktadır; fakat bu uygun olmayan görüşten bazı sayıları ayrı tutmaktadır. Bunları Asura'lar gibi kabul ederek onları İzed'ler ya da "melekler" arasına yerleştirir. Şimdiye kadar her biri büyük önemde, dinsel gücün nesnelere olarak gerçek "kişiliklerin" "güçler" için yerine konulması ve kişi-

7) *Deva* sözcüğü Latince *Deus*, *Divus*, Lituanya dilinde *diewas*, Yunanca *Zeus* ya da *Σδευς* ile açıkça bağlantılıdır. Modern Persçe'de bu *div* şeklini almaktadır.

8) *Aramati* Sanskritçedir, *Armaiti* ise Zend şeklindedir.

9) Haug, *Essays*, s. 245-247.

liklerin iyi ve zararlı, saf ve kirli, dürüst ve kötüye ayrılması olarak iki ilerleme kaydedilmiştir. Bu bir anlamda tektanrıcılığı çoktanrıcılığa karşı öne sürmek için geliştirilmiştir. Bu iyi anlayışın başında, kutsamanın en yüksek nesnesi, gerçek Yaratıcı, Koruyucu ve evrenin Hakimi, tek büyük Anlayış Ahurô-Mazdâo'nun¹⁰ (Ahura Mazda) olduğunu cesurca açıklamaktadır. Büyük şan budur. Bu, bütün iyinin kaynağı olarak ve yüksek ibadetin uygun konusu olarak tek olan Varlığı ruhun önüne koymaktadır. Ahurô-Mazdâo, "dünyevi ve manevi yaşamın yaratıcısı"dır;¹¹ o "kutsal bedenleri"¹² "toprağı, suyu ve ağaçları"¹³, "bütün iyi yaratıkları"¹⁴ ve "bütün iyi, gerçek şeyleri"¹⁵ yaratmıştır. O "iyi"¹⁶, "kutsal"¹⁷, "saf"¹⁸, "gerçek"¹⁹, "Kutsal Tanrı"²⁰, "en kutsalı"²¹, "gerçeğin özü"²², "bütün gerçeğin babası"²³, "bütün varlıkların en iyisi"²⁴, "saflığın efendisi"dir²⁵. O en mükem-

10) Bu ismin anlamına göre görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu "yaşamın büyük bağışlayıcısı" olarak çevrilmiştir. (Sir H. Rawlinson's Persian Vocabulary, Ca. Auramazda): "yaşayan bilge" (Haug, *Essays*, s. 33); "herşeyin yaşayan Yaradanı" (a.g.e., s. 256, 257); "çok bilen ilahi" (Brockhaus, *Vendidad-Sadé*, s. 347 ve 385); ve "çok veren ilahi" (a.g.e.). İsmi her iki ögesi genellikle "tanrının" düşüncesini ifade etmek için kullanılmıştır.

11) Haug, *Essays*, s. 257.

12) Yasna, XXXI, 7.

13) A.g.e., s. LI, 7.

14) A.g.e., XXXI, 7.

15) A.g.e., XLIII, 2.

16) A.g.e., XII, 1.

17) A.g.e., XLIII, 4, 5.

18) A.g.e., XXXV, 1.

19) A.g.e., XLVI, 2.

20) A.g.e., XLIII, 5.

21) A.g.e., XLV, 5.

22) A.g.e., XXXI, 8.

23) A.g.e., XLVII, 1.

24) A.g.e., XLIII, 2.

25) A.g.e., XXXV, 1.

mel surette "mutlu"dur²⁶, her hayır duasında "sağlık, refah, erdem, akıl, ölümsüzlüğe"²⁷ sahiptir. Bütün iyilikler Ondan insana gelir; dindara ve dürüste sadece dünyevi yararları değil, değerli manevi hediyeleri, gerçeği, bağlılığı, "iyi fikri" ve sürekli mutluluğu verir;²⁸ ve iyiyi ödüllendirdiği gibi kötüyü de cezalandırır; yinede bu onun çok nadir olarak gösterildiği bir tarafıdır.²⁹

En yüksek varlık olarak Ahura Mazda'nın bu kavramının "Eski Ahit'te (Tevrat) bulunan Jehovah'ın ya da Elohim'in milletiyle mükemmel olarak aynısı" olduğu söylenmiştir.³⁰ Hiç şüphesiz bu abartılıdır. Ahura Mazda, Jehovah'dan daha az manevi ve daha az kötüdür. O insanın tabiatından daha az uzaktadır. Sağlığın (*haurvatât*) tam olarak ona atfedilmesi bir çeşit maddi tabiatın hakimi olarak düşünüldüğünün bir işaretidir.³¹ Akliselimlik ve zekilik (görüldüğü kadarıyla) sadece mecazi anlamda olmayarak ona atfedilmiştir.³² Yine, O o kadar üstün olarak iyi şeylerin, kutsiyetin ve refahın kaynağının nedenidir, herhangi bir korkuyla kendini ona adayanlarına hiç ilham vermemektedir. Hâlâ, manevi Tanrı'nın gerçek sanını artırmak için aracısız düşüncenin genel başarısızlığı hesaba katılırsa ilk Arilerin

26) A.g.e., XXXV. 3.

27) Haug, Essays, s. 257.

28) Yasna, XXXIV. 1: XLVII. 1, 2.

29) A.g.e., XLIII. 4, 5.

30) Haug, Essays.

31) Haurvatat (geç Persçede *Khordad*) basitçe "sağlık", "sağlıklı olma", "bütünlük", "refah" olarak çevrilmiştir. "Ahura-Mazda tarafından yaratılan her iyi yaratığın içinde olan iyi hal" olarak açıklanmıştır (Haug, Essays, s. 177).

32) Ahura-Mazda "gerçek, berrak, parlak, bütün iyi şeylerin, tabiattaki ruhun ve tabiattaki gelişmenin, aydınlatici ve bilgili kimselerin, bilgili kimselerin içinde olan ışıldayan parlaklığın yaratıcısı"dır. (Yasna, XII. 1. Haug'un Çevirisi). O ışığın kaynağı olarak görülmektedir ve ona qâthrô "kendi ışığı olan" denmektedir (Haug, Essays, s. 143.)

bu öğretisi çok dikkate değerdir ve bunun gerçeğe yaklaşımı, profesörlerinin Yahudi peygamberlerce³³ araştırılmış tercihi ışığı ve Yahudi sistemini³⁴ oluşturan tercihi görüşü yeterince açıklamaktadır. Birbirilerini tanıdıklarında Yahudiler ve Ariler, açıkça aynı büyük Varlığa ibadet ettiklerinin gerçeğini karşılıklı olarak anlamışlardır.³⁵ Perslerin Yahudilere karşı tercihi ve Yahudilerin Perslere karşı sadakati bu nedendedir. Yahudilerin Rabbi, halkları birleştiren sempatik duygu, Ormazd ile aynı olarak tanınmıştır. Yabancı boyunduruğa genellikle hiç tahammülleri olmayan Yahudiler, Perslere hiçbir zaman isyan etmemişlerdir; çoğunlukla kendilerinkinden farklı dinlere hoşgörüsüz³⁶ Persler Musevi dinine saygı gösterip korumuşlardır.

Etki, Ormazd'ın dininin anti-putperest oluşunun gerçeğiyle yükseltilmiştir. Önceki doğal ibadette putperestliğe izin verilmişti; fakat İran sistemi ilk başından beri buna karşı çıkmıştı.³⁷ Ahura Mazda'nın ya da İzed'lerin hiçbir heykeli İran tapığınının sadeliğini bozmamıştır. Bu sadece uzun çağlardan sonra, yabancı bir ibadet ile bağlantılı olarak, putperestlik yavaşça kaybolmuştur.³⁸ Bu anlamda Yahudilerin dini kadar

33) İsaiah XLIV., 28; XLV, 1-4.

34) 2 Chron. XXXVI. 22, 23; Ezra 1-4; VI. 10, 12.

35) Bu takip eden paragraftan anlaşılacaktır: "Dünyadaki bütün krallıkları bana (Krus) gökyüzünün Efendi Tanrısı vermiştir ve beni kendisi için Judah'da bulunan Kudüs'te bir ev kurmam için görevlendirdi. Aranızda onun halkından olan kim vardır? Tanrı yanında olsun ve Kudüs'e gidebilsin ve Kudüs'te olan *İsrail'in Efendi Tanrısı'nın -Tanrı o'dur-* evini kurabilsin" (Ezra I. 2. 3.)

36) Bak "Beşinci Krallık"daki Pers Dini İnancı üzerine olan bölüm. İnfra. C. III.

37) Yasna. XXXII. 1, 2; XLV. 11; XLVI. 11.

38) *Journal of the Asiatic Society*. C. XV. s. 159; Loftus. *Chaldœa and Sasuana*. s. 378. Anaitis'in anısına ilk dikilen heykeller üzerine, bak bu çalışmanın üçüncü cildinde Pers Dini üzerine olan bölüm.

saf olan eski Zerdüştizm ile dini etkinin iki katı bir bağ, İbranileri ve Arileri birleştirmiştir.

Eski İran sistemi, en yüce tanrı, Ahura Mazda ya da Ormazd'ın alt derecesine birkaç melek yerleştirir.³⁹ Bunlardan bazıları Vohu-manô "İyi Düşünce", Mazda "Bilge", ve Asha "Gerçek" tanrılık niteliğinin sıfatlarından hemen hemen hiç ayırdedilemezler. Bununla beraber, Armaiti, Dünya'nın dahisine ve bir melek olan Sraosha ya da Seroş'a çok açıkça ve belli olarak kişilik kazandırılmıştır.⁴⁰ Sraosha, Ormazd'ın habercisidir. Ormazd tarafından verilen ihlamları götürür,⁴¹ insanlara mutluluğun yollarını gösterir⁴² ve Ormazd'ın onların payı için ayırdığı kutsiyetleri götürürdü.⁴³ Onun görevlerinden bir başkası ise gerçek inancı korumaktır.⁴⁴ Çok özel bir anlamda ona "Ormazd'ın arkadaşı" derlerdi⁴⁵ ve Ormazd tarafından sadece armağanlarını dağıtması için değil, bu yaşam bittiğinde ve gökyüzüne çıktıklarında inançlının ruhunu ona iletmesi için görevlendirilmiştir.⁴⁶

Armaiti bir kez daha Dünya'nın dahisi'dir ve dindarlığın tanrıçasıdır. Eski Ormazd'ı kutsayanlar tarımcıydılar ve toprağın işlenmesini Tanrı'nın emrettiği dini görevler olarak görmekteydiler.⁴⁷ Böylece onlar dindarlığın sanını toprak kültürüyle birleştirdiler; bu sadece bundan ikisinin üzerine hakim olan tek tanrıça yap-

39) Yazatalar ya da İzedler.

40) Haug şöyle demektedir: "Amesha Spentalar Ahura Mazda'nın niteliklerini ve armağanlarından başka hiçbir şeyi temsil etmezken, Sraosha bir kişilik olarak düşünüldüğü görülmektedir." (Essays, s. 261) Haug bile Armaiti'yi bir şahıs olarak görmemektedir. (a.g.e.)

41) Yasna, XLIII, 12, 14; XLIV, 1.

42) A.g.e., s. XLIII, 3.

43) A.g.e., XLIII, 11 ve 16.

44) Yasna, XLIV, 9.

45) A.g.e., XLIV, 1 ve 9.

46) A.g.e., XLIII, 3.

47) A.g.e. XXIX, passim, XXXI, 9-0.

mak için bir adım idi. Dünya'nın meleği olarak Armaiti çok farklı özel bir karaktere sahiptir. Ona bir yerden diğer bir yere giden ve çölleri, sahraları verimli tarlalara ve bahçelere çevirmeye çalışan olarak bakılmaktadır.⁴⁸ Eski alışkanlıklarını bırakmak ve toprağı işlemeye başlamak için göçebe hayatta kalmaya ısrar eden çobanı ikna etmek için çabalarken,⁴⁹ tarımcıyı doğrudan doğruya koruması altına almaktadır. Tabii ki o verimliliği verendir ve onu seçenlere çok bol ürünler vererek ödüllendirmektedir.⁵⁰ Sadece o büyümeye neden olmaktadır.⁵¹ Belli bir anlamda o hatta bazen burada "oturduğu" söylenen, insanlık dahil, bütün önemli yaratılışa dağılmaktadır.⁵²

Ayrıca Armaiti, "Ahura Mazda ile görüşerek öğrendiği ve hiç kimsenin bozamayacağı sonsuza dek süren kanunları insanlara anlatır".⁵³ Böylece o eski Zerdüştî ibadetinin ikinci doğal ögesidir; Ahura Mazda'nın doğrudan doğruya ardıl olmasında ona inançlarını açıkça söylemek için dine dönmeler talep edilmiştir.⁵⁴

Armaiti'den *gêus urvâ*, ya da "toprağın ruhu" birbirinden dikkatlice ayrılmalıdır⁵⁵ - hemen hemen Yunanlıların ve Romalı filosofların "*anima mundi*"sini (dünyevi ruh) andıran bir varlık-. Bu ruh toprakta kalarak,

48) Haug, Yasna'nın biraz şüpheli olan sözcüklerini böyle yorumlamaktadır, XXXI. 9. (Essays, s. 144).

49) Yasna, XXXI. 10.

50) A.g.e., XXXV. 4.

51) A.g.e., XLIII. 16.

52) A.g.e.

53) A.g.e., XLIII. 6.

54) Bak Yasna'nın 12. bölümünde § 1'den § 9'a kadar eski İranlıların insanları dini topluluklarına bunun aracılığıyla kabul ettikleri yöntem.

55) Edebi olarak "ineğin ruhu". Eski İranlıların şiirsel dillerinde, herşeyi besleyen toprak inek ile karşılaştırılmaktaydı, bunlar arasında aileyi ilk besleyenlerdendi. (Bak Oxford Essay, 1856, s. 17). Belkide Yunanca ηη etimolojik olarak *go* ya da *ga* "sığır" ile bağlantılıdır.

insanın ruhu bedenini canlandırdığı gibi bu da toprağı canlandırıyor. Eski zamanlarda, insan ilk olarak ruhu işlediğinde, *gêus urvâ*, yaşamının tehlikede olduğunu düşünerek seslice ağlamaya başlar ve başmeleklerin yardımı için yalvarır. Bununla beraber bunlar onun yalvarışlarını (Ormazd'ın tanrı olması gerektiğini kararlaştırdığından beri) duymamışlardı ve onu en iyi şekilde acılarını çekmesi için bırakmışlardı.⁵⁶ Böylece onun zaman içinde bu acılara duyarsız kalmasını umut etmişlerdir. Acı dolu fakat zararsız olduklarından, bunların sadece yüzeysel olduğunu keşfetmiştir.

İran ibadetinin en eski şekline "Mithra kutsanmasının" dahil olup olmadığı kesin değildir. Bir taraftan, Mitra'nın Ari imanının her iki şekline -Hint ve İran- ortak olduğu gerçeği, onun ibadetinin ilk baştan Zerdüştiler tarafından kabul edildiği inancına sebep olmaktadır; diğer taraftan, Mitra'dan Gatha'larda bahsedilmesi, zamanında ibadetinin oluşumunun henüz başlamış olduğu sonucuna götürebilir. Belki eski İran ibadetinin iki şekli arasında ayırım yapılabilir. Birincisi, imanında Mitra'nın yeri olmayan daha anlayışlı ve manevi ibadet -ayrılmanın liderleri-; diğeri ise eski dinin birçok noktalarının bulunduğu bayağı ve daha maddi sistemli çok takipçisi olan bir ibadettir. Bunların arasında Güneş Tanrısı'nın ibadeti vardır. Düşüncenin bayağı ve daha özdekçi mezhebi İran sistemine geçirilmiştir. Airyaman'ı (Aryaman) evliliğe hükmeden bir ruh,⁵⁷ Vitrahâ'yı çok yüksek bir melek⁵⁸ olarak ta-

56) Yasna, XXIX.

57) A.g.e., LIV.

58) Bak Haug *Essays*, s. 193, 232. Vedalardaki *Vitrahâ*. İranlılar arasında bazı kendini adanmışları böylece elinin altında tuttuğu görülen İndra'nın en sık görülen sıfatlarından biridir. Bunun anlamı ise, bir seytan olan "Vitra'yı öldüren"dir.

nırlar ve bunların diğer noktalarında Vedalarla Zend Avesta'ya ortak olarak görmektedirler.

“Rüzgâr” Vayu'ya, baştan beri bir tanrı olarak bakıldığı görülmektedir. Vayu, Mitra ve Aryaman gibi sadece Zend Avesta'nın eski kısımlarında değil, Gatha'larda da ortaya çıkmaktadır.⁵⁹ Onun ismi Veda “Rüzgâr Tanrısı” Vâyü⁶⁰ ile aynıdır ve açıkça daha batılı Arilerin *ventus* ya da *rüzgâr*'ına bir benzer şeklidir. Bunun kökü *vis, via, vado, venio*'da izlenebilen *vi* “gitmek” tir.

Eski İranlılar hem Agni'yi “Ateş” hem de Soma'yı (Homa) “Sarhoş eden” kendi sistemlerine kabul etmemişlerdir. Ateş, gerçekten kurban edici olarak kullanılmaktadır;⁶¹ fakat buna sadece temsili bir malzeme olarak bakılmaktadır. Duanın ve ibadetin uygun ögesine “gizemli güç” olarak bakılmamaktadır. Eski dinin ana unsurunu oluşturan ve Brahma dininde kullanılan Soma ibadeti,⁶² ilkin Zerdüştilerce ortaya çıkarılmıştır.

59) Bak Yasna, LIII, 6.

60) Rig-Veda Sanhita, C. I, s. 5, 6, 34, 35.

61) Yasna, XLIII, 9; XLVI, 8.

62) Eski Hintli geleneğinin en çarpıcı özelliklerinden biri Soma ayinidir. Wilson bundan “dini ayinlerinin eşsiz bir bölümü” olarak bahsetmektedir (Rig-Veda Sanhita'ya giriş, C. I, s. XXXVI), ve bunu şöyle tanımlamaktadır: “Soma bitkisinin sıkılıp mayalanmış suyu dua etikleri ilahi varlıklara kepeçler yardımıyla sunuluyordu. Ne şekilde sunuldukların tam olarak belli olmasada bunun bazen ateşe, bazen yere ya da Kusa'ya, bazen de yere atılmış kutsal çimenin üzerine serpildiği görülmektedir”. (ilahî varlıkların varsayılan yerlerinin oluşturulması); “ve her durumda arta kalanlar yardımcıları tarafından içiliyordu”. Wilson şunları da eklemektedir: “Bunun hassas olan tek açıklaması şaşkınlığın yanısıra zevk vermesidir. Bunun etkisiyle ilk olarak tanışan sade beyinleri kıskırtması gereken bitkinin mayalanmasının canlandırıcı özelliği keşfedilmiştir.” (s. XXXVII). Haug şunları söylemektedir: “Vedaların eski ilahilerinde tanımlandığı gibi, eski Hintli kabileleri öncelikle muhteşem Soma ziyafeti hazırlayarak İndra'nın yanlarında gelmesini sağlamadan sığır, at, koyun hırsızlığı için sık sık düzenledikleri yağmalama seferlerine çıkmazlardı. Karapani (papazlar) bunu gerektiği gibi giydirir ve Kavi'ler (papazların bir başka sınıfı), İndra'nın daveti kabul etmesi için en iyilerinden sayı-

Gerçekte, Ari bedenini ikiye ayıran ve yeni inancın çıkışına neden olan o nefretin ana nedenlerinden biri olduğu görülmektedir.⁶³ İbadet edenin sarhoş edilmesini ima eden tören, tanrıları memnun ediyordu ve Zerdüsti dinsel devrimini yapanların dini karakterine isyan ederek kendilerinin de aynı aşırılıkta buna düşkün oldukları anlaşılacak şekilde ima edilmiştir; bunun ilk önce yeni sistemin böyle nefret edilir bir uygulama kirliliğinden tamamen kurtulmak için olduğu, Gatha'larda açıkça söylenmiştir. Fakat dini reformcuların gayreti, daha saf ve daha yüce anlayışın daha yüksek hareketine ayak uydurması için çoğu durumlarda ruhu çok büyük ve dünyevi olan halkının gücü ve sabrına geçmektedir. Arilerin İran bölgesi, sevilen Homa bayramlarından tamamen soyutlanamaz; hareketin liderleri bunu orantılı şekilde zararsız saydıklarından şimdiye kadar eski ayini iyileştirmeye ve zarifletirmeye eninde sonunda razı olmak zorunda kalmışlardı. Ayinin, tanrıların kendileri de sarhoşluğa düşkün olduklarını ima eden kısmı atlanmıştır;⁶⁴ din adamlarının sarhoşluğu

lan bu mısraları yazmış ya da başvurmuşlardır. Kavi'lerin tanrının geleceğini belli işaretlerle bildiklerine inanılmaktadır. Tatlı içeceği, nefis balı tattıktan ve tamamen sarhoş olduktan sonra, Kavi'ler zafer vaadederler. Akınlar, ilk önce kendilerini sarhoş eden Kavi'ler tarafından üstlenilmekte ve çoğu durumlarda başarılı oldukları görülmektedir." (*Essays*, s. 247, 248). Bu yüzden bu sefahatlar Yunanlıların Baküs için yaptıkları gizli dinsel törenlerle karşılaştırılabilir ve ilahi varlığın sanılan Hintli kökeni açıklığa kavuşturabilir.

Soma bitkisinin *Asclepias* ya da *Sarcostema viminalis*'in asidi olduğu söylenmektedir (Wilson, *Rig-Veda Sanhita*, C. I. s. 6, dipnot a). Vedalarda kapsadığı önemli kısmı, Wilson'un *Rig-Veda* C. I. s. 6, 11, 14, 21, 25. sayfaların çevirisine ve Stevenson'un tamamen bunun övgülerine adanmış *Sama-Veda* çevirisine başvurulduğunda görülecektir.

63) Bak Yasna, XXXII. 3. ve XLVIII. 10.

64) İçkiyi tanrıların oturdukları varsayılan ateşin ya da kutsal çimenin üzerine dökmek yerine İranlı papazlar sadece bunu ateşe gösterir sonrada içerlerdi (Haug, *Essays*, s. 239).

in sarhoşluğa dini bir onay vermek yerine, insanların minnettar oldukları çoğu lütuflardan biri olan Homa suyunun sadece Tanrı'nın iyi bir hediyesi olduğunu ima ederek içkinin idareli kullanımı önerilmiştir.⁶⁵

Zerdüştlük'te iyi olanlara karşı duran kötü ruhlar ya da anlayışlar hakkında önceki reformcuların öğretisinin daha az net olduğu görülmektedir. Yeni imanın benimsendiği yer hariç eski kutsallıklara genel bir anlamda Ahura'lar ya da "Tanrılar"ın tersine Deva'lar "şeytanlar" ya da "iblisler" denmiştir.⁶⁶ Bu devalar sayıca çok, kurnaz, kötü niyetli, aldatanlar ve insanlığa özellikle büyülerin mucidleri⁶⁷ ve Soma içkisinin sarhoşluğunu sevenler⁶⁸ olarak Zerdüştileri ya da Ormazd'ı kutsayanlara⁶⁹ zarar verenler olarak gösterilmişlerdir. Onların önde gelen özellikleri "yok etmek" ve "yalan söylemek"tir. Bunlara çok nadir ya da hiçbir zaman başka isimler verilmez. Ne yaradılışları ne de kötülüklerinin aslı hakkında hiçbir neden gösterilmemiş-

65) Değiştirilmiş Soma (Homa) ayininin İran dini törenine göre yeniden uyarlanması konusu "yeni Yasna"da işlenmiştir. Özellikle *Homa Yast* adı verilmiş bölümde işlenmiştir.

66) Tabii ki deva ve "şeytan" arasında hiçbir etimolojik bir bağlantı yoktur. Deva ve aynı kökten gelen *diu* aslında "gökyüzü", "hava"dır - Vedalarda *diu* genellikle bu anlamlarda geçer (Karşılaştır Latince *Li-um*). Bu anlamdan yola çıkılarak, deva tanrı için genel bir isme dönüşürken, *diu* ise özel bir tanrıya uygun görülmüştür. Özel tanrı, hava tanrısı Yunancada *Ζευς* ya da *Σδευς*, Latince *Ju-piter*, eski Almancada *Tius* ve İngilizcede *Tuesday* olarak ortaya çıkar. Deva Latince *deus*, *divus*. Yunancada *θεος*, Lith. *diewas*, olmuştur. Şimdiye kadar sözcük iyi anlamda kalmıştır. Batı Ariler ihvanlarından koptuklarında ve onların kötü ruhlar olarak gördükleri tanrılarına ibadet etmeyi reddettiklerinde, özellikle onlara verilen deva sözcüğü, "iblis" ya da "şeytan"a eşit olarak kötü anlam taşımaya başlamıştı. "Şeytan" *διαβολος*, Latince *Diabolus*; İtalyanca *diavolo*; Fransızca *diable*; Negro *debbel* sözcüklerinin sadece bozulmuş şeklidir.

67) A.g.e., XXXII. 4.

68) A.g.e., XXXII. 3.

69) Yasna, XII. 4: XXX. 6: XXXII. 5: XLIV. 16.

tir. Ne tek bir üstün anlayış, ne de Kötü'nün büyük İlkesi onlara verilmemiştir. Ahriman (Angrô-mainyus) Gathalarda özel bir isim olarak yer almamaktadır.

Böylece Dualizm, özel ya da biri iyinin ilkesinden ve diğeri kötünün ilkesinden, iki yaratılmamış ve bağımsız ilke inancı orijinal Zerdüştizmin bir parçasını oluşturmuyordu. Aynı zamanda, hatta Zend Avesta'nın eski kısımları Gathalarda, Dualizmin ortaya çıktığı başlangıç bulunabilir. İyi ve kötü arasındaki çelişkiye Gathalarda sağlam ve keskin bir şekilde işaret edilmiştir; yazarlar sürekli bunun üzerinde durmaktadırlar, düşünceleri açıkça onlara bütün ahlaki dünyayı boyayan bu üzücü anti-tez ile bulanmıştır; bunlar her yerde doğru ve yanlış, gerçek ve yalan, temizlik ve kirlilik arasında bir mücadele vermektedir; belli ki bunlar evrendeki anlaşma ve uyumun delilini görmüyor, her yerde çekişme, aykırılık, düşmanlıktan başka hiçbir şeyi ayırt edemiyorlar. Bu hepsi değildir. Bunlar bir adım daha ileri giderek iki tarafa mücadele etmek için kişilik kazandırırılar. Biri "Aydın" ya da kutsal "Ruh" (spenta mainyu), diğeri "Karanlık Ruh" (angra mainyu)dur.⁷⁰ Fakat bu kişilik kazandırılma gerçek değil, sadece şiirsel ya da mecazi anlamdadır. "Aydın ruh" Ahura Mazda değildir ve "Karanlık Ruh" düşmanca bir anlayış değildir. Her ikisi kendilerini gerçek olmayan belli bir kişilikle, dil tarafından süslenerek sade konuşma şekillerini -şiirsel betimlemenin görüntüleri- soyut sanılar çözümlenmektedirler.

Zaman ilerledikçe Dualizm, basit Zerdüştizm'den çıkıp gelişmiş olması doğaldır. Dil, düşünce üzerine bir baskı uygulamaktadır ve eski dünyadaki soyutlamalar

70) Bak Yasna, XLV. 2 ve XXX, 3-6.

hiçbir zaman kişilikler olamamışlardır.⁷¹ Bundan başka, İran düşüncesi ilkin dünyayı tasarlamaya döndüğünde belli bir çelişkiden etkilenmişti; bir kez bu yola girildikten sonra devam etmek için zorlanır ve çelişkinin aslını, bunun neye atfedilmesinin nedenini (nedenlerini) keşfetmek için aranır. Kötü nedeni en çok "kötü şahsın" varsayımıyla açıklanabilir; her iki tarafın da lehine olmayan, İranlıların kendi etraflarında olup da dünyada gördüklerini düşündükleri şey olan eşit bir mücadelenin devamı, bütün iyilerin yaratıcısı gibi gördükleri Varlık ile o "kötü kişiliğin" eşitliliğini ima etmek için onlara gözükmüştür. Böylece Dualizm doğmuştur. İranlılar sürekli ve hiçbir zaman durmayan çelişki arasında ve bütün gelecek zamanda şiddetlenmesi için aynı devam eden çelişki arasında biri iyi ve diğeri kötü olan iki ortak -ebedi ve ortak- "eşit kişiliklerin" varlığına inanmaya başlamışlardır.

Bu gelişmenin ne zaman olacağını söylemek olanaksızdır.⁷² Bununla beraber, Dualizm, Med İmparatorluğu'nun başlangıcının çok eski bir zamanında, bunun son aşırı şeklinde olmayan, fakat kesinlikle çok kesin ve olumlu şekilde önceden düşünülmüş ve İranlıların tanınmış imanı olduğuna dair kanıt vardır. Vendidad'ın ilk Fargard'ında ya da bölümünde —İran halklarının önceki hareketlerinin incelendiği ve bunun durduğu coğrafik noktadan Arilerin Medya Magna'ya henüz ulaşmadıkları bir zamana ait olan tarihi bir bölüm⁷³—

71) Bak Profesör Max Müller, *Essay in the Oxford Essays*, 1856, s. 34-37.

72) Doğu ve Batı Ariler arasındaki bölünmenin tarihi tarih öncesidir ve sadece belirsiz bir şekilde tahmin edilebilir.

73) Belgedeki İran yerleşim yerleri batı yönüne sadece Rages'e en fazla da Medya Antropatêné'ye kadar genişlemekteydi. Belge yazıldığında, Ariler henüz Medya Magna'ya ve Asıl Persya'ya ulaşmamışlardı. Bu da

dualistik inanç kendini açıkça göstermektedir. "Angra Mainyu" terimi şimdi özel bir isim olmuştur ve Ahura Mazda'nın iyi ruhu belirttiği gibi kesinlikle ve kararlı bir şekilde kötünün büyük ruhunu belirtmektedir. Ahura Mazda ve Angra Mainyu arasındaki çelişki en keskin renklerde resmedilmiştir; bu doğrudan doğruya, devamlı ve başarılı olmuştur. Ahura Mazda'nın iyilikseverliğinde herhangi iyi bir iş yarattığında, Angra Mainyu bunu bozmak için öne atılır. Tercih ettiği ilk evi olması için önceden çöl ve oturulamaz dünyada Ahura Mazda "hoş yer" oluşturursa, Ariler, Angra Mainyu'lar buraya zehirli bir yılan göndererek⁷⁴ ve aynı zamanda en sert iklimden bir tanesini vererek yok ederler. Eğer Ahura Mazda bu tahrip edilmiş bölge yerine, başka bir güzel ikametgâh "bölgelerin ve ülkelerin en iyi ikincisi"ni sağladığında,⁷⁵ Angra Mainyu'lar buraya bütün sığırları öldüren salgın hastalığın lanetini gönderir. Ahura Mazda'nın kendisini kutsayanları için yarattığı her ülkeye, Angra Mainyu'lar hemen belalar ya da başka şeyler gönderir. Savaş, tahripler, hastalık, humma, yoksulluk, dolu, deprem, vızıldayan böcekler, zehirli bitkiler, inançsızlık, büyücülük ve diğer affı imkansız olan günahlar, iyi ruh tarafından yaratılmış çeşitli mutlu bölgelere Angar Mainyu tarafından sokulmuş-

sonuç olarak Medler ve Perslerle Zagros sıra dağlarının arkasında tanışan birinci Salmanasar (M.Ö. 858-823) zamanından önce olmalıdır. Dr. Haug, Fargard'ın M.Ö. 1200lerden önce yazıldığını düşünmektedir. çünkü *Bactria erédhwô-drafsha* "uzun sancak ile" sıfatı ile birlikte ortaya çıkmaktaydı - Bactria olan bir imparatorluğun merkezi olduğunu işaret eden bir ifadedir. Assur'un yükselişinden sonra olmayacağını düşünmektedir (Haug'a göre M.Ö. 1200). Bak. Bunsen *Egypt*, C. III, s. 477, 478. E. T. Fakat Assurca kayıtlar kesinlikle Bactria'nın bağımsız hatta Assur gücüne eşit bir güce sahip olan bir ülke olarak kabul etmiştir.

74) Yılanın, Angro-mainyus'un ilk yarattığı olarak geçmesi tuhafır.

75) Vendidad, Farg. I. § 5.

tur; ve "çok iyi" olması gereken bir dünya, bu anlamda muhakeme ve ızdırabın sahnesine çevrilmiştir.

Dualist ilke böylece tamamen kabul edilmiştir. Dünya, sürekli çekişme içine alınmış iki bağımsız ve eşit güçler arasındaki savaş alanına dönüştürülmüştür, tabii ki hayalgücü, insanüstü rakiplere, insan düşmanlar arasındaki büyük bir mücadeleye ortaklık etmenin ayrıntılarını atfederek bu tanımlamayı tamamlamıştır. İlk olarak iki kral kendilerine ayrılmış olan sırasıyla altı yardımcından ibaret kendi danışma kuruluna sahip olmayı ister. Ahura Mazda'nın yardımcıları -Amesha Spenta'lar ya da "Ölümsüz Azizler"⁷⁶— Vohu-mano (Bahman), Asha-vahista (Ardibehesht), Kşathra-vairya (Shahravar), Spenta-Armaiti (İsfand-armat), Haurvatât (Kordad) ve Ameretat (Amerdat) dir. Angra Mainyu'nun kiler ise Ako-mano, İndra, Saurva, Naonhaitya ve isimleri "Karanlık" ve "Zehir" olarak çevrilmiş diğer ikisidir.⁷⁷

Vohu-mano (Bahman) "İyi Düşünce" anlamına gelmektedir. Aslında Ahura Mazda'nın sade bir sıfatıdır.⁷⁸ Vohu-mano ilkin ona yardım eden yüce meleklerden biri olarak ve sonra formalite olarak onun altı yardımcısından biri sayılmıştır. Ahura Mazda'nın krallığında ona ayrılmış hayvanlardaki yaşamın ve insandaki iyiliğin korunduğu belli bir alanı ya da ili vardı.

Asha-vahista (Ardibehesht) "En Doğru Gerçek" anlamına gelmektedir.⁷⁹ O evrenin "Işığı" idi; kurnaz, her ye-

76) Haug, Essays, s. 260.

77) A.g.e., s. 263. Karşılaştır Windischmann Zoroastrische Studien, s. 59, burada orijinal isimler Taric ve Zarik olarak geçmektedir.

78) Bak. *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 263.

79) "Vahista orjinal olarak 'en güzel ve mükemmel' anlamına gelmektedir, fakat sonradan genel olarak 'en iyi' anlamında kullanılmıştır." (Haug, Essayss, s. 261.)

re ulaşan, her yerde ve her zaman hazır olandır. Onun özel işi çeşitli ışık verenlerin parlaklığını sürdürmek ve bunun yanında büyümesi ve varoluşu ışığa bağlı olan bütün şeyleri korumaktır.

İsminin anlamı basit olarak “servet” ve “zenginlik” olan Kşathra-vairyā (Şahravar), madenlere hükmeden ve zenginliğin dağıtıcısı sayılmaktadır.

Spenta Armaiti (İsfand-armat) “aydın” ya da “Kutsal Armaiti” yeryüzünü temsil etmektedir. Baştan beri o, bir zamanlar Yeryüzü Tanrıçası ve dindarlığın ruhu olduğu Zerdüşť öğretisinde belli bir konuma sahip idi.⁸⁰

Haurvatat (Kordâd) “sağlık” anlamına gelmektedir⁸¹ ve aslen Ahura Mazda'nın sahip olduğu ve yarattıklarına verdiği büyük ve değerli armağanlardan biri idi.⁸² Teolojiye içerik kazandırılması ve gerekliliği Haurvatât'ı başmelek yapmıştır; o, Ameretât (Amerdât) “Ölümsüzlük” ile birlikte bitkisel dünyanın literi olmuştur.

Angra Mainyu'nun kurulunda olan Ako-mano “kötü düşünce” veya “boş düşünce”, Vahu-mano'ya doğrudan doğruya karşıtı olarak durmaktadır.⁸³ —Zerdüşťtiler iyi ve kötüyü gerçek ve gerçek olmayan ile aynı sayarlar— İnsanın düşüncelerini kötü düşüncelere, hareketlere, sözlere ve işlere çevirmek Ako-mano'nun özel alanıdır. Vohu-mano'nun göklere ait kuruldaki yeri birinci sırada olduğu gibi, onun da cehenneme ait kuruldaki yeri birinci sıradadır.

Cehenneme ait kurulda ikinci sırayı alan İndra, belli ki Zerdüşťtilerin güçlü bir şeytan olarak saydıkları Veda

80) Bak. *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*. s. 327.

81) Haurvatât'ın en doğru olan tanımıdır. Bu “Ahura Mazda tarafından yaratılmış iyi yaratığın her oluşundaki iyi durumu”dur. (Hauf. s. 177).

82) Yasna. XXXIV. 1. XLVII. 1.

83) Haug. s. 142 ve 258.

Tanrısı'dır. Bunun için Angra-mainyu'nun baş yardımcılarında biri sayılmıştır. Karakterini, fırtına ve savaş tanrısı, ürünleri ve şehirleri yok eden, orduya fikirlere veren ve yıldırım kullanan olarak kazanmıştır. Bununla beraber Zerdüştiler ona sadece tahrip edici hareketleri atfetmişlerdir; daha mantıklı olan Hindular, bir zamanlar öfkelenildiğinde korkunç olan ve sayısız hayır duaları veren olarak onu iki taraflı görerek, ürünlere zarar veren ağaçları ve yapıları yerle bir ettiği halde aynı fırtınanın aynı zamanda tarlaları verimli yaptığını ve havayı temizlediğini kabul etmektedirler.⁸⁴

İndra'dan hemen sonra gelen Saurva, Veda'ların birinde *sarva* sıfatına⁸⁵ sahip olan Hindu Şiva⁸⁶ olduğu düşünülmektedir. Fakat Şiva'nın Hindu inancısındaki son görünüşü, bunu çok belirsiz yapmaktadır.⁸⁷

Naonhaitya, cehenneme ait kurulun dördüncü sıradadır. Açıkça Veda Nâsatyas'a uymaktadır. Hint mitolojisinin iki Aswin'lerine, Dioscuri olarak verilen toplu bir isimdir. Bunlar eski Hinduların en çok sevdikleri⁸⁸ ve refahlarını başlıca onlara atfettikleri tanrılarıydılar. İranlıların Hintli ihvanlarına karşı duydukları nefretten dolayı Aswin'lere Angra Mainyu'nun kurul listesinde bir yer vermeleri doğal idi; fakat ikiz ilahi varlıkları sadece tek bir üyeye göstermeleri tuhaftır.

84) Hint mitolojisinde İndra'nın karakteri için bak Wilson. Rig-Veda Sanhita. Giriş. s. XXX-XXXII.

85) Yajur. Veda. XVI, 28.

86) Haug. Essays. s. 230.

87) Shiva ismi Rig-Veda'da geçmemektedir. Trimurti ya da Brahmanlı Trinity, Vishnu, ve Shiva tamamen bulunmamaktadır. (Wilson. Rig-Veda Sanhita'ya giriş. C. I. s. XXVI; Max Müller. Ancient Sanskrit Literature. s. 55).

88) Erken Hint ibadetinde yer alan Aswins üzerine bak Wilson. Rig-Veda Sanhita. Giriş. s. XXXV ve karşılaştır Rig-Veda. C. I. s. 8. 50. 94-97. 127. 306-325.

Beşinci ve altıncı sırada yer alan *Tarik* ve *Zarik* "Karanlık" ve "Zehir" açıkça altı üyeyi eksiksiz olarak tamamlamaya yönelik yapılmış kişilik kazandırmalardır.

İyi'nin ve Kötü'nün iki ilkesine gelince, bunların tıpkı kendi ordularının olduğu gibi kendi kurulları vardı. İyi Ruh, her yerde onun isteğini uygulayan ve kötü olana karşı savaşanın tarafından olan binlerce melek gibi varlıklar yaratmıştır; Kötü olan, dünyada temsilcileri olan, onun yolunda savaşan ve devamlı olarak onun işlerini yapan binlerce kötü yürekli ruhlarından eşit olarak oluşmuştur. Bunlar Pers mitolojisinde tanınmış olan Deva'lar ya da Div'lerdir. Bunlar "kötü, fena, sahte, yalancı, fesatlığın düzenleyicileri, öldürücü, yok edici, bütün varlıkların en değersizleri"dirler.⁸⁹ Bütün evren bunlar ile dolmuştur. Bunlar ilk olarak Ahura Mazda'nın bütün iyi yaratılarını yok etmeyi amaçlamışlardır; eğer bunlar yok etmekte başarısız olurlarsa kendilerine kötülük yaparak ve bozarak memnun ederler. Bunlar insanları günaha teşvik etmek için adım adım takip ederler ve günah işler işlemez üstlerine giderek insanları korkunç bir güçle ele geçirirler.⁹⁰

Ahura Mazda'nın ordusunun başında melek Sraosha (Serosh) gelmektedir. Serosh, "samimi, güzel, galip, gerçek, gerçeğin efendisi"dir.⁹¹ O İran bölgelerini korur, şeytanları yaralar ve bazende öldürür. Bunlara karşı

89) Yasna. XII. 4.

90) A.g.e. XXX. 6.

91) Bak Serosh Yast. ya da Serosh duasındaki ilahi (Yasna, LVII. 2). Seroshla ilgili takip eden özellikler bu ilahide de vardır. O, barsom'un mucidiydi ve bunun kullanımını insanlığa ilk o öğretmiştir. Zerdüş-tün Gathaları olarak adlandırılan en eski beş Gathalar için besteler yapmıştır. O'nun dünyada bir yeri vardı -Elburz'un en yüksek yerinde kurulmuş 1000 sütunlu kendi ışığıyla aydınlanan ve yıldızlarla süslenmiş bir sarayı vardı. Onun işlerinden biri de dünyayı dolaşıp gerçek dini öğretmek idi.

devamlı mücadele içindedir. Ne gece ne gündüz uyu-
mayarak, özellikle de şeytanların en büyük güce sahip
oldukları güneşin batımından sonra, hazırda beklettiği
kılıcıyla dünyayı korur.

Yukarıda sözü edilen altı yardımcının yanında,
Drukhs "yıkım"; Aêshemô "yağmacılık"; Daivis "yalan";
Driwis "yoksulluk" vs. gibi çeşitli önemli şeytanlar var-
dır; fakat bunlardan hiçbiri iyi dünyada Serosh için ay-
rılmış yer kadar, kötü dünyada aynı bir yere sahip ol-
madıkları görülmektedir. Belki de bunu burada etkisi-
nin büyük bir kısmına karşı duran, iyinin gücünü ve-
ren düzen ve kanun ilkesinden tamamen yoksun, di-
siplinsiz büyük bir ordunun gibi saldırıları olan, kö-
tünün ihtilalci karakteri şeklinde tanıyabiliriz.

Bütün bu —yarısı iyi ve diğer yarısı da kötü olan—
çeşitli anlayışlardan oluşmuş manevi bir dünyadaki
inanca, eski Zerdüştiler, dinsiz milletler arasında ge-
nellikle hakim olanlardansa aydınlatılmadan çok uzak-
ta insan görevlerine ve insan görünüşlerine fikirler ek-
lemişlerdir. İnançlarında gerçek, saflık, dindarlık ve ça-
lışkanlık, başlıca değer verilmiş ve öğretilmiş doğrular-
dır. Kötü, insan yüreğinde köküne kadar izlenmiştir.
Söz ve iş olduğu kadar düşünceyi de içeren insan et-
kinliğinin bütün alanıyla aynı büyüklükte olanın dışın-
da, hiçbir doğrunun gerçeğin kendisi olmadığı kesin
olarak düşünölmüştür.⁹² İçe doğru olduğu kadar dışa
doğru, zihinsel olduğu kadar bedensel saflık istenmek-
tedir. Çalışkanlık özel bir karakterden kaynaklanmalıy-
dı. İnsan dünyaya iyi yaratığı koruması için gönderil-
miştir ve bu sadece toprağın dikkatli işlenmesiyle, di-

92) Düşünce, söz ve hareket üçlüsü üzerine bak Yasna, XII. 8. XXXII. 5.
XXXIII. 2; XXXV. 1. XLVII. 1. XLIX. 4: ve karşılaştırm. s. 338.

kenlerin ve yabancı otların yok edilmesiyle, Angra Mainyu'nun kısırlığın lanetini üzerine yaydığı alanların zırate elverişli hale konulmasıyla olanaklı olacaktır. Toprağın işlenmesi dini bir görev idi; bütün topluluktan tarımcı olmaları istenmiştir; hem sahip, hem çiftçi, ya da emekçi olarak, her Zerdüştü çiftçilikte ilerleyerek "yaşamın işlerinde daha öteye" gitmeliydiler.⁹³ Dindarlık, Tek Gerçek Tanrı, Ahura Mazda'nın ve onun kutsal melekleri, Amesha Spentaların ve duaların, övgülerin, şükranların sık sık sunumu, ilahilerin okunması, iyileştirilmiş Homa töreninin uygulanması ve arasıra hayvanların kurban edilmelerinin kabulünden ibaret idi. Buna ilişkin ilahilerden Zend Avesta'nın Gathalarında ve dinin ikinci zamanına ait olan Yasna Haptanhaiti ya da "yedi bölümlü Yasna"da çok bol örnekler vardır. Son olarak sözü edilen kaynaktan bir örnek aşağıya eklenmiştir.⁹⁴ Homa töreni din adamları tarafından duaların söylendiği sırada Homa bitkisinin suyunun çıkarılmasından, kurban türündeki ateşe çıkarılmış sıvının resmi sunumundan, ayini yöneten din adamlarından birinin bunun çok küçük bir kısmını tüketmesinden ve ibadet edenler arasında kalan sıvının bölünmesinden

93) Bak Yasna XXXIII, 3.

94) "Biz saf, saflığın efendisi Ahura Mazda'yı kutsuyoruz. Biz, iyiye sahip olanlara, iyiyi verenlere, Amesha Spentaları kutsuyoruz. Biz gerçek ruhun bütün yaratıklarını, hem manevi hem de dünyevi, iyi yaratığın refahını destekleyen herşeyi ve iyi Mazda-Yasna dininin yayıcılarını kutsuyoruz.

"Biz, olan ya da olacak olan bütün iyi düşünceleri, bütün iyi sözleri, bütün iyi hareketleri övüyoruz; ve bunun yanında biz bütün iyi olanları temiz ve saf tutuyoruz.

"Ey Ahura-Mazda, sen gerçek, mutlu varlık! Biz iki hayatı (yani bedenin hayatı ve ruhun hayatı) sürdürmek için en yaraşanı düşünmeye, konuşmaya ve yapmaya çalışıyoruz.

"Biz, en iyi işlerimiz olan bunların (yani tarımsal işlerimiz) hatırı için dünyanın ruhuna, hem inançlıya hem de inançsız, hem zenginlere hem de fakirlere güzel ve verimli tarlalar bağışlaması için yalvarıyoruz." (Yasna, XXXV, 1-4. Bak Haug *Essays*, s. 162, 163).

ibarettir. Eğer özsu sıkıldıktan hemen sonra ve mayalanmaya başlamadan önce içilirse bu sarhoş etmezdi. Törenin gizemli bir güce sahipmiş gibi kısmen cennetin lütfünü elde etme olarak;⁹⁵ kısmen de, Homa bitkisinin doğal şifa veren gücünün yardımıyla ibadet edenin vücuduna yararlı etkide bulunması amacıyla kullanıldığı görülmüştür.

Zerdüştiler hiçbir zaman insanı kurban olarak kullanmamışlardır. Alışılmış kurban at idi;⁹⁶ bir tane olduğu gibi bu hayvanlardan onlarcasının kurban edildiği duyulmuştur.⁹⁷ Değerlerinin fazla olması sebebiyle kısırakların en tercih edilir kurbanlar olduğu görülmektedir; eğer bu İlahi varlığın özel isteğini yerine getirmek için kurban edilmesi gerekirse, çok tayları olmuş kısıraklar arasından seçilirlerdi. Öküzler, koyunlar ve keçiler de kurban olarak kullanılırlardı. Hayvanı öldürerek ve kutsama yoluyla kutsal ateşe din adamı ve ibadetçiler tarafından törenli bir ziyafette yenilecek olan eti göstererek kurban görevi yerine getirilirdi. Kurban işini her zaman bir din adamı yapardı.

Zerdüştiler ruhun ölümsüzlüğüne ve bilincin gelecekteki varlığına inanan müminlerdir. Ölümden hemen sonra hem iyi hem kötü olan insanların ruhlarının ka-

95) Bak Homa Yasht (Yasna. IX ve X). Kendi Yasht'ında yazılan ve Zerdüştilere göre ibadet nesnesi olarak ortaya çıkan, kişisel Homa Ay-Tanrısını temsil etmektedir. (*Journal of Asiatic Society*, C. XV, s. 254); ve yazarın bu düşüncesi eskiden beri vardı (*Herodotus*, C. I, s. 349, 2. baskı). Fakat sonraki düşünceler yazarın, Zend Homa'sının her ikisine değilde sadece Veda Soma'nın karakterine uyduğuna inanasını sağlamıştır. Soma bir kez Ay-Tanrısı ve Sarhoşluğun Ruhu'dur. (Rig-Veda Sanhita, C. I, s. 118; C. II, s. 311). Homa ise sadece Sarhoşluğun Ruhu'dur.

96) Persli Ateşe ibadet edenler arasında bu uygulama son zamana kadar devam etmekteydi. Xenophon (Cyrop. VIII, 3, § 24) ve Ovid (Fasti, I, 385) tarafından Perslilerin karakteristiği olarak bahsedilmiştir.

97) Yasna, XLIV, 18.

rarlaştırılmış yolda “biraraya toplayanın köprüsüne” (*chinvat peretu*) birlikte ilerlediklerini düşünüyorlar.⁹⁸ Bu kötü ruhlar kendilerini cezalandırma yerinde bulacakları aşağıdaki uçuruma düşerken, sadece dindar ruhların geçebileceği, gökyüzüne ya da cennete götürülen dar bir yol vardı. İyi ruhları köprüyü geçtikten sonra, yorgun yolcuyu karşılayan ve geçilmesi güç geçitten geçerken onun adımlarına kuvvet veren —“mutlu, iyi şekilli, hızlı, uzun Seroş”⁹⁹— melek Seroş bekliyordu. Bu dünyadaki arkadaşlarının duaları vefat edene çok yararlı ve yolculuğunda ona çok yardımcı oluyordu.¹⁰⁰ Buraya girdikten sonra, başmelek Vohu-mano ya da Bahman, tahtından kalkar ve “Ölümlülükten bize, buraya, ölümsüzlüğe gelen sen, ne kadar da mutlusun!” sözleriyle onu selamlar, sonra dindar ruh mutlu bir şekilde Ahura Mazda’ya, ölümsüz azizlere, altın tahta, Cennet’e doğru ilerler.¹⁰¹ Kötüye gelince, uçuruma düştüklerinde kendilerini, kalacakları ve zehirli yiyeceklerden yemeye zorlanacakları, karanlıkta, Angra Manyu’nun krallığında bulurlar.

Bazı kimseler bedeninin yeniden dirilme öğretisinin Zerdüşti imanının bir parçası olduğuna inanmaktadır.¹⁰² Theopompus bu öğretinin Magilere ait olduğunu söylemektedir;¹⁰³ o günlerde Ari milletlerinin din adam-

98) Bu açıkça Muhammed’in ünlü “herkesin geçmesi gerektiği kılıçtan daha keskin ve saç telinden daha ince olan Cehennem’in ortasından uzanan yol”dur. (Pocock, Spec. Hist. Arab., s. 278).

99) Vendidad. Farg. XIX. 30.

100) Haug, Essays. s. 156.

101) Vendidad. Farg. XIX. 31. 32.

102) Haug, s. 206.

103) Bak Diog. Laert Procem. § 9. Θεοπομπος αναβιωσασθαι κατα τους Μαγους φησι τους ανθρωπους, και εσεσθαι αθανατους, ve Æn. Gaz. Dial. de an immortal. s. 77: “Ο ος Ζωροαστρης τρολεγει, ως εστιαι ποτε χρονος εν ω παντων νεκρων αναστασις εσται, οιδεν ο Θεοπομπος.

ları sınıfı tarafından buna inanıldığına şüphe etmek için hiçbir neden yoktur. Bunu, Vendidad'ın on sekizinci bölümünde olduğu gibi çok eski çağlara ait olan Zend Avesta'nın bölümlerinde sade bir şekilde ifade edilmiş olarak bulabiliriz.¹⁰⁴ Gathalar'da bile bunların yazıldıklarında zaten inanılmış bir öğreti olduğunu gösteren bir ifade kullanıldığı ileri sürülmektedir; fakat gösterilen cümle o kadar belirsizdir ki, bunun gerçek anlamı çok kararsız bir derecede söylenmiş olmalıdır.¹⁰⁵ Kutsal cildin daha önceki kısımlarında yeniden dirilişe herhangi sade bir imanın bulunmayışı, orijinal Ari imanının bir kısmını oluşturmuş olması tartışılır durumdadır.

Bu çekirdek dini inancı hakkında zaman süresince bazılarının dikkate değer ilgi taşıdıklarına dair birkaç efsane çıkmıştır. Diğer sayılı ırklar gibi, İranlılar da insanlığın daha önceki durumu hakkında spekülasyonlar üretmişlerdir. Altın bir çağ ve o dönemde Kral Yima-Yima Khshata-¹⁰⁶ "Cemşit" diye adlandırdıkları çok mutlu bir halka hükmeden bir kral düşünmüşlerdir. Efsaneye göre, Yima, aslında Aryanem vaêjo'da —Ari-

104) Ve yine Zemyad Yast §§ 89, 90.

105) Haug, *Essays*, s. 143 ve 266. Bunun üzerine yapılan yorum ise Gatha ahuvanaiti'de yer alan frashem kerenaon ahum dur (Yasna, XXX, 9) ve "onlar hayatı ebedileştirdiler" gerçekten "hayatın uzun sürmesini sağladılar" olarak çevrilmiştir. Bundan dolayı, son Zend kitaplarında *verbum usitatum* olan frasho-kereti ismini oluşturmuş, zamanın sonunda yeniden doğuş ve yeniden dirilişin bütün devrini çizdiği söylenmiştir. Fakat bu sadece, sonraki Zerdüştilerin öğretilerine göre eski kitaplardan alınmış deyim başvurduklarını göstermektedir. Bu deyim orijinalinde onların verdiği anlama geldiğini kanıtlamamaktadır. Gerçek anlamında bu ifade açıkça gelecekteki var olmanın genel bir sanından öteye gitmemektedir.

106) Hiç şüphesiz "kral" anlamına gelen Yima'nın epitheton usitatum'u khshaéta ile Pers çiviyazısı yazıtlarda "kral" için en yaygın olan Ahameni khshayathiya ile karşılaştırılabilir.

rin ilkel yeri— kalıyordu ve oraya bir süreliğine barış içinde, parlak bir şekilde hükmediyordu; fakat kışın kötülükleri ülkesine gelmişti; o buradan uyruklarıyla taşınmış, kendisinin ve halkının devamlı bir mutlulukla kalacakları etrafı kapalı bir yere çekilmişlerdir.¹⁰⁷ Bu yerde “ne zorbalık, ne kötüye şevk, ne aptallık, ne şiddet, ne yoksulluk, ne yalan, ne sakatlık, ne çürük diş, ne genel ölçülerin dışında bedenler” vardı.¹⁰⁸ Buradaki sakinler kötü ruhtan gelecek hiçbir kirliliğe maruz kalmıyorlardı. Onlar güzel kokular saçan ağaçlar ve altın sütunlar arasında yaşıyorlardı; sığırları dünyadaki en büyük, en iyi ve en güzelleriydi; kendileri uzun ve güzel bir ırktan idiler; yiyecekleri çok lezzetliydi. Zaman hızla geçiyordu ve bir sene sanki bir günmüş gibi geliyordu.¹⁰⁹ Yima eski İranlıların büyük kahramanıydı. “Kral” ünvanının yanı sıra, “çok zeki”, “mutlu”, “çok zengin”, “halkların lideri”, “Aryanem vaêjo”da diğer ünlü ünvanlarıydı. O çok büyük bir olasılıkla Veda’daki aslen ilk adam olan,¹¹⁰ insanlığın soyu ve Cennetteki kutsanmışın hakimi olan fakat sonradan “ölümün tanrısı, insanların işlerinin acımasız hakimi ve kötüyü cezalandıran”¹¹¹ olarak dönüştürülen Yama ile aynı idi.

Kahramanlar arasında Yima’dan sonraki önemli olan Thraêtona yani Feridun idi. O, belki de Atropatêne

107) Vendidar. Farg. II, §§ 4’ten 41’e.

108) A.g.e., § 29.

109) A.g.e., § 41.

110) Bu belirleme ilk önce Burnouf tarafından yapılmıştır. Takip eden benzerlikler üzerine dayanmaktadır: Yamanın ismine eklenmiş alışılmış *raja* ünvanı vardır; Yima’nın buna uygun *khshaêta* ünvanı vardır. Yama Vivasvat’ın oğludur; Yima ise Vivanghvat’ın oğludur. Yama ilk Veda insanıdır; Yima ise ilk İran kralıdır. Yama gökyüzündeki. Yima ise yeryüzündeki cennete hükmetmektedir.

111) Haug, Essays, s. 234.

ya da Azerbaycan¹¹² olan Varena'da doğmuştur¹¹³ ve Athwyô adında seçkin bir babanın oğlu idi. Onun başkahramanlığı, bazen zalim zorba, İran ırkının kötü düşmanı,¹¹⁴ bazen de üç ağızlı, üç kuyruklu, altı gözlü, binlerce pullar ile kaplı dev bir dragon gibi ve iyi yaratığın tümünü yoketmeyle tehdit eden olarak gösterilmiş Aji Dahaka'yı (Zohak) yok etmesi idi.¹¹⁵ Yıkımın geleneksel yeri Hazar Denizi'nin güney kıyısındaki Elburz'un en yüksek zirvesi Demavend Dağı idi. Yima gibi Thraêtona da Veda kahramanı olduğu ortaya çıkmıştır. Rig Veda'da çok büyük bir devin başını kopardığı söylendiği Traitana olarak da tanınmaktaydı.¹¹⁶

Eski zamanlarda üçüncü kahraman olarak tanınan¹¹⁷ ise asil Sama ailesinden olan Keresaspa idi. O Thrita'nın oğlu ve Dürüst Urvakhshaya'nın¹¹⁸ kardeşi idi; kurak Vehkeret (Horasan) ülkesinde yetişmişti. Bu kadar yıl Yima'nın üzerinde duran "şan" kendi zamanında onun olmuştu.¹¹⁹ O güçlüler arasında en güçlüsüydü; o her

112) Atropatêné'nin başkentine bazen Vera ya da Baris ve böylece belki de Varena deniyordu. Ya da "genellikle eski İranca'da ilk harf 'v' modern Persçede 'g' olduğundan Varena büyük olasılıkla Ghilan olabilir. (Haug Bunsen *Egypt. C. III. s. 487*).

113) Yashts. XV. 23; XVII. 33; Vendidad. Farg. I §18.

114) Yashts. XV. 8; ve de Şahname (Atkinson Abridgment, s. 12-49).

115) Yasna. IX. 6. Böylece Burnouf paragrafı şöyle çevirir: "Thraetona .... qui a tué le serpent homicide aux trois gueules, auq trois têtes, aux six yeux, aux mille forces, cette divinité cruelle qui détruit la pureté, ce pécheur qui ra vage les mondes, et qu' Ahriman a créé le plus ennemi de la pureté dans le monde, existant pour l'anéantissement de la pureté des mondes."

116) Haug (*Essays. s. 235*), Roth (*Zeitschrit der Dr. morgenländischen Geselischaf, C. II, s. 216*). ve Lassen (*Indische Alterhumskunde, additions*). Profesör H. H. Wilson, diğer taraftan, belirlenen kimliği reddetmektedir. (*Rig-Veda Sanhita. C. I. s. 143*).

117) Medya Magna'nın Ariler tarafından ilk kez ele geçirilmesinden daha eski olduğu önceden göstermiş Vendidad'ın (§ 10) ilk Fargard'ında Keresaspa'dan bahsedilmiştir. (Bak. s. 332.)

118) Yasna. IX. 7.

119) Doğuştan ihtişam olan Ahura Mazda'nın yansıması (qâthro), özel bir "şan" ya da "şöhret" (qarenô), seçkin kahramanlara, özellikle de Yima ve Keresasya'ya takılmıştır (Yashts. XIX. 38).

nereye giderse takip eden Knathaiti (pairika)¹²⁰ perisi tarafından bütün tehlikelerden korunuyordu. İnsanları ve atları yutan yeşil ve zehirli Çravara'yı öldürmüştü.¹²¹ Keresaspa, Gandarewa'yı ve büyüdüğünde dünyayı tekerleği ve gökyüzünü arabası yapacağını, Ahura Mazda'yı gökyüzünden ve Angra Mainyu'yu cehennemden çıkaracağını ve onları arabasına atlar olarak koşacağını söyleyerek yüksekte atan Çnâvidhaka'yı altın ökçesi ile öldürmüştür. Keresaspa'nın modern Pers efsanelerinde Gershasp olduğu ortaya çıkmıştır,¹²² ama onun kahramanlıklarından çok az bahsedilmiştir. Hint kitaplarında¹²³ onun Sayama'nın oğlu Kriçaçva olduğu ve ona "Vaıçali" ya da "Bengal Kralı" dendiği ortaya çıkmıştır.

Bu örneklerden eski İran efsanelerinin genel karakterinin tutarlı olduğu ortaya çıkmıştır. Özel durumlarda herhangi bir yakın benzerlik olmadan bu efsaneler bütün Batı Arilerin efsanevi belli genel özelliklerini göstermektedirler. Bunlar romantik masallardır, alegorik değillerdir; doğal gidişatın değil de insanların işlerini abartarak anlatırlar.¹²⁴ Bunlar canlı fakat hiçbir derin

120) Aslen Angrô-mainyus'un yaratığı olan Knathaiti perisi (*Vendidad*. Farg. I. 10: XIX. 5) "doğüstü güçlerini ona borçlu olan kahramanların koruyucu cini olmuştur." (Haug Bunsen *Egypt*. C. III. s. 482).

121) Yashts. XIX 38-44. Karşılaştır Yasna. IX. 8. henüz Burnouf tarafından çevrilmiştir: "C'est lui (keresaspa) qui tua le serpent agile qui dévorait les chevaux et les hommes, ce serpent vénimeux et vert, sur le corps duquel ruisselait un vert poison de l'épaisseur du pouce. Kereçaçpa fit chauffer au-dessus de lui de l'eau dans un uase d'airain, jusqu'à midi; et le monstre homicide sentait la chaleur, et il siffla. Le vase d'airain, tombant en avant, repandit l'eau faite pour s'écouler. Le serpent, effrayé, s'enfuit; Kereçaçpa, au cœur d'homme, recula."

122) Shah-nameh. s. 117-122 (Atkinson *Abridgment*).

123) Bak Bhagavat Purana, ve karşılaştır Burnouf *Journal asiatique*. Avril-Mai 1845 s. 255.

124) Tabiatın gidişatının orijinal şekilde anlamlı olarak en iyi şekilde açıklandığı ve alegorik olan bazı kısımların Yunan ve Roma, bazılarının Alman ve İskandinav mitolojisi olduğunu inkâr etmeye yönelik değildir; fakat sadece mitolojilerdeki fiziksel öğenin böyle tarih ya da sözde-tarih ile kaplandığını ileri sürmek içindir.

anlamının olmamasından bazen biraz çocuksu ve çok nadir olarak ahlaki bir ders vermektedirler. Önceki şekillerinde çok kısa, bağlantısız ve kısım kısım oldukları görülmektedir.¹²⁵ Şahname'den ve diğer modern Pers yazılarından¹²⁶ aldıkları tam ve yakından birbirine bağlanmış şeklini kısmen yüzyıllar boyunca derece derece gelişmeye, kısmen de çeşitli ve sık sık ayrılmış efsaneleri yapay tarihin içerisine sokan ve bunları kendi isteğine göre uzatan Firdawsî'nin yaratıcı ruhuna borçludurlar. Firdawsî'nin şiirlerinin özünün ne kadarının gerçek ilkel mite ait olduğu belirsizdir. Zend metinlerinde Kaiomars'a uyan Gayo-maratan'ın, Haoshyanha'nın ya da Hosheng'in; Yima-shaêta ya da Cemşid'in; Ajidahaka ya da Zohak'ın; Athawya ya da Abtin'in; Thraêtona ya da Feridun'un; Keresaspa ya da Gershaspa'nın; Kava Uç ya da Key Kavus'un; Kava Huçrava ya da Key Hüsrev'in ve Kava Vistaspa ya da Gushtasp'in isimlerini bulabiliriz.¹²⁷ Fakat burada Tahomars'tan; demirci Gava (ya da Gau)'dan; Feridun'un oğulları Selm, Tur ve İrij'den; Zal ya da Mino'chihhr ya da Rustem'den; Afrasiab ya da Kai Kubad'dan; Sohrab ya da İsfendiyar'dan hiç sözedilmemiştir. Zend Avesta'da gerçekten yeralan Gayo Marathan, Haoshyanha, Kava Uç ve Kava Huçrava gibi kahraman isimlerine sadece çağımızdan dört yüzyıl önceye ait olan sonraki kısımlarında rastlanılabilir. İlkel olarak bildiğimiz tek efsaneler Zend Avesta'nın kısımlarında bulunmuş yukarıda sözü

125) Vedaların tamamını elimizde bulundurduğumuz gibi eski Zend yazılarının tamamının elimizde olmadığına hatırlanması gerekmektedir. (Bak Haif, *Essays*, s. 219).

126) Mohammed Mohsin Fani'nin *Dabistan*'ına ve Mirkhond'un *Rauzat-us-Safa*'sına göre.

127) Bu isimler sadece Haug'un iyi nedenlere dayanarak M.Ö. 450-350 belirlediği Yashtlar'da ortaya çıkmaktadır. (*Essays*, s. 224).

edilenlerdir. Olumsuz delil bununla birlikte ikna edici değildir; Firdawsî'nin masallarının çok büyük bir kısmının modern bir şekil verilmiş eski efsaneleri içermesi tamamen olasıdır.

Eski İran dininin iki evresi şimdi kısaca tanımlanmış oldu: ilki basit ve yüksek manevi iman, tektanrıcılığın farklı iddiası için dikkate değerdir. Bunun nefreti putperestlik ve iyi ile kötü arasında sürdürdüğü kuvvetlice işaretlenmiş antitezi içindir; ikincisi ise birincisinin doğal bir kötü yolu, çoktanrıcılığa yaklaşan melek gibi varlıklara atfedilen önemiyle güçleştirilmiş Dualizm'e aittir.

İran milletleri Hazar'ın batı ve güney memleketlerinde bir alan içine sıkıştırıldıklarında, batıya ve sonra da güneye doğru yayılmaya başlarlar; bunlar, dinlerinin Magizm olduğu ortaya çıkan günümüz Luristan, Azerbaycan, Kürdistan ve Ermenistan'ın dağlık bölgelerinde oturan çeşitli Ari kabilelerle temasa geçmişlerdir.¹²⁸ Burada, dağların neredeyse gökyüzüne ulaştığı bu yüksek bölgelerde şimdilerde geriye kalanların görünüşleri eski durumunda olan en saygı gören ve en eski ateş tapınakları kurulmuştur.¹²⁹ Gelenek, buraya ateşin kutsanmasının orijinal yerini yerleştirmiştir¹³⁰ ve bu nedenle çoğunluğun, Magizm'in kurucusu olarak gördüğü Zerdüş'tün orada ortaya çıktığını düşünmüşler-

128) Ermenistan, Azerbaycan ve Elimai'nin çiviyazısı yazıtlarında İskit ve Turan şiveleri geçmektedir. Zargos sıradağlarındaki üç dilli yazıtların üçüncü kolonuda İskitçedir. Bu kısımların Ari öncesi sakinleri hakkında çeşitli temeller üzerine bak *Journal of the Asiatic Society*, C. XV. s. 235, 236.

129) Bak Ker Porter Travels, C. I. s: 566.

130) Bunun kanıtları Sir H. Rawlinson'un yazdığı *Journal of The Geographical Society* "Atropaneli Ekbatana" üzerine makalede C. X. s. 79-83 toplanmıştır.

dir.¹³¹ Asıl olarak, Magizm, unsurlara ibadet, insanın yücelttiği tek özel nesnelere olarak ateşin, havanın, toprağın ve suyun tanınması idi.¹³² Magi'nin kişisel tanrıları yoktu ve bunun için tanrıların insanınki gibi bir tabiatından varolduğu,¹³³ yani kişiliğe sahip olduklarını, yaşayan ve akıllı varlıklar olduğu fikirlerine inandıklarından, doğal olarak tapınakları, türbeleri ve heykelleri reddetmişlerdir. Onlarınki çok özel türden bir doğal ibadet idi. Onlar, Yunanlıların yaptıkları gibi tanrıları doğanın değişik kısımlarına yerleştirmiyorlardı; hatta onlar Hinduların yaptıkları gibi doğal güçlere kişilik kazandırmıyorlardı; onlar gerçek maddi şeylere bağlılıklarını bildiriyorlardı. Ateş çok duyarlı ilke olarak ve yine en güçlü vekil olarak en yüksek ilgiyi çekmiştir;¹³⁴ genellikle Cennet'ten tutuşturulmuş olduğu söylenen ateş altalarında,¹³⁵ kutsal ateş seneden seneye ve çağdan çağa görevlerinin kutsal kıvılcımın hiçbir zaman sönmemesini sağlamak olan din adamları topluluğu tarafından hiç ara verilmeden yanması sağlanmıştır.¹³⁶ Birinin nefesiyle ateşi söndürerek altarı kirletmesi en

131) Ctesias, Zerdüşt'e Ermeni demektiydi (Arnobius, *Adv. Nationes*, I, 52). Kroneli Moses ise onu bir Medli olarak görmekteydi (Hist. Armen. I, 16). Bunu bir yerde İskenderiyeli Clemens'te düşünmekteydi (Strom. I., s. 399).

132) Magi'nin sadece ateşe ve suya ibadet ettikleri (Dino, Fr. 9); bazen onların tanrılarının ateş, su ve toprak olduğu (Diog. Laert. Proöm. § 6) söylenir. Fakat onların ibadetinin dört unsurdan meydana geldiğinden hiç şüphe yoktur (Herod. I, s. 132; Strab. XV, 3; § 13; Theodoret. Hist. Eccles. V, 39).

133) Bak Herod. I, 132'de gösterilmiş neden.

134) Bundan böyle *Ἡρωαῖοι* ismi Kapadokya'da Magi tarafından taşınmaktaydı (Strab. XV, 3, § 15). Atar 'ateş' ten türetilmiş Zendavesta'da geçen *Athrava'yı* karşılaştır. Bak Strab. XV, 3, § 14; Lucian. *Jov. Trag.* § 42; Clem. Alex. *Protrept.* V, s. 56.

135) Dio. Chrysost. *Orat. Borysth.* s. 449. A.; Amm. Mare. XXIII, 6; Clem. *Recognit.* IV, 29; Agathias. II, 25.

136) *Ἡὺρ ἀσβεστον φύλαττουσιν οἱ Μαγοί.* (Strab. XV, 3, § 15.)

büyük suçtu¹³⁷ ve bir cesedi yakmak da eşit derecede çirkin bir davranıştı.¹³⁸ Kurbanlar ateşe sunulduğunda, yağın en küçük bir kısmı bile ateşte yakılıp yokediliyordu.¹³⁹ Ateşten sonra su yüceltilmiştir. İrmaklara, göllere ve kaynaklara kurbanlar adanmıştır; kurban bunların yakınına getirilir ve sonra büyük bir dikkatle tek bir damla kanın bile suya değmemesi ve bunu kirletmemesi için büyük çaba harcanarak kurban edilirdi.¹⁴⁰ Ne değersiz şeyin nehire atılmasına izin verilirdi, ne de birinin bununla elini yıkaması töreye uygundu.¹⁴¹ Toprağın yüceltilmesi,¹⁴² kurban ve ölüyü gömmeme tarzı ile gösterilmiştir.¹⁴³

Magi dini yüksek din adamlığı şeklindeydi. Uzlaştırıcı nitelikte olan ilahi varlığın ve onun arasında duran Magus ya da din adamının aracılığı olmadan hiç kimse hiçbir dini görevi yerine getiremezdi.¹⁴⁴ Magiler kurbanı hazırlarlardı ve bunu kurban ederlerdi. Bu arada kurbanı bütün gücünü veren mistik ilahiyi söylerlerdi; yağın, sütün ve balın yatıştırıcı içkisini yere dökerler, ince ilgın dallarının bağı tutarlardı.¹⁴⁵ Magilik, kalıtsal

137) İbid. 14. Ὑφα:κουσίη ... σπφουσώντες ἀλλὰ ριπίζοντες, τους δε φουσησαν-
τας ... θανατουσι.

138) Herod. III. 16; Strab.; Nic. Dam. Fr. 68, s. 409.

139) Bazıları kurbanın hiçbir kısmının yakılmadığını söylemektedir (Strab; Eustath. Comment. ad Hom. II. i.) Fakat Strabo'nun küçük bir parçanın ateşe atılarak tüketildiği ifadesi güvenilir gibi gelmektedir. Ksenofon'un dediği "bütün yakılmış kurbanlar" kurgusal olmalıdır (Cyrop. VIII. 3. § 24).

140) Strab.

141) Herod. I. 138; Strab. XV. 3; § 16; Agathias, II. 24.

142) Xen. Cyrop.

143) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 350.

144) Herod. I. 132. "Ἄνευ γὰρ δὴ Μαγοῦ οὐ σφί νομος ἐστὶ θυσίας ποιεεσθαι. Amm. Marc. XXIII. 6. "Erat piaculum aras adire vel hostiam contrectare antequam Magus conceptis precationibus libamenta difunderet præcursoria." Strabo aynıını farklı bir şekilde belirtmeden ima etmiştir (Starb. XV. 3. § 13).

145) Strab. XV. 3; §§ 14 ve 15. Karşılaştır Herod. I. 132.

ardılıkla görevlerinde kalan bir din adamı sınıfıydı.¹⁴⁶ Sadece kutsal ve uzlaştırıcı karakter değil de, peygambere ait doğaüstü gücede sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Onlar geleceği anlatıyor,¹⁴⁷ rüyaları yorumluyorlar¹⁴⁸ ve belli bir *barsom*'un ya da bağlı dalların gizemli kullanımıyla, dindar kimseye bildirdikleri gelecekteki olayların bilgisine varıyorlardı.¹⁴⁹

Heybetli bir kıyafet ve törensel ihtişamlı bir çevreyle doğal olarak bu gibi davranışlardan kastın yüksek bir tavır takındıkları farzedilmektedir. Beyaz elbiselere bürünmüş¹⁵⁰ ve başlarında çeneyi hatta ağzı kapatan yarlardan sarkan uzun parçaları olan keçeden yüksek başlıklar taşıyarak, her birinin elinde barsom ile *pyrætheia* ya da ateş altalarına topluca yürürlerdi ve sihirli büyülerini bunun etrafında durarak bir saat süreyle uygularlardı.¹⁵¹ Bu tören görüntüleriyle etkilenmiş ve Magi'nin illettığı doğaüstü güçlerle bağlantı kurulan herşeye inanan kalabalık onlara gönüllü olarak bağlılıklarını gösterirdi; krallar ve reisler onlara başvururlardı ve batıya doğru gitmeye zorlanan Ari kabileler Magi dinini kabul eden topluluklarla karşılaşıyorlardı; sonuçta bunlar bütün karşılaştıkları topluluklarla güçlü din adamı sınıfı kurdular.

Zerdüştizmin orijinal ruhu sert ve özeldir. Eski İranlılar Hintli yakınlarının inançlarına nefret ve kin ile bakarlardı; putperestliği hor görürlerdi ve kendilerinin

146) Bunların bir kabile (φυλον) olduğu Herodot'un ifadesinde ima edilmiştir. Bu özellikle Ammianus Marcellinus (XXIII. 6), Sozomen (Hist. Eccl. II. 8), ve diğerleri tarafından açıklanmıştır.

147) Herod. VII. 37; Cic. de Div. I. 41; Val. Max. I. 6.

148) Herod. I. 107, 108; VII. 19; Cic. de Div. I. 23.

149) Dino., Fr. 8; Schol. Nicandr. Ther. 613.

150) Diog. Laert. Prom. εσθης μεν λευκη.

151) Bak Strabo çizdiği Kapadokya'da Magi din adamının resmi (XV. 3. § 15) -kendi deneyimlerinden yola çıkılarak çizilen bir resim (ταυτα μεν ουν ημεις εωρακαμεν).

benimsedikleri din hariç herhangi bir dine katlanamıyorlardı. Fakat çağlar geçtikçe bu ruh daha yumuşamıştır. Çoktanrılı inançlar tek tanrıçılıktan daha az inanılırdı. Zerdüştilerin Magizm ile temasa getirildiklerinde dini çabalarının ilk şiddeti azalmıştır. Magizm ile temasa geçildikten sonra meydana gelen sonuç bir birleşme gibi görünmektedir. Magi inancının bütün ana ilkeleri Zerdüştiler tarafından kabul edilmiştir. Bu kabul edilmelerin Medya'da olduğu ortaya çıkmıştır. Ari kabileler ilk burada bu inançla birleşmişlerdi ve o zamandan beri altı Med kabilelerinden biri olarak tanınmış¹⁵² Magi'nin din adamı sınıfı resmen Ari heyetlere kabul ettirmişlerdir.¹⁵³ Magi ilk olarak burada Ari din adamlarının yeteneklerine vekil olmayı kabul etmişlerdir.¹⁵⁴ Bugüne kadar ulaşan bütün açıklamalara göre, hiç şüphesiz bağımsız milletleri, daha çok kendi dini öğretilerinin etkisi altında bırakmak için ve eski Ari inancının belli özelliklerini cesaret edebilecekleri kadar uzağa, arka plana itmek için kullandıkları hakim olan etkiyi kazanmışlardır. Medlerin bir zamanlar Ahura Mazda inancından döndüklerini ya da resmen dualist inançlarını teslim ettiklerini varsaymak gereksizdir.¹⁵⁵

152) Herod. I. 101. Magi ile Ari ırkının yakından bağlantısına dair ilk gerçek kanıt Herodot'un Med tarihinde verilmiştir. Burada onlar açıkçası Med milletinin asıl parçası değil de bir parçası olarak geçmektedirler. Onların kabile listesindeki İskitli olan Budii hariç hepsinden sonra gelen konumu (beşinci) dört Ari kabilesi kurulduktan sonra millete eklendiğinden, bunun nedeni yüksek derecede ve önemde sayılmalarıyla açıklanabilir.

153) Haug, Magus teriminin Zerdüşti olduğunu, çok eski zamanlarda gerçek dini takip edenleri tanımlamak için Arilerin kullandığını hayal etmektedir (*Essays*, s. 160, 247). ve derece derece özellikle din adamları için kullanılmaya başlanmıştır.

154) Herod. I. 107, 108.

155) İskit yazıtının heykeltraşı okuyuculara Ormazd'ın "Arilerin tanrısı olduğuna" dair bilgiyi -kendiside büyük olasılıkla Med-İskitlidir-Medya'da (Behistun'da) vermiştir. "Persliler" değil de "Ariler" demesiyle Ari Medleri içine aldığına dikkat edilmelidir.

Fakat, Magi öğretisi ve Magi adetlerinin —temel ibadet, kutsal yollarla tahmin etmek, rüyaları yorumlamak, ateş altarlarında büyüler yapmak, Magilerin görev aldıkları yerde kurbanlar vermek— etkili olduğu görülmektedir; yenisi ise eskisi üzerine etkili olmaktaydı; organize olmuş krallığın gücüyle arka plana itilmiş Magizm, ilkel Ari inancını yüklenmiştir ve zaman ilerledikçe milletin gerçek dini olmaya daha çok yönelmiştir.

Magiler tarafından Medya'ya tanıtılmış dini gelenekler arasında özel dikkat isteyen bir ya da iki tane dini gelenek vardır. Sözde dört öğeye —toprak, hava, ateş ve su— kutsal bir karakter yüklemek, ölüye nasıl davranılacağıın bilinmesini aşırı derecede zorlaştırmaktadır. Ölüler yakılamaz; çünkü bu ateşin kirlililiği olur ya da gömülemez çünkü bu toprağın kirlililiği olur ya da bir nehre atılamaz çünkü bu suyun kirlililiği olur. Eğer bunlar lahitlerde biriktirilir ya da çıkarılırsa gerçekten havayı kirletir; fakat bu durumda kirliliğin suçu, ölü bedeninin, sadece doğanın kazandırdığı öğede bırakıldığından, insana bulaşmaz. Her öğenin kirliliğini tamamen önleyen tek düzen tarzı, yaşayan varlıklar tarafından ölünün yok edilmesidir ve öğeleri kutsama doğal olarak cesetlere bu şekilde davranmayı gerektirmektedir. *Guebreler* ya da Ateşi kutsayanlar yani eski Perslerin neslinden olanlar, bütün ölülerini yırtıcı kuşlar tarafından yenilip bitirilmesi amacıyla açıkta bırakırlardı.¹⁵⁶ Eski zamanlarda,

156) Bak Herodotus, C. I, s. 223, dipnot 4, 2. baskı. Ne kapısı ne de penceresi olan, en yukarısında içe doğru dönük demir çubukları olan çok yüksek yuvarlak kuleler Guebres tarafından inşa ettirilmiştir. Kulelere taşınabilir merdiven yardımıyla çıkılıyordu; ve cesetler çarpaz olarak çubukların üzerine yerleştiriliyordu. Kule üzerinde uçan akbabalar ve kargalar hemen eti kemiklerden sıyırmaya başlarlar ve kemikler sonunda kulenin dibine düşerler. Zend Avesta'da dakma'lar ya da "Sessizliğin Kuleleri" adı verilen bu gibi kulelerin inşası için belirli tarifler vardır (Vendidar, Farg. V, Farg. VIII.)

Magi'nin kendi ölülerine bu uygulamayı kabullendiklerinin kesin olduğu ortaya çıkmıştır;¹⁵⁷ fakat, kendi örneklerinin din adamlarından başka bütün halk tarafından genel olarak takip edilmesi üzerine ısrar etmemişlerdir.¹⁵⁸ Belki doğal bir duygu Arilerin bu basitliğe karşı durmaları ile bu geleneklere karşı gelmişlerdir ve bunların manevi rehberleri zayıflıklarına merhamet göstererek ya da eğer zorla kabul ettirmede çok sert olurlarsa onlar üzerindeki etkilerini kaybetmekten korktuklarından tamamen farklı uygulamada olan halkı görmemezlikten gelirlerdi. Ölü bedenler ilk önce balmumuyla tamamen kaplanıyordu ve sonra yere yatırılıyordu.¹⁵⁹ Balmumunun toprağın doğrudan doğruya ceset ile temasını kestiği için kirlenmeyi önlediği düşünülmekteydi.

Birkaç değnek aracılığıyla ölüyü çatal şeklindeki çubukla kaldırma geleneğinin tamamen Magilere ait olduğu ortaya çıkmıştır. Gathalar'da, *Yasna haptanhaiti*'de ya da Vendidad'ın daha eski kısımlarında bu uygulamanın izine rastlanmamaktadır. Herodot'a göre bu çubukların büyük bir bağı getirilip yere bırakılırdı. Kâhin bu bağı çözer ve her çubuğu ayrı koyar, aynı zamanda kehanetini söylerdi: sonra, konuşmasını sürdürerek, tekrar bu çubukları biraraya getirir ve bunlardan tekrar

157) Strab. XV. 3. § 20. Τους δε Μαγους ου θαπτουσιν αλλ οιωνοβρωτους εωσι. Karşılaştır Herod. (I. 140), bununla beraber cesetlerin köpekler ya da kuşlar tarafından kısmen yenilip bitirildikten sonra gömüldüklerini düşündüğü görülmektedir. Bunda olasılıkla yanılmaktaydı.

158) Son notta aktarılmış paragraftaki gerçek uygulama Herodot ve Strabo tarafından yapılan ifadelerden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Vendidad'ın orta kısmından (beşinciden onsekizinci Fargard'a kadar) erken Magi nüfuzunun zamanlarına kadar olan yazılara başvurulursa, ozaman bunların bütün ölü gömmelere bir son getirmek istediklerini farzedilebilir.

159) Herod. Κατακρηωσαντες τον νεκρον Ηερσαι γη κευπτουσι. Strabo Θαπτουσι κηρω περιπλασαντες τα σωματια.

bir bağ yapardı.¹⁶⁰ İlahi gücün çubuklarda olduğuna inanılmaktaydı ve bunlara hem çeşitli hem de toplu olarak danışılması gerekli görülüyordu.¹⁶¹ Böylece çubuk bağı doğaüstü bir bilgelikle doymuş olarak, düzenli din adamı kıyafetinin bir parçası olmuştur¹⁶² ve Magi tarafından bütün ayinlerde kullanılıyordu. Bu çubuklar çeşitli uzunlukta olabiliyordu ve bağdaki çubukların sayısı da değişebiliyordu. Bazen bunlar üç, bazen de beş olabilir, bazen de yedi ya da dokuz kadar çıkabilirdi; fakat her durumda bunlar eşit olmayan sayılardaydı.¹⁶³

Din adamlarının ortak olarak taşıdıkları bir başka araç sadece Magi'lere değil Zerdüştilere de ait olduğu şeklinde bakılması gerekmektedir. Bu araç, *khrafçth-raghna* ya da kötü yaratılışa ait olan ya da aslı Angra Mainyu'dan türemiş olan kötü hayvanları,¹⁶⁴ kurbağaları, yılanları, fareleri, kertenkeleleri, böcekleri vs. öldürmek için kullanılan bir alet idi. Bu zararlıları her fırsatta öldürmek bütün insanların, özellikle de Zerdüşti din adamlarının ortak göreviydi. Magi, *khrafçth-raghna*'yı *barsom*'a ekleyerek bu Ari uygulamasını kabullenmişti ve dikkatleri çekmek, yabancıların nefretini kazanmaları için onlardan beklenen bu zalim işin uygulanmasında çok gayretliydi.¹⁶⁵

160) Herod. IV. 67. Avrupalı İskitlilerin söğüt çubuklar. Maginin ise ilgin dalları kullanmaları tek farklılık gibi görünmektedir.

161) Peygamber Hosea "Benim halkım çubuklara danışmaktadır ve *sopaları* onlara haber vermektedir" şeklinde konuştuğunda açıkça bu geleneği göstermektedir. Bunun için bunun en azından M.Ö. 700 yıllarında Batı Asya'da uygulanması gerekmektedir. Bak Ezek. VIII. 17: "Ve *dalı* burunlarının üzerine koyarlar."

162) Vendidad, Farg. XVIII. 1-6; Strab. XV. 3. §§ 14 ve 15.

163) Yasna, LVII. 6.

164) Vendidad.

165) Herodot Maginin dini eğlencesini "karnıcaları ve yılanları öldürerek ve bu işten görünüşte zevk alarak" geçirdiklerini açıkça görmüştür. (I. 140). Gerçi dini geleneğin her zamanki gibi korunduğu tarzından konuşmak gerekirse, sarsıldığını ve de şaşırıldığını göstermede çok başarılı olmuştur.

Çoğu klasik ve dini yazarlar¹⁶⁶ tarafından gerçekten de bunlara mal edilmiş ise, Magi'ye yüklenen bir uygulama, onların etnik sistem karakterlerine çok kara bir leke bırakacaktır. Gerçekte bunun herhangi gerçek bir temelini olup olmadığı çok kesin değildir. Ziyaret ettiği çeşitli milletlerin acayip ve alışılmamış geleneklerini toplayan Herodot, belliki bu gibi anormal uygulamadan tamamen habersizdi. O Magi dininin Persya'da kurulduğuna inanıyordu; yinede o varolan Pers kanunlarına ters düşen Cambises'in kendi kızkardeşiyle evlenmesini akraba ile zina türünde saymaktaydı.¹⁶⁷ Magilerin ve bunların etkisinde kalanların suçlandıkları akraba ile zinanın daha kötü şekillerine Herodot bakmamıştı bile. Bunun tek tarihi temelini Pers kralları tarafından akraba ile evliliğin ara sıra kısıtlandığı gerçeği olduğu görülmektedir; bununla birlikte, krallar hiçbir kanun hükmü ya da dini adete dayanmayan, fakat güçlerinin çokluğundan dolayı bütün kanunları hiçe sayabiliyor, ahlaki ve dinin en kutsal ilkelerini ezip geçebiliyorlardı.¹⁶⁸

Genel olarak, eski Zerdüştî inancından daha az kutlanmış ve daha az saf olan Magizmin büyük ve mükemmel bir krallığın dini olmaya uygun hale getiren belli yüceliğe ve canlılığa sahip olduğu kabul edilmelidir. Dağların zirvesindeki çok eski çağlardan gelen ünleriyle gizemli ateş altarı, —daima yanan ateşin yukarıdan

166) Xanthus, ap Clem. Alex. Strom. III, s. 515; Ctesias ap. Tertul., Apolog. s. 10. C.; Antisthenes ap. Athen. Deipn. V. 63, s. 220, C.; Diog. Laert. Proœœm. § 7; Strab. XV. 3, § 20; Catull. Carm. XC. 3; Lucian. DeSacrific. § 5; Philo Judæus, De decalog. s. 778; Tertull. Ad. Nat. I. 15; Orig. Count. Cels. V. s. 248; Clem. Alex Poed. i. 7, s. 131; Minucius, Octav. 31, s. 155; Agathias, II. 24.

167) Herod. III, 31.

168) Herod. III. 31. Οι βασιλῆιοι δικασται . . . υπεκρινοντο . . . εζειναι ποιειν το αν βουληται.

yakıldığına inanılmaktaydı— gökyüzünün mavi kubbesi altında açık havada ibadet, tuhaf başlıkları ve gizemli çubuklarıyla beyaz elbiseler içindeki uzun Magi grubu, sık sık söylenen dualar, bol kurbanlar,¹⁶⁹ uzun süren büyüler, din adamı sınıfının farz edilen peygamberimsi güçleri... bütün bunların hepsi hemen görüntüde ve düşüncede heybetli bir bütün oluşturmakta ve ek büyüklük vermesi tahmin edilmektedir. Saf Zerdüştizm Doğu ile ilgili süs ve ihtişamıyla birleşmesi için ya da Asya despotizminin sıradan ilkesi üzerine dayalı bir yönetime güç kazandırdığından manevi yönü ağır basmaktaydı. Sahip oldukları varsayılan doğaüstü güçleriyle, gökyüzü ve insan arasında aracılık etme haklarıyla konu olan sınıfa korku verirken, Magizm tahtı desteklemesi, saraya parlaklık ve değer kazandırması için bir hiyerarşi kurmuştur. Duyguları memnun eden ve arzuları kışkırtan etkili bir ibadet sağlamıştır. Büyüleri, çatal şeklindeki çubuklarıyla, geleceği tahmin etme ve rüya yorumlarıyla insanların tutkularına etkinlik alanı sağlıyordu. Görünür saflık için sayısız kuralların yüklenmesi ve binlerce doğal hareketleri redederek kendine zorluklar çıkarmayı keyifli bulanlar dini titizliliği memnun etmiştir.¹⁷⁰ Aynı zamanda Arilerin şimdiye kadar övündükleri fakat daha çok onların her zaman destekledikleri ve uyguladıkları putkıranlılığı destekleyerek putperestlik türünden olmayan ruha hiç kusur bulmaktadırlar. Böylece bu halkın önceki inancıyla hiçbir önyargıda bulunmadan, hiçbir merak ile karşılaşmadan

169) Xen. Cyrop. VIII. 3. §§ 11 ve 24; Herod. VII. 43.

170) Bak kirliliği yokeden ya da kaçmak için tam tarifler. Vendidad Farg. 8. 9. 10. 11. 16 ve 17. Bütün bu bölümlerin hepsi Zerdüstden çok Magi idi.

kolayca bütünleşmiştir; alçakgönüllülüğü ve insaflılığı gizlemeden özel ve kararlı olmayı berleyerek, tahmin edilmeyecek bir uysallıkla tarzını kazanır.¹⁷¹

171) Bu bölümü Dr. Martin Haug'a minnet borcumu ifade etmeden sonuçlandırmak istemiyorum. Onun çalışmasıyla kendi bildiklerimi Zend Avesta'nın gerçek içeriğinden çıkarabildim. Onun bu içerikten çıkardığı sonuçlardan farklı olmak için çok seyrek olarak riske girdim. Önemli tek bir konuda benim görüşlerimin onun görüşleriyle ciddi olarak değiştiğini görmekteyim. Ben Magizm'in kökeninde Zerdüştizmden tamamen ayrıldığını ve bozulmasının ve önceki ve sonrası Zend kitaplarının arasındaki dikkate değer farklılığın baş nedeni olarak düşünüyorum. Bu bakış açısında Westergaard'ın bana destek vermesiyle kendimi şanslı hissediyorum. Westergaard Zend Avesta'nın "Önsözü"nde şunları yazmaktadır (s. 17): "Herodot tarafından Persilere atfedilmiş inanç, Zerdüş'tün ilmi değildir; ne de Darius zamanında Magiler Ormazd'ın din adamları idiler. Magu olan isimleri, bütün mevcut Zend metinlerinden sadece iki kez ve burada genel anlamda ortaya çıkmaktadır. Dairus ise kendi özeleştirisini merhametsiz olarak söz ettiği Magininkiyle karşılaştırmaktadır. Persya ve Medya tahtında onun ve öncellerinin hatırası halkın hafızalarından uzun zaman önce kaybolduğundan Darius Persya'nın en güçlü kralıydı. Vistaspa ve oğulları ile sınırlanmış yabancı Kuzey-İranlı mitolojisiyle yeri doldurulmuştur; Zerdüşti inancının Batı İran'da yayılmasını ve kurulmasını özellikle yazmış gibi bu şahıslarla sonraki Pers geleneği Ahamenidli Uzun-Elli Artaxerxes'i birleştirmektedir. Fakat Batı İran'daki Zerdüşti inancı belkide Magizm'in etkisiyle erkenden bazı değişikliğe uğramış olduğu görülmektedir: bu devirde Magiler hükümdarlarının inancına dönmüş olabilirler (ya da tam tersine hükümdarlarını kendi inançlarına döndürmüş olabilirler)." Ormazd'ın din adamları olmuşlardır".

V. BÖLÜM

Dil ve Yazı

Burada Eski Medlerin dili üzerine birkaç gözlem sonucu verilecektir. Med konuşma şeklinin Perslilerinkine çok yakın olduğuna daha önceden değinilmiştir.¹ Strabo'nun bu konudaki sözü ve Nearchus'tan² alıntı yaparak söylediği bir başka söz, bu gerçeği ve iki dil arasındaki dialektik farklılığın gerçeğini de ifade eder. Bazılarının öne sürdüğü gibi, bu farkı izlemek için gerekli malzemeye elde olup olmadığı kestirilememektedir. Bu başlangıçta konuya tamamen giriş yapmak için uygun olacaktır. İddia ederek kendimizi memnun etmek ya da dillerin önemli birliğini kanıtlama yerine, kardeş şiveleri birlikte karşılaştırmanın daha karışık ve çok daha zor bir görevi yerine getirmek ve onların çeşitli farklılıklarını not etmek daha tutarlı olacaktır. Burada bu gibi karşılaştırma hakkında varolan varsayım, Ahamenid krallarının çiviyazısı kayıtlarında Persya'nın eski dilinin kullanıldığı tartışma götürmezken, Zend Avesta dilinin de Medya eski halkının gerçek dilinin olduğu teorisine dayanmaktadır. Bunun için eğer teori

1) Bak III, s. 306.

2) Νεαρξχος δε τα πλειστα εθη και την διαλεκτον των Καρμανιτων Περσικα τε και Μηδικα ειρνεκε. Strab. XV. 2, § 14.

doğruysa Şimdi giriş yapacağımız araŐtırmadan ikircikli kaldığımızı doğrulamak amacıyla bu teoriyi irdelemek gerekli olacaktır.

Zend dilinin eski Medya Şivesi olduğu sanısı Anquetil du Perron'dan gelmekteydi. ađdaŐı olan Darius Hystaspis ile, o Zerdüşt'ü Eski Atropatane, günümüz Azerbaycan yerlisi olarak görüyordu. Onun görüşü Kleuker, Herder ve Rask³ tarafından da benimsenmiştir; yine belli değişikliklerle Tychsen⁴ ve Heeren⁵ tarafından da benimsenmiştir. Sözü edilen son yazarlar bile Zend Avesta'ya, büyük Keyaksar'ın yönetimi süresinde Medya Magna'da yazılmış olduğunu saydıklarından, tam bir Medli karakter vermektedirler. Bu görüŐlerin ana temeli, Azerbaycan'da gerçekten eski olan ve Büyük Med Krallığı'nda Medya'da geliŐen Magi, ateş ibadetiyle Zerdüştizm'in tanımlamasıydı. Fakat Magizm ve Zerdüştizm'in aslında tamamen farklı olduğunu ve Zend Avesta'nın bütün önceki kısımlarının da tamamen son düzene ait olduğunu görmüŐtük. Bunun için Zend Şivesi hakkında, kutsal yazıların büyük kısmının yazılmasından çok uzun zaman sonra, Zerdüştizm üzerine dayandırılmıŐ kötü bir etki olan Magizm ve Medler arasındaki bağlantıyı kurarak hiçbir Şey kanıtlanamamıŐtır.

Bu yazılar Zend Avesta'nın yazıldığı yeri yeterince işaret etmektedir. Burası Medya değil de Bactria'dır ya da her durumda Bolor alanı ve Hazar'ın arasında İran ülkesinin kuzeydoğusudur. Zend kitaplarının içerdiği çeşitli coğrafik bilgiler dikkate alındığında takip eden bu sonuç daha çok bilgi sahibi olmuş, bütün Zend bil-

3) Bak *On the Antiquity and Genuineness of the Zend Avesta*.

4) *Comment. Soc. Gütting. C. XI. s. 112*.

5) *Asiatic Nations. C. I. s. 322*.

ginleri tarafından son yıllarda kabul edilmiştir.⁶ O zaman Zend'e gerçekten yerel bir şive, İran halkının belirli bir kolunun şivesi olarak bakılacaksa, herhangi diğer bir Ari ülkesinin dili olarak sayılmasındansa, eski Bactria dili olarak sayılması için daha çok neden vardır. Bunun gelişme devrinde İran'da beraber yaşadığından (biri batıya hakim olan, diğeri doğuya hakim olan - biri Med-Persçe, diğeri Sogdi-Backtrice, ilki çiviyazısı yazıtlarla gösterilmiştir; ikincisi ise Zend metinleri tarafından belirlenmiştir) hemen hemen iki ortak şiveyi tanıyan bu görüşün doğru olması olasıdır.⁷ Bunu Zend ve Ahamenid dili şekillerinde şimdilerde en iyi karşılaştırmalı diltelerin görüşleri gibi görünen tek ve aynı dilin iki aşaması şeklinde iki çağdaş şive olarak görmek gerçeğe daha yakın olacaktır.⁸ Her iki durumda da Medce, yerel şive ise Soğdi-Baktriaca olan ve yerel şive değilse Persya yerine Medya ile artık bağlı olmayan Zend'den özel bir çıkar bekleyemez.

O zaman, Med dilini Pers dilinden ayıran farklılıkları ayırd edebilen hiçbir şeye sahip olmadığımız ortaya çıkmaktadır.⁹ Aslında öncekinin, birkaç sözcük ve ta-

6) Bak *Die heilige Sage und das gesammte Religionssystem der alten Baktrer. Meder und Perser. oder des Zendvolks*, Frankfork, 1820. Burnouf. *Commentaire sur le Yasna*. note. s. XVIII: Westergaard. *Zendavesta*'ya Önsöz, s. 16; Haug. *Essays*, s. 42. Dr. Donaldson. Med kuramını Avrupa'da genel olarak ayırt edilmesinden sonra benimsediği görülmektedir. Bak Zend dilinden "güçlüce işaretlenmiş bazı özellikleri gösteren" Med lehçesi olarak sözeden New Cratylus (1850'de yayınlanmış). (s. 126, 127).

7) Bu görüş Burnouf ve Lassen tarafından iddia edilmiştir. Bunlara Haug (*Essays*, s. 42, 43) ve Westergard da (*Preface to Zendavesta*, s. 16) katılmıştır.

8) Max Müller. *Language of the Seat of War*, s. 32; Bunsen. *Philosophy of History*, C. III, s. 110-115.

9) Herhangi bir farklılık göstermek gerekirse, bu Medlerin belkide İskitçe olan son ek -ak'ı kullanmalarının merakı olabilir. Bu son eki Deioces (Dahark), Astiyag (Aj-Dahak), Arbac-es ya da Harpag-us, Mandauc-es, Rhambac-as, Spitac-es isimlerinde de görebiliriz. Ve bu son ek *spak* "köpek" sözcüğünde de vardır.

mamen yazıtlardan bildiğimiz özel isimler dışında hiçbir örneği yoktur. "Beşinci Krallığın"nın yönetiminin belgelerinde kanıtlandığı gibi, Pers dilinin genel karakterinin belli uzunlukta sayılması önerilmiştir. Çıkan tartışmadan Medlerin dilinin genel karakteri kavranılabilir. Şimdiki yerde denenecek herşey, her iki halk tarafından da konuşulan tek ve aynı dilin olduğu ifadesini taşıyan Med konuşmasından ne kadarının kaldığını göstermek içindir.

Çoğu Med isimleri kesinlikle Pers isimleriyle aynıdır; örneğin Ariobarzanes,¹⁰ Artabazu,¹¹ Arntaeus,¹² Artembares,¹³ Harpagus, Arbaces, Tiridate, vs.¹⁴ Kesinlikle aynı olmayan diğer isimler, yani Theodorus, ve Theodosius, Adelbert ve Ethelbert, Miriam ve Mariamn  gibi sadece farklı olmaları nedeniyle Pers e'ye benzetiliyorlardı. Intapres,¹⁵ İntaphernes'in başka şekli, Artynes, Artanes'in başka şekli,¹⁶ Parmises ise Parmys'in¹⁷ başka şeklidir ve bunun gibi isimler bu türdendirler. Ne

10) Medli Arlobarzanes'ten Tacitus bahsetmiştir (Ann. II. 4).

11) Ksenofon. Artabazus tarafından Medli bir isim olarak verilmiştir (Cyrop. I. 4. § 27).

12) Art eus, Ctesias'ta bir Med kralı (Diod. Sic. II. 32. § 6), Herodot'da bir Pers kralı olarak g r lmektedir (VII. 66).

13) Herodot'un araştırmasında hem Persli (IX. 122) hem de Medli Artembares (I. 114), hem Persli (VI. 28) hem de Medli Harpagus isimleri (II. 108) vardır. Arbaces belkide aynı isimdir. Ctesias'a g re (Diod. Sic. II. 32. § 5), bu ismi bir Med kralı taşıymaktaydı; Ksenofon'a g re (Anab. VII. 8. § 25) bu ismi bir Persli satrap taşıymaktaydı.

14) Tridaset Damaskuslu Nicolas'ın çalışmasında Med ismi olarak (Fr. 66, s. 402); Q. Curtius (v. 4. § 2) ve  elian'in çalışmasında bir Perslinin ismi olarak ortaya çıkmaktadır (Hist. Var. XII. 1).

15) Bak Behistun Inscription, Col. IV, par. 14. § 3. Intaphernes ismi için bak Herod. III. 70.

16) Artynes ismi ise Ctesias'ın Medli krallarına ait isimlerden biri idi (Diod. Sic. II. 34. § 1); Artanes, Darius Hiystaspis'in erkek kardeşi idi (Herod. VII. 224).

17) Ctesias'a g re (Pers. Exc. § 3), Parmises, Astyages'in oğlu idi. Herodot'a g re Parmys, Krus'un oğlu Smerdis'in kızıydı (III. 88).

herhangi tanınan Pers isimleriyle aynı olan, ne de sadece farklı sayıldıklarından bunlara yakın olan üçüncü bir sınıf ise bilinen Persçe'nin kökeninden türetilmiştir ve Pers isimleri olarak tamamen aynı ilkelerle açıklanabilirler. Örneğin, Ophernes, Sitraphernes, Mitraphernes, Megabernes, Aspadas, Mazares, Tachmaspates, Xathrites, Spitaces, Spitamas, Rhambacas vb. Ophernes, Sitra-phernes, Mitra-phernes ve Mega-bernes'de ikinci öge açıkça Arta-pernes ve İnta-pernes'te (*Vidafrana*)¹⁸ *pri* "korumak" etkin bir ortaç türündeki şeklin bulunduğu *pharna* ya da *frana*'dır. Ophernes'deki büyük harf O-manes, O-martes'deki aynı harf gibi Zend'deki *hu*'yu, Sanskritçe'deki *su*'yu temsil etmektedir.¹⁹ Sitra-pernes'deki sitra, Arta-patas'ın Arta-phernes'e uyduğu gibi tamamen Sitra-phernes'e²⁰ uyan bir isim olarak Curtius'un Satro-pates'inde aynı şekilde gösterilen *khshatra* "taç" olarak açıklanmıştır.²¹ Megabernes'deki ilk öge Yunanlılar tarafından genel olarak tercih edilen şeklinde,²² çok iyi tanınan *baga* "Tanrı"dır²³ ve bu isim sadece aynı anlamda olan ortaç *pri* yerine ortaç *pa*'nın "korumak" diye alınmasıyla bundan

18) Behist. Inscr. Col. IV. par. 18. § 4.

19) Bak Herodotus, C. III. s. 451, 2. baskı.

20) Ksenofon'un (Anab. I. 6. § 11), sözünü ettiği isim olan Arapatas. olasılıkla "ateşin koruduğu" anlamına gelmektedir. Artaphernes (Herod. V. 30) "ateşi koruyan" anlamına gelmektedir. Böylece Satropates "hükümdarın koruduğu" anlamındadır - Sitrophernes "hükümdardan koruyan".

21) A.g.e., s. 453.

22) *β* harfinin sesi *v* şeklinde çıktığından Yunanlıların *b* harfi yoktur. Gerçek bir *b*'yi en yakınındaki dudaksıl *m* ile ifade etmeye meyilliydiler. Böylece onlar Bardius için Mardus, Merdis ya da Smerdis. Bazæus için Magæus Berbers için Marmaridæ demekteydiler. Sık sık Persçe *Baga*'yı *Mega* olarak göstermeleri üzerine bak Herodotus, c. III, s. 450, 451, 2. baskı. Bununla beraber *Baga* bazen yerini korumaktaydı (Bak Herod. VII, 75; Ctes. Pers. Exc. § 9; Q. Cut. Vlt. Mex. V. 17.

23) Bak *Inscriptions* çalışmasının çeşitli kısımları.

farklı olan Curtius'un Bago-phanes'ine tamamen eşittir.²⁴ Aspa-das'da isminde Oromaz-des'in ismine son veren ve hem "vermek" hem de "bilmek"²⁵ anlamına gelen aynı öge tarafından takip edilen *aspa* "at" sözcüğünü tanımak çok kolaydır (Pers isimlerinde ortak kök, örneğin Aspa-thines, Aspa-mitras, Prex-aspas vb.'dir.²⁶). Ma-zares bize Ctesias'ın Arto-xares²⁷ ve belki de Zoro-aster'de²⁸ ortaya çıkan *zara* "altın" tarafından takip edilen, bir Pers kabilesi olan M-aspîi ya da "Büyük Atlar"ın²⁹ isminde temeli olan *meh* köküyle bize "çok" ya da "büyük"ü sunmaktadır. Tachmaspates'de³⁰ ilk öge Pers isimleri Ar-tochmes ve Tritan-toechmes'de³¹ bulunan bir kök *takhma* "güçlü"dür; ikinci ögesi ise Pati-zeithes³², Pati-rampes'de³³ ilk harf ögesi olarak ve Pharna-pates³⁴, Ario-peithes de son harf ögesi olarak görünen sık sık kullanılan *pati* "lord"dur. Xath-rites'de³⁵ -it'deki Sanskritçe ortaça uyan, ortaç türündeki

24) Q. Curt. Vlt. Alex.

25) Eski Arice Dâ Yunanca δαω ve δωω (διδωμι)'ye uyan iki anlamı vardır.

26) Yunanlıların isimlerinde hem İlk harf hem de son öge olarak sık sık ortaya çıkan ιπποç karşılaştıdır.

27) Ctes. Pers. ap. Phot. Bibliothec. LXXII. s. 127.

28) Zerdüst ismi üzerine çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bazı yazarlar bunu Samice saymaktadır ve Ziru-Ishtar "Ishtar'ın tohumu" ile bir tutmaktadırlar. (*Journal of Asiatic Society*, C. XV, s. 246). Fakat çoğu bunu Arice saymaktadır. Burnouf *zarath* ve *ustra*'dan "sarı develere sahip olan"; Brockhaus ise *zara* ve *thrustra*'dan "altın yıldız" olarak önermektedir. Windischman bu son açıklama üzerinde durmaktadır (*Zoroastrische Studien*, s. 46, 47), fakat buna gerçekte çok şüpheli olarak bakmaktadır (höchest problematisch).

29) Herod. I. 125. Birçok etnik isimlerin hayvan karakteri üzerine bak Herodotus, C. III., s. 450.

30) Behist. Inscr. Col. II. par. 14, § 6.

31) Herod. I. 192; VII. 73.

32) A.g.e. III. 61.

33) A.g.e. VII. 40.

34) Bagapates için, bak Ctes. Pers., Exc. § 9; Pharnapates için bak Dio. Cass. XLVIII. 41.

35) Behist. Inscr. Cil. II. par. 5, §4.

sonek *-ita* ile *khshatra* (Zendce *khshathra*) "taç" ya da "kral" vardır. *Spita-ces*³⁶ ve *Spita-mas*³⁷ isimleri *Spithobates*, *Spita-menes*, *Spita-des*'de bulunan *spenta* "kut-sal"³⁸ eşit olan kök *spita*'yı içermektedir. *Spita-ces*'de bu modern Persçe'ye uyan küçültme sıfatı ya da sonek tanım edatı olan gırtlaksı sonek tarafından takip edilmektedir.³⁹ *Spit-amas*'larda *-mas* soneki en üstünlüğün genel şeklidir ve biz bunu Latince *-mus* ile *optimus*, *intimus*, *supremus* gibi sözcüklerle karşılaştırabiliriz. *Rhambacas*,⁴⁰ *Pati-ramphes*'de bulacağımız gırtlaksı sonek tarafından takip edilen *rafno* "sevinç, zevk" kökünü içermektedir.

Son olarak, Perslerin tanınmış isimlerinin hiçbirinde bulunamayan fakat Zend, Sanskrit ya da aynı kökten gelen dillerden kolayca anlaşılabilir kökler içeren Med isimlerinin bir sınıfı saptanmıştır ve bu yapılarıyla Medce'nin ve Persçe'nin iki yakından bağlantılı şiveler olduğu görüşüne zıt düşmemektedir. Örneğin, bu isimler Herodot, Diyojen, Fraortes, Astiyag ve Keyaksar tarafından sözedilenler çok büyük isimlerdir ve çeşitli kaynaklardan gelen, takip eden isimler de böyledir: *Amytis*, *Astibaras*, *Armamithres* ya da *Harmamithres*, *Mandauces*, *Prasondas*, *Ramates*, *Susiscanes*, *Tihaeus* ve *Zanasanes*.

Deioces ya da (Romalıların yazdıkları gibi) *Dejoces*'de ismi *Djohak* ya da *Şahname* de ve kendisinin Zend Avesta'nın *Aji-dahaka*'nın kısaltılmışı olan diğer

36) *Ctes. Pers. Exc.* § 2.

37) A.g.e.

38) İranlılar genzeli dişsel ile karıştırmayı sevmiyorlardı, ve *Hendu* (Hindu-stan) için *Hidush*. *Etymandrus* için *Haetumat*, *centum* için *çata* diyorlardı. Her zaman olmasada sık sık *spenta* için *spita* geçmektedir.

39) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 358.

modern Pers yazılarında geçen Zohak olduğuna dair çok az şüphe vardır.⁴¹ *Dahaka* sözcüğü Zend'de "ısıran" ya da "keskin" anlamına gelmektedir.

Eski Persçe'de Fravartish olan Phraortes,⁴² Zend Avesta'da *fravashi* olarak geçen ve her insanı koruyan cini belirten sözcüğün sadece farklı şekli olduğu görünmektedir.⁴³ Kökeni kesinlikle *fra*'dan ve belki de Almanca *wahren*, Fransızca *garder*, İngilizce "wart, watch" a yakın kökten gelmektedir. Anlamı ise "koruyucu"dur.

Keyaksar isminin 'Uvakhshatara' olan Persçe şekli⁴⁴ iki öge 'u ya da *hu* "iyi" ve Zend Avesta'da *Cyavarsna* isminin son ögesi olan (Zendçe *arsna*) *akhsha* "göz" sözcüğünden oluştuğu görülmektedir.⁴⁵ *Cyavarsna* "karanlık gözlü" anlamına gelmektedir; *Uvakhsha* (Zende *Huvarsna*) "güzel gözlü" olmalıdır. *Uvakhshatara*'nın bu sıfatın üstünlük derecesi olduğu görünmektedir ve "(diğerlerinden) daha güzel gözlü" anlamına gelebilir.

Choréne'li Moses'e göre⁴⁶ "ejderha" ya da "yılan" anlamına gelen *Astiyag* isminin hemen hemen kesinlikle kısaltması olan *Dejoce* (ya da *Zohak*) olan tam karşılığı *Aji-dahaka*'dır. *Aji* ya da *azi* "yılan" ve *dahaka* "ısıran"dan "ısıran yılan" anlamına gelmektedir.

Armaiti, *Khnathaiti* ve buna benzer kelimelerde bulunan sıradan dişî sonek *-iti* ile *Amytis* belkide *ama*"et-

40) Xen. *Cyrop.* V. III. § 42.

41) Bak bölüm IV. *Mirkhond* (*Histry*, s. 123) *Zohak*'ı *Deh-ak*'tan "on kötü huy" türetmiştir- bu bir kralın hiçbir zaman seçmeyeceği bir isimdir.

42) *Behist. Inscr. Col. II.* pr. 5. § 2.

43) Bak *Haug. Essays.* s. 186. Pehlevicede *fravashîye fravardin* modern Persçe'de ise *frohars* denmekteydi.

44) *Behist. Inscr. Col. II.* pr. 5. § 4.

45) *Brochhaus. Vendidad-Sadé.* s. 401.

46) *Hist. Armen. I.* 29. Son zaman yazarı *Med* ismi olan *Astyages*'in Yunanca çevirisi olduğunu iddia etmektedir. *Astibaras* ise "bir başka çeviridir". *Astyages*'i $\alpha\sigma\tau\upsilon$ ve $\alpha\chi\epsilon\upsilon\upsilon$. *Astibaras*'ı $\alpha\sigma\tau\upsilon$ ve $\beta\alpha\rho\omicron\chi\delta\alpha\upsilon$ dan türetmiştir. (*Galloway. İsaiah.* s. 383. 384).

kin, büyük” anlamındadır.⁴⁷ Astibaras belkide Zendçe *açta* (Sanskritçe *asthi*) “kemik” ve *breza*’dan “uzun, iri”. “iri kemikli” anlamına gelmektedir.⁴⁸ Eğer doğru okunuşu bu ise, *harâm* “dağ” ve *mitra* “-i seven”den Har mamithres “dağ dostu” (*monti-colus*) anlamına gelmektedir.⁴⁹ Bununla birlikte, eğer isim Armamithres olarak okunursa, olası türemesi *Rama-tes*’in kökünde olan *râma* “zevk” şeklinde olacaktır.⁵⁰ O zaman Armamitres “ihtişamı seven”, “güzeli seven” ve “ışığı seven” anlamına gelen Reomitres, Siromitras ve Sysimitres ile karşılaştırılabilir.⁵¹ Mandauces⁵² belkide *mano* “ruh” ve *dahaka* “ısıran”dan “ısıran ruh -esprit mordant” anlamına gelmektedir.⁵³ Parsondas’da dişselin önünde genizselin yer almasından dolayı bunun hemen hemen hiç orijinal şekli olamaz.⁵⁴ Orijinalinde bu, *Pourus* “çok” ve *da* “vermek”ten “serbest düşünceli, çok şey veren” anlamına gelen Parsodas olmalıdır. Datis⁵⁵ gibi bu da bir sıfat şeklindedir ve “hoş, uygun” anlamına gelmektedir. Tithaeus⁵⁶ ise “yapan” anlamına gelen *tatka*’dan oluşturulmuş Tataeus yerine geçer.⁵⁷ Son olarak Zanasa-

47) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 326 ve 342.

48) Herodot. Pers isimlerinin bazı fiziksel üstünlüğü belirten kavramlar olduğunu söylemektedir. (I. 139).

49) Herod. VII. 88. Çeşitli yazıtlar h sesini vermektedir. Bak Gaisford.

50) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 192.

51) Arrian, bir Pers ismi olarak *Rheomithres*’i (Exp. Al. II. 11) Herodot. *Siromitras*’ı (VII. 79) ve Q. Curtius, *Sysimithres*’i (Vit. Alex. VIII. 4) vermektedir.

52) Mandauces Ctesias’ın sözünü ettiği Med krallarından biridir (Bak s. 381).

53) Ya da *dahaka*’nın bir sıfattan bir isme geçiş yaptığı düşünülebilir ve tam çevirisi “yılan-fikirli” anlamına gelebilir.

54) Bak s. 360. Parsondras ismi Damascuslu Nicolas tarafından günümüze ulaştırılmıştır (Fr. 10).

55) Bak *Herodotus* (C. III, s. 448). Burada Daris “serbest düşünceli” olarak açıklanmıştır.

56) Herod. VII. 88.

57) -æus’daki sonek için karşılaştırmaya iyi bilinen Pers isimleri olan Ragæus, Maæus, Mazæus.

nes⁵⁸ sadece genel tanımlayıcı sonek *-ana* tarafından takip edilen “öldürmek” anlamına gelen kök *zan* ya da *jan*'a işaret etmektedir.

Bu şahıs isimlerden hem Zend'de hem de eski Persçe'de varolduğu bilinen köklerden eşit olarak açıklamaya olanak sağlayan Medya'daki yer isimlerine geçebiliriz. Bunlar Ekbatana, Bagistana ve Aspadana uygun örnek olarak gösterilebilir. Ekbatana (ya da Agbatana, eski Yunanlıların imlasına göre⁵⁹) Behistun yazıtlarından anlaşılacağı üzere yerli şivede Hagmatana idi.⁶⁰ Bu şekil yani Hagmatana, bütün olasılıkla üç sözcükten *ham* (Sanskritçe *sam*, Latince *cum*) “ile”, *gam* (Zendce *gâ*, Sanskritçe *gam*) “gitmek” ve *çtana* (modern Persçe *-stan*) “yer”den türetilmiştir. *Ham*'daki *m* harfi düşünce *ha* şeklini almıştır, Latince'deki *cum*'un *co-* olduğu gibi; *gam* ise harflerin yer değiştirmesiyle *gma* olmuştur; ve *çtan* fonetik düzeltmeyle *-tan* olmuştur. *Ha-gma-tana* “toplantı yeri” ya da “biraraya gelmek” anlamına gelebilir; yer, yani kabilelerin bulunduğu yer ve sonuç olarak başkentin olduğu yer.

Diodorus'a göre “Jupiter için kutsal olan tepe” olan Bagistan⁶¹ açıkça İbrani'lerin Beth-el'ine ve Müslüman'ların Allahabad'ma uyan bir isimdir. Bu sadece *baga* “Tanrı” ve burada hiçbir düzeltmeye uğramadan genel modern Persçe (karşılaştırma için Farsi-*stan*, Kuzi-*stan*, Afgani-*stan*, Beloci-*stan*, Hindu-*stan*, vs.) *çtana* “yer”den “Tanrı'nın evi ya da yeri” anlamına gelmektedir.

Aspadana ismi kesinlikle ilk ögesi olarak *açpa* “at” kökünü içermektedir.⁶² Sonek *dan* belki de Hagma-ç-

58) Supra, s. 192. dipnot 6.

59) Æschylus (Pers. 16), Herodotus (I. 98) ve Aristophanes (Acharn. 64).

60) Col. II. par. 13, § 7.

61) Diod. Sic. II. 13, § 2. Οροσ τερον Διοσ.

62) Ptolemy'nin listesine başvurulduğunda Med yer isimlerinde *Açpa*'nın ortak kök olduğu görülecektir (Geograph. VI. 2). Ptolemy'nin Pers-

tan'dan Hama-dan'ın çıkarılmasına benzer olarak *çtana*'nın bir düzeltilmesi olabilir; ya da *danhu*'nun ya da *dainhu'nun* "il" bir kısaltılmış şekli olabilir. Aspadan aslında atların üretildiği bir bölgenin ismi olmuş ve bundan da buranın başkentinin ismi olmuştur.

Şahıs ya da yer isimlerinden başka bize tanıdık gelen Medce kelimeler üç ya da dört isimde sınırlı kalmıştır. Herodot "köpek" için Medce sözcüğün *spaka* olduğunu söyler;⁶³ Ksenofon ise, açıkça ifade etmemiş ise de, ünlü Med giysisinin yerli isminin *candys* olduğunu ima etmektedir;⁶⁴ Damascus'lu Nicolas⁶⁵ ise Medli habercilere *Angari* dendiği bilgisini vermektedir ve Hesychius *artabé*'nin Med ölçüsü olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Son olarak sözü edilen yazar, belki de Perslerle birlikte Medler arasında yaygın olduğunu belirttiği *artades* ve *devas* sözcüklerinin Magi sözcükleri⁶⁷ olduğunu belirtmektedir. Yine burada kanıt, Medya ve Persya dilleri arasındaki yakın bağlantıyı vurgulamaktadır.

Herodot, *Artabé* ve *angarus* sözcüklerinin, Med dilinde olduğu kadar Pers dilinde de bilindiğine dair kanıtlar vermektedir.⁶⁸ Artades "doğru insanlar" (Hesychius'a göre) *ars*'a "gerçek, doğru" yakındır ve Zend Avesta'nın *ars-dâta*'sını "doğru yapılmış" karşılayabilir.⁶⁹ Hesychius'un "kötü tanrılar" olarak çevirdiği Deva'lar açıkça Zendce *daéva*, modern Persçe *dive*'dir (Sanskrit-

ya'ya yerleştirdiği Aspadana'nın yanısıra Med şehirleri arasında Pharaspa, Phanaspa ve Vesaspa'yı da bulabiliriz. Bütün ülke at yetiştiriciliği ile tanınmaktadır.

63) Herod. I. 110.

64) Xen. Cyrop. I. 3. § 2.

65) Nic. Dam Fr. 10, s. 361.

66) Hesych. ad vov. αρταβη.

67) A.g.e., ad. vo. αρταδεσ ve δευασ.

68) Herod. I. 192: VIII. 98.

69) Bak Brockhaus Glossary (Vendidad-Sadé, s. 350).

çe *deva*, Latince *divus*).⁷⁰ Candys ise *qan*'dan "giyinmek, süslenmek" oluşmuştur. *Spaka*, Medlerin çok seyerek kullandıkları İskitçe gırtlaksı sonek ile Zendce *çpâ*' sözcüğüdür;⁷¹ *çpâ* soneki ise Sanskritçe *çvan*'a yakındır.⁷² Böylece Medce olarak bilinen, eski Persçe'nin hem anası hem de kardeşi olan bütün sözcükleri Zend'in kapsadığı şekillerle bağlayabiliriz.

Medlerin yazı sanatını bildikleri ve bunu kullanmış olmalarına dair –en azından Assurluların sömürgesine varis oldukları zamandan– hiç şüphe yoktur. Edebiyatı olan bir milleti ele geçiren okur yazar olmayan bir millet ne kadar öğrenmeyi hor görsede ve edebi bir yaşam arasada, yazmayı belli bir dereceye kadar kullanışlılığı nedeniyle kabullenmesi hemen hemen kesindir. Medlerin yazılmış eser bırakmadıkları doğrudur ve bundan gerçekten onların yazıyı tedbirli olarak kullandıkları sonucuna varılmaktadır; fakat geçmişten gelen olasılığın yanısıra, harflerin onlar tarafından bilindiğine ve her durumda, yüksek sınıftan olanlarının kendi yerel dillerini hem yazıp hem okuyabildiğine dair epey kanıt vardır. Medli Harpagus'un Krus'a bir tavşanın karnında gönderdiği mektubun hikayesi,⁷³ konu hakkında Herodot'un buna olan inancını göstermede önemlidir.

Damaskuslu Nicolas'ın anlattığı Med Kralı Artaeus tarafından parşömene yazılıp eyalet valisi Nanarus'a gönderdiği bir haberin hâlâ daha şüpheli olan hikâyesinin,⁷⁴

70) Bu hiç şüphesiz gerçek okunuştur ve şimdiki örneklerde olan metin gibi *τους ακακους θεους* şeklinde değildir. Devalar hakkında eski Ari milleti üzerine bak bölüm IV.

71) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*. s. 358.

72) Modern Avrupa dillerinde *spak*'ın en yakın temsili Rusça *sobak* ya da *sabak*'tır.

73) Herod. I. 123.

74) Nic. Dam. Fr. 10.

Med krallarının adetten emirlerini görevlilerine yazılı olarak ifade ettiğine dair yazarın inancını gösterdiğinden dolayı bir değeri vardır. Kötüye kullanılan bu ifadelerle yazarlar, Kutsal Kitap'ta bulduğumuz belli kayıtlarla aynı fikirdedirler. Med İmparatorluğu'nun yıkılışından kısa bir süre sonra Medli Darius, soylularının ona yazılı olarak sunduğu bir hükmü "imzalamamıştır".⁷⁵ Bunun yerine kendisi de uyruklarına yöneltilmiş bir başka hüküm "yazar".⁷⁶ Sonraki zamanlarda, Pers sarayında Medlerin hükmü altındayken başlanılıp Pers krallarının hükmü altındayken devam edilmiş bir çalışma olan "Medya ve Persya krallarının kayıtlarının bulunduğu bir kitabın" varolduğunu öğreniyoruz.⁷⁷

Eğer o zaman yazı Medler tarafından kullanılıyorsa, bunun hakkındaki bilgilerini nereden elde ettiklerini ve kullandıkları sistemin hangisinin olduğunu incelemek çok ilginç olacaktır. Onlar ülkelerinden beraberlerinde bir alfabe mi getirmişlerdi, yoksa ilk edebiyat bilgilerini büyük göçlerinin ardından ilişkiye geçtikleri milletlerden mi edinmişlerdi? Bu son sözü edilen konuda, değişiklikler yapıp yapılmadan yabancı bir sistem mi kabul ettiler, yoksa sadece yeni komşularından yazı sembollerinin fikrini ödünç alıp, kendi dillerinin ruhuna uyan bir alfabe icat etmek için işe mi koyulmuşlardı? Bunlar, bu konu öne çıkarıldığında, dikkat edilirse akla gelen sorulardan bazılarıdır. Ne yazık ki bunu belirlemek için elimizde çok az bilgi vardır.

Bu çalışmaya eklenmiş olan Zend Avesta'nın belli kısımlarının önce yazılmış olanı, ilk bakışta Backtr-

75) Dan. VI. 9. "Kral Darius'un bunun için yazıyı ve kararı imzalamıştır".

76) Dan. VI. 25. "Kral Darius bütün halklar, milletler ve diller hakkında yazmıştır".

77) Esther X.2.

ıya'da ve çok uzak tarihteki komşu ülkelerinde yazılmış karakterin kullanımını ifade ediyor gibi gelebilir.⁷⁸ Fakat böyle bir sonuç gerekli değildir. Milletler genellikle sadece insanların belleklerinde varolan sözlü edebiyata sahiptirler ve birbiri arkasından gelen uzun çağlar boyunca nesilden nesile bu gibi bir edebiyat devretmişlerdir.⁷⁹ Zerdüşt'ün kutsal ilmi Medler tarafından yazılmamış haliyle Doğu-Hazar ülkesinden getirilmiş ve yüzyıllar sonrasına kadar yazılması için düzenlenmemiş olabilir. Bütününde bu belkide büyük göçlerini yaptıklarında harfleri tanımamış olmaları ve bunlar hakkındaki ilk bilgilerini Zagros sıradağları boyunca yerleştiklerinde, savaştıkları ırklardan elde ettikleri çok olasıdır. Bu bölgelerde onlar en azından biri eski Ermenice şivesi diğeri ise Assurluların, Sami tipinde bir dil olan iki yazı diliyle karşılaşmışlardır.⁸⁰ Bu iki millet aynı afabetik sistemi kullanıyorlardı; yine de dilleri benzer değildi ve yeni gelenler için kurulmuş şekilleri benimsemek ve olduğu kadarıyla kendi dillerini göstermede kullanmaları için açıkça en kolay yoldu. Fakat üç ve dört yüz yazı işareti olan ve bazen ondört ya da onbeş çividen ibaret şekilleri olan son derece zor bir sistemin kullanımı, kendi telaffuzlarının çeşitliliğinin bu aşırı bolluğun çok

78) Supra, Bölüm IV. s. 332.

79) Homer tarzı şiirler uzun süre bu şekilde ele alındığı genellikle kabul edilmiştir. (Wolf, *Prolegomena de op. Homer*; Payne Knight, *Prolegomena*, s. 38-100; Matthiæ, *Greek and Roman Literature*, s. 12-14; Grote, *Hist. of Greece*, C. I, s. 524-529, 2. baskı). En iyi Doğu bilicileri Vedalardaki ile aynı şeye inanmaktaydılar. Eski Gavis'in (Cæs. *Bell. Gall.* VI. 13, 14), Druid tarzı, İzlanda tarzı Skalds şiirleri, Basque masallar, Ossian tarzı şiirler, Calmuks'un şarkıları, modern Yunanca, modern Persçe, bunların hepsi yazıdan tamamen bağımsız olarak sözlü edebiyatın örnekleridirler. Zendavesta'nın Darius Hystaspis devrine kadar sözlü olarak yayıldığı tamamen olasıdır.

80) Medler ilkin Zagroslara ulaştıklarında Ermeniler belkide yazıyı biliyorlardı. Fakat bunlar Medlerin hala önemsiz oldukları süre en az M.Ö. 8. yüzyıl kadar erken zamanda edebi bir halk olmuşlardı.

uzağında kaldığı gerçeğini kabul eden Medlerin sadeliğini sarsmıştır. Görüldüğü kadarıyla Ari ırklar, Assur alfabesini benimsemiş olan ve daha basit yapmada kararlı oldukları kendileri için yeni bir sistem icat etmeyi tercih eden Ermenistanlılar tarafından onlar için hazırlanmış örnekleri takip etmeyi reddetmişlerdir. Ahemenid devrinde Medya'da ve Persya'da her ikisinde Assur alfabesinden daha kolay olan iki alfabe kullanılmıştır. Zagroslu Ari boyların ve çevresinin Ari istilacıların onları ele geçirdiklerinde zaten kendileri için bir alfabe oluşturdukları olasıdır⁸¹ –yine de bizim buna dair doğrudan doğruya kanıtımız yoktur—. Güçlüğüne gelince: Assurluların şekil bolluğu ve Med-Pers sisteminin kolaylığı arasındaki ara durumunu koruyan bu alfabe, bütün olasılıkla zaman süresinde ikisi arasında aracı olmuş gibi görünmektedir. Bu, yüzden fazla olmayan karakterden ibarettir⁸² ve bunların büyük bir kısmı Assur'unkinden daha az karışık değildir. Eğer Medler Zagros'a geldiklerinde zaten varolan bu yazı şeklini bulmuşlarsa, harflerin oluşturulmasında kullanılan tek ögenin çivi olduğu eski model üzerinde, fakat diğer taraftan da tamamen yeni ve kullanımda olan örnekilerden daha çok basit olan kendileri için bir alfabe yapma fikrini edinmek için yardımcı olmuştur.

Sonra içerdiği büyük güçlüklerle tek heceden oluşan Assurca fikrini çıkararak,⁸³ Medler⁸⁴ son öğelerine ses-

81) Bu dil çözümlenmeden önce Medce olduğu tahmin edilmekteydi. Fakat Mr. E. Norris bunun İskit ya da Turan karakterini sade bir şekilde göstermiştir (*Journal of the Asiatic Society*, C. XV); ve şimdi buna Medya ve Persya'da genellikle denetim altındaki nüfusun dili olarak bakılmaktaydı.

82) Sir H. Rawlinson, *Journal of the Asiatic Society*, C. X, s. 33.

83) Bak C. I. s. 270, 271.

84) Burada, sonradan Persler tarafından kullanılan sistemin yaratıcısının Medler olduğu varsayılmıştır. Buna dair hiçbir olumlu kanıt

ler üretmek ve sadece bu sonuncusunu sembollerle göstermek için uğraşmışlardır. *A*, *i* ve *u* olan üç ana sesli harfle⁸⁵ ve sessiz basit bir *h* harfiyle yetinerek yirmi sessiz harfi *b*, *d*, *f*, *g*, *j*, *k*, *kh*, *m*, *n*, *ñ*, *p*, *r*, *s*, *sh*, *t*, *v*, *y*, *z*, *ch* ve *tr*'yi tanımışlardır. Bunlar bu kadarla kalırsa, harfler sadece Yunanca'da bulunmuş rakam gibi yirmi dört olmuş olacaktır. Bununla beraber, işitme duyularına göre, her sessiz harfin bir kısa *a* taşıdığı görülmektedir ve buna göre, *i* ve *u*'nun önünde olursa, *é* ve *ō*'ya yakın bir ses olan *ai*⁸⁶ ve *au* diftongunu üretir; bir sessiz harfin *i* ya da *u* sesleriyle doğrudan doğruya takip edildiği yerde *a* sesinin bağlanmadığı özel şekiller gerekli görülmüştür. Zahmetli olmasından çekinilen bir çoğaltma sistemi olan bu sistem, sessizlerin şekillerini atmışa kadar çıkarabilirdi. Sayıyı az tutmak için, (1) bir şeklin sessiz harfler ve ıslıksı harfler (*h*, *kh*, *ch*, *ph* ya da *f*, *s*, *sh*, ve *z*) vede *b*, *y* ve *tr* için yeterli olacağı, (2) iki şeklin sürekli ünsüzler *k*, *p*, *t* için, yarım sesliler *n*, *r* ve *v* için yeterli olacağı ve sonuç olarak (3) üç şeklin tam sayısının üç ya da dört harfte *d*, *m*, *j* ve belki de *g* ile sınırlanması bunu çözecek gibi gözükmektedir. Sonuç ise Medlerin buluşu olduğunu varsaydığımız, Perslilerin tanınmış alfabeti gerçekten yirmiüç farklı sestten fazla olmayan, örneğin otuzaltı ya da otuzyedii şekil içermektedir.⁸⁷

yoktur. Fakat elimizde olan bütün kanıtlar önceki Pers uygarlığının bunlara imparatorlukta öncelleri olan Medlerden geldiği sanısı lehindedir. (Bak Herod. I. 134, 135; Xen. Cyrop. I. 3, § 2; VIII. 3, § 1; Strab. XI. 13, § 9).

85) Bunlar tabii ki İtalyancadaki gibi uzun gelmektedir. -a "vast" sözcüğünde geçen *a* gibi; *i* "feed" sözcüğündeki *ee* gibi; *u* "food" sözcüğündeki *oo* gibi.

86) Yani İtalyancadaki *aperto* sözcüğündeki *e* ve *o*, ya da Fransızcadaki diftonglar gibi örneğin *fait*, *faux*.

87) Bak Sir H. Rawlinson. *Journal of the Asiatic Society* eserindeki Pers Alfabetinin Analizi. C. X. s. 153-186.

Komşuları tarafından kullanımında olan fonetik sistem ile karşılaştırıldığında Medlerin ve Perslerin alfabesi büyük bir sadelikle gösterildiği ortaya çıkmıştır. Harflerin şekilleri de basite indirgenmiştir. Tek bir karakterde on-beş ya da onaltı çivi yığını yerine, Med-Pers harflerinde en çok beş çivi vardır. En yaygın olan sayı ise bazen üçe ve hatta ikiye indirgenen dördttür. Çivilerin yönü tek biçimde parçaların eğri olarak yerleştirildiği çift çivi ya da ok ucu olması durumu hariç, hem dikey, hem de yataydır. Ok ucunun sadece sol tarafa bakan açısıyla tek şekli vardır, o da dikeydir. Basit bir çivide kullanılan tek diyagonal işaret, sözcükler arasında sadece ayırma işareti olarak uçları sağa doğru yerleştirilmiştir.

Genellikle Ari milletlerde olduğu gibi yazının yönü soldan sağadır. Sözcükler sık sık bölünmüştür ve kısmen alttaki satıra taşınmıştır. Karakterler yazacakları tabletin bir ucundan diğer ucuna çekilmiş düz çizgiler arasına yazılmıştır. İbranice gibi, bunlar sık sık birbirine benzetilmişlerdir ve taş üzerinde yapılan önemsiz bir hata başkasının yanlış yapmasına neden olabilirdi. Benzerlik aynı sınıf ya da türden harfler arasında değildir; tam tersine, bu sık sık birbirinden çok uzak olan harfler arasındadır. Böylece *g* hemen hemen *u*'ya benzemektedir; *ch* ise *d*'ye; *tr* ise *p*'ye benzemektedir: *k* ve *kh*, *s* ve *sh*, *p* ve *ph* (ya da *j*) tamamen farklı şekillerdir.

Çivi yazısı alfabesinin hiçbir zaman sıradan yazı amaçları için kullanılamayacağı,⁸⁸ fakat korunması istenilen ve bunun için taş üzerinde yazılmış ya da sonradan pişirilmek üzere yaş kile bastırılmış önemli bazı

88) Çiviyazısı, kil üzerine yapılan baskıda ya da taş üzerine kazınan yazıtlar için çok uygun bir karakterdir. Baskı durumunda alete tek vuruş bir işaret oluşturuyordu; kazılarak yapılan yöntemde çekiçle yontulmuş üç vuruş işaret oluşturuyordu. Fakat işaretlerden oluşturulmuş karakterleri yazmak çok güçtü.

belgelerle sınırlanması gerektiği düşünölmüştür. Bunun için tasarlanmış olan bir el yazısı karakteri, çiviya- zısıyla paralel olarak her zaman kullanımda olmalıydı;⁸⁹ Babilliler ve Assurluların çok eski, yazıta elverişli çiviyazılarıyla ayarlanmış bu türden bir karakter kullandıkları biliniyor; böylece Ari ırkların yazının elyazısı şeklindeki sistemi olarak tarif edilmiş olan metodunun yanısıra, sözü edilen yazı karakterine de sahip olduğu düşünölmüştür. Bununla beraber, bunun hakkında şimdilerde doğrudan doğruya hiçbir kanıt yoktur. Bu zamanlarda hem Medli hem de Persli, Ari milletlerin hiçbir elyazı şeklindeki yazısına rastlanmamıştır ve bunun için ortak durumlarda karakterin hangi şeklini kullandıkları kesin değildir.

Damascuslu Nicolas⁹⁰ ve Ctesias'a⁹¹ göre sıradan amaçlar için kullanılan malzeme parşömen idi. Bunun üzerine krallar illerin yönetimini idare eden memurlara emirlerini ifade ettiği raporlarını yazdırırlardı; bunun üzerine hükümdarlığının en önemli olayını yazmak için özenli olan her kralın anıtları yazılırdı. Nakliye masrafı belkide papirüs'ün Yunanistan'da ilk zamanlarda olduğu gibi Batı Asya'da bu malzemenin yerini almasını önlemiştir.⁹² Hem Babil'de hem de Assur'da⁹³ yazı için çok kullanılan kil, İraniılara uygun bir madde olarak kendini hiçbir zaman kanıtlayamadığı ortaya çıkmıştır. Halka açık belgeler için keski, kaya, kalem ve de hazırlanmış derinin kullanılması tercih edildimiştir ve daha önceki zamanlarda, her durumda onlar hiçbir başka malzeme kullanmamışlardır.

89) Journal of the Asiatic Society, C. X. s. 31 ve 42.

90) Frag. 10. Bak s. 365.

91) Ap. Diod. Sic. II. 32. § 4.

92) Herod. V. 58.

93) Supra, C. I. s. 67 ve 267.

VI. BÖLÜM

Kronoloji ve Tarih

Medya Krallığı Öncesinde Medler

Medlerin kökeni muazzam bir muğlaklıkla sarmalanmıştır. Zend Avesta'nın sunduğu izler takip edildiğinde ve bu kitabın daha önceki Ari göçleri hakkında içerdiği ayrıntılı anlatımlar¹, Medlerden herhangi bir şekilde bahsetmeyişi ve buna rağmen bu belgenin korunup bize ulaşmasını sağlayanların yine de Medler ve Persler olduğu gerçeği dikkate alındığında, doğal olarak Medlerin, Ari gelişiminin ilk zamanlarındaki zayıf ve önemsiz ırkın ta kendisi olduğu ve Zendavesta'nın etnolojik kısımları kaleme alındıktan sonra, yani yaklaşık olarak M.Ö. 1000 dolayları olduğu sanılan bir dönemde sahneye çıktıklarını düşünme eğiliminde oluruz.² Bu görüş ile oldukça uyumlu olan bir diğer gerçek ise, bugüne kadar açıklığa kavuşturulabilen Asur tarihi içinde Medlerin M.Ö. dokuzuncu yüzyıl ortalarından önce ortalıkta görünmedikleri, göründüklerinde ise, Ni-

- 1) Bak. bu "Krallık" üzerine Ekte Vendidad'ın ilk Fargard'ın çevirisi. Zendavesta bulunan oldukça uzun diğer coğrafik bilgiler Mithar Yastta bulunmaktadır. Burada ülkelerden Aiskata (Sagartia, çiviyazısı yazıtlardaki Asagarta), Pourata (Partia), Mouru (Meru, Merj, Margiana), Haroyu (Aria ya da Herat), Gau Sughdha (Sogdiana) ve Qairizem (Chorasmia ya da Kharesm). Yine burada Medya'nın bahsi geçmemektedir.
- 2) Haif, Essays, s. 224. Bunsen *Egypt*, önerilen tarih M.Ö. 1200'dür (C. III, s. 478).

nova krallarının saldırılarına karşı ancak gevşek bir direniş gösterebilen zayıf ve önemsiz bir ırk olarak göründükleri olgusudur.³ Bu verilerden, dünyada Med adının M.Ö. 850 civarına kadar bilinmediği ve bu tarihten önce Medler var olmuşsa bile ya herhangi bir Ari ırkının alt kabilesi olarak ya da her halükarda yerel ya da yabancı tarihçiler tarafından anılmaya değer bulunmayacak kadar küçük ve önemsiz bir ırk olarak var oldukları gibi doğal bir sonuç çıkmaktadır. İleride bir ırkın hakim kabilesi olacak olan bir kabilenin başlangıçta bu kadar önemsiz olması ve geç gelişmesi tarihçi için ne tuhaf ne de eşine rastlanmamış bir fenomendir: Tam tersine, bu, tarihçinin en çok aşına olduğu ve tıpkı antik ve modern dünyanın tarihinde olduğu gibi, konu araştırılmaya değer olduğunda, geniş örneklerle ortaya koyacağı olgulardan biridir.⁴

Fakat, dikkate değer derecede birbirileriyle aynı fikirde olan Arice ve Assurca kayıtlarca önce çıkarılan sonuca karşılık, büyük uzmanın çalışmasında iki şaşırtıcı fakat değişik karakter ortaya konmalıdır. Tekvin'in onuncu bölümünü oluşturan ve eğer bu belirleme Musa'nın ise, en azından M.Ö. 1500'lerde yazılmış olan Toldoth Beni Noah'da ya da "Nuh'un Oğullarının Nesli'nin Kitabı"nda,⁵ Japhet'in oğullarının seceresinde,⁶ -başka yerde her zaman "Medler"i belirleyen bir sözcük- MADAI sözcüğünü bulabiliriz. Sözcük burada Gomer, Magog, Javan, Tubal ve Meshech gibi birkaç

3) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 101 ve 113.

4) Hellenler, Dori zaferlerine kadar önemsiz Yunan ırkındandırlar (Herod. I. 58; Thuc. I. 2). Latinlerin aslında İtalyan halkı arasında hiçbir üstünlüğü yoktu. Şimdi İtalya'yı bir krallığa çeviren ırkın Lombard, Tuscan ve Neapolitanlardan daha üstün olduğu son zamanlarda gösterilmiştir.

5) Bunsen Eski Ahit'in ikinci kitabını M.Ö. 1320'lere, Lepsius ise M.Ö. 1314'lere yerleştirmektedir. Fakat yetkililer bunu 200 ile 300 yıl daha erken bir tarihe yerleştirmeyi tercih ederler.

6) Gen. X. 2.

diğer önemli etnik ünvanlarla birlikte kullanılmıştır; bunun Med halkını belirlemek için tasarlanmış olması şüphesiz götürmez akla yakınlıktır.⁷ Bu böyle ise, halk M.Ö. onbeşinci yüzyılda zaten ayrı ve bağımsız varoluşa sahip olmalıydı; bununla beraber, o zamana kadar ona tanıdık olan milletlerin sadece daha önemli yakın ilişkisine meyilli olan yazarlarca bahse değer olarak görülen farklılığı elde etmeliydiler.

Diğer bilgi, Berossus tarafından sağlanmıştır. Dikkate değer tarihçi, yerli Caldealıların önceki sülalesi hakkındaki anlatımında, M.Ö. 2000'lerden önceki tarihte Medlerin Babil'i ani bir akınla ele geçirdiğini, orada bir krallık kurduğunu, şehri ve komşu bölgeleri 224 yıl ellerinde tuttuklarını açıklamaktadır.⁸ Dönemleri süresince nesillerinden sekiz kral Babil tahtını işgal etmiştir.⁹ Ne Berossus gereksiz yere anavatanının yabancılarca işgalini uydurmuştur, ne de malzemelerini onlardan çıkarttığı eski Babilliler milli gururlarına o kadar küçük bir övgü olan bir masal uydurmuşlardır. Babil'in yabancılarca işgalini söylenen zamanda olmuş olmalıdır; Berossus'un galip Medler demesi kesinlikle en önemli gerçektir. Hiç şüphesiz o, bu kadar eski olan bir olay hakkında yanlış olmalıdır. O kitaplarını yanlış kavramış olabilir; ya da kendi zamanında Medya ismini taşıyan bölgeden gelenleri hariç, gerçekten de hakkında hiçbirşey bilmediği bir

7) Kalisch bu paragraf hakkında şu yorumu yapmıştır: "Madai - bunlar tartışılmaz bir şekilde Medler ya da Medya sakinleridirler" (*Commentary on the Old Testament*, C. 1, s. 166). Gomer, Magog, Javan, Tubal, Meshech, Ashkenaz, Tagarmah, Elischah, Tarshish ve Kittim (ya da Chittim) hepsi başka yerlerde Kutsal Kitapta geçen hiç şüphesiz milletlerin ya da ülkelerin isimleridir. Dahası Kittim ve Dodanim'in (ya da Rodanim) çoğul şekilleri kaydedilmelidir.

8) Berossus, Fr. 11. "Post hos, qui successione inconcussū regnum obtinuerunt, derepente Medos collectis copiis Babylonem cepisse ait, ibique de suis tyrannos constituisse. Hinc nomina quoque tyrannorum Medorum edisserit octo, annosque eorum viginti quatuor supra ducentos."

9) Supra, C. 1, s. 160.

halkı Medler olarak tarif etmiş olabilir. Fakat, bunlar sadece güçlükten kaçmak amacıyla aklın başvurduğu olasılıklar, hipotezler olurken, gerçek ise onun bu sözcüğü kullanmasıdır ve Tekvin'de Medlerin bahsiyle birleşen bu gerçek Zend Avesta ve Assur tarihi üzerine elimizdeki tek belgesiydiyse, bunu böyle kabul etmek doğal olacakken, görüşe karşı önemsiz sayılmayan gücün bir tahmin olduğunu kesinlikle öne çıkaracaktır.¹⁰ Medlere en önemli ilksel ırklardan biri olarak gören Abraham'ın (Hz. İbrahim) Harran'ı Ur'a terketmesinden çok önce M.Ö. yirmi üçüncü yüzyılında Mezopotamya'nın Sami sakinlerince tanındığına ve onların Batı Asya'da iki yüzyıldan fazla, ilk Kaldi krallığının kurulmasından önce hakim gücü oluşturduklarına inanan teorilerine önemli bir kaynak vermektedir.

Yapılan yeni dilbilimi araştırmalarında ortaya çıkan belgeler eğer belli hakim güç Ariler tarafından dikkate değer bir zaman için kullanıldıysa ülkede yerelması doğal olacağından eski anıtlarda sık sık yer alan *Arba Lisan* ya da eski Kaldea'nın "Dört Lisan"ı arasında Ari yapılanması izlenebilmiştir.¹¹ Eski Kaldea ideogramları sık sık farklı değerler taşımaktadır ve bu durumda hakim güçlerden biri hemen hemen her zaman gösterilen nesnenin Arice ismidir.¹² *Nir* "adam", *ar* "ırmak", *san* "güneş" gibi sözcükler görünürde Ari kökenlidirler ve "Ari" terimi bile (*ariya* "asil") belkide "Ellasar kralı, *Arioch*" olan ilk Kaldea kralının isminde yer almaktaydı.¹³ Belkide bu ilk çağlarda Aşağı Mezopotamya'ya yayılmış Ari egemenliğinde olan etkide özellikle Medlere işaret eden hiç-

10) Bunsen. Bak Egypt, C. III. s. 583-597.

11) Bak C. I. s. 61

12) Örneğin, aynı ideogramın -bir evin kaba taslağı- ēnin Hamice. *bit* ya da *beth*'in Samice ve *mal*'in Arice olduğu ē. *bit* ve *mal*'in üç gücüne sahiptir.

13) Gen. XIV. 1.

bir kanıt yoktu;¹⁴ fakat bu bölge halkları her durumda günümüze ulaşmış tarihi olaylarla eski Ari etkisiyle uyum içindedirler ve güven derecesini gözönünde bulundurduğumuzda bu olaylara önemle değer verilmesi gerekmektedir; yani adı geçen olayın gerçekliliği kanısına varılmalıdır. Yine, Bactria ve komşu bölgelerdeki İrani hareketleri zamanından çok önceleri Batı Asya'daki büyük milletlerden biri oldukları imasından anlaşılacağı gibi, Med ırkının çok erken zamanlarda oluşmuş yayılma izleri vardır. Zagros ve Kapadokya Mat-ieni'sinde¹⁵ Palus Maeotis ve Hazar arasındaki ülke Sauro-matœ'de (ya da Kuzey Medya),¹⁶ Don girişi civarındaki bölge Moetœor Mœotœ'de¹⁷ ve Trakya Mœdi'de¹⁸ Mezopotamya dağlarından başlayarak kesin şekilde ifade edildiği kabul edilmeyen, fakat açıkça tarihi karşıtı olan zamanda, kuzey ve kuzeybatı bölgelerine doğru yayılan büyük bir göç akınının kalıntılarının olduğu görülmektedir. Bu ırkların genellikle asıllarının herhangi bir geleneğine uygun olup olmadıkları bilinmemektedir; fakat Herodot zamanında Mœdi'den daha batıda yaşayan bir kabilenin –anlaşılması için Adriatik ve Danube arasındaki bölgeyi işgal eden Sigynnœ– Medli nesillerinden, giysilerinin Medlerin milli giysilerine benzeyişinden saptanmış olan farklı inançları vardı.¹⁹ Onlar hakkındaki bu gerçekleri anlatan Herodot, Medya'dan gelen göçmenlerin asıl yerlerinden bu kadar uzaktan gelmiş olduklarına şaşırıldığını her durumunda

14) Med-Persçe şeklinde olan ve hemen hemen Arrian'da bir Med ya da Pers ismi olan Ariaces (Αριακης) ile aynı olan Arioeh ismi değılse. (Exp. Al. III. 8).

15) Herod. I. 72; V. 52; Hecat. rs. 188, 189; Xanth. Fr. 3.

16) Herod. IV. 21, 110-117; Strab. XI. 2. § 15; Diod. Sic. II. 42. § 6; Plin. H.N. VI. 7.

17) Herod. IV. 123. İskitya'da Herodot'un Mœotœ'sı olan genel olarak Mœtœe denilen Yunanca yazıtlar bulunmuştur. (Μαιται).

18) Thucyd. II. 98; Strab. VII. 5. § 7; Polyb. X. 41. § 4.

19) Herod. V. 9.

ifade etmiştir. “Diğer taraftan” o “uzun çağlar boyunca hiçbir şeyin imkânsız olmadığını”da ifade etmektedir.²⁰

Med gücünün önceki gelişiminin ve dokuzuncu yüzyılın başlarında Batı Asya’daki milletin büyük öneminin lehinde olan yeni bir tartışma, Medleri, Medea ve Andromeda olan iki kavimde belirtilmiş olduğu görülen Yunanlıların eski efsanelerinden bu sonuç çıkartılabilir. Gerçekten de bu efsanelerin herhangi bir doğruluk payının olduğu kabul edilmemektedir; fakat bunların türleri basit ve Homer’den daha eski olmaları nedeniyle,²¹ bunlar M.Ö. 1000’lerden daha geç bir çağa yerleştirilemezler. Şimdilerde bunlar Med ismini birbirilerinden uzakta olan Suriye ve Colchis ülkeleriyle birleştirmektedirler ve bunlardan hiçbiri Medlerin imparatorluğa benzer bir şeye sahip olduğu bir zamanda olmadıysa gerçek Med bölgesi buraların yakınında sayılamazdı. Yunan mitolojileri Medlerle ilişkilendirildiğinde bu yörelerden çıkartılacak herhangi bir sonuçtan ayrı olarak, bu erken zamanda –onları Assurlularla ilişkiye geçiren hareketlerden çok uzun zaman önce– bu ırkın Yunanlılarca bilinen asıl geçiği, Medlerin Asya bölgesinde Helenlilerce bilinen kısa süren ünlerinin yaygın olduğu zamanda –Assur egemenliğinden önce– Med kralı Keyaksar’ın zaferiyle Helenlerin dikkatini ilkin çekmediğini göstermektedir.²² Böylece, bü-

20) A.g.e., s.

21) Argonotların hikayesinin asıl özelliklerinde olduğu Homer tarafından bilindiği görülmektedir. (Bak H. VII. 469; Od. X. 137-139; XII. 64-72). Andromeda ve Perseus hakkında bunlar söylenemez; fakat karakteri garip bir şekilde ilkeldir.

22) Strabo tarafından doğrulanan bu mitlerin (tek durumda) etnik karakteri (XI. 13. § 10). bazıları tarafından şüphe ile bakılabilir. Medea μηδοç “kurnaz”dan ya da μηδομαι “kurnazca davranmak”tan türetilmiş olabilir - ve Perseus Πεδων ve Πεδας ile bağlantılı olabilir ve sadece Güneş için bir sıfattır. Eustath. Comment. ad. Hom. Od.: Paley). Fakat sade bir tesadüf her iki mitte, Medlerin ve Perslerin belli bir birleşimini oluşturmuş olabilir: Perseus, antromeda’nın sadece eşi değildir, fakat Persé ya da Perseis, Æetes’in annesidir (Od. X.

tününde uzun bir süre birbirinden ayrılmış Med başarısına biri aşağı Babil'de Kassî İmparatorluğunun yükselişinden önce, diğeri Assur'un düşüşüyle paralel olan iki devrini tanımak zorunda olduğumuz ortaya çıkabilir.

Birinci devirden farklı herhangi bir tarihi bilgiye sahip olduğumuz söylenemez. Berossus'un Babil'deki Med sülalesi hakkında yapılan son araştırmalarda, buraları M.Ö. 2286'dan 2052'ye kadar egemenliği altına alan Sus Krallığı'nın temsil ettiği ortaya çıkmaktadır.²³ Eğer bu bir gerçek ise, eski Med üstünlüğü, bu devire bir giriş olmalıydı. Bu adlar sadece etnolojik isimlerde ve mitolojik spekülasyonlarda izlerini bırakmış bir olaydır.

Bir millet olarak Medler hakkındaki tarihi bilgimiz milattan önce dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlamaktadır. Muhtemelen Hosea'nın "Salman"ı,²⁴ M.Ö. 859'dan M.Ö. 824'e kadar hükmetmiş II. Salmanassar, yirmi dört yaşında (M.Ö. 835) Zagros sıradağlarını hemen Assur'un doğusuna bitiştiren Zimri şehrini hükmü altına girmeye mecbur bıraktıktan ve Perslerden vergi aldıktan sonra birkaç şehri ele geçirip yokettiği, insanların öldürdüğü ve yağmaladığı Medya ve Arazia'ya bir sefer düzenlediğini, ülkesine gönderdiği savaş bildirilerinde anlatmaktadır.²⁵ Medler, bu savaş bildirileriyle ilk kez tarihi belgelerde yer almışlardır. Oysa Medler kendileriyle ilgili hiçbir yazılı belge bırakmamışlardır. Ancak onları komşu kralların senkronis-

139: Hes. Theog. 957). Bu Aristotle'nin derin sözleridir. Ου πανυ συηδουαζεται τα κατα συμβεβηκος. (Eth. Nic. VIII. 4, § 5).

23) Bas C. I. s. 160-163.

24) Hosea X. 14: "Savaş yıllarında Beth-Arbel'in Salman'ı bozguna uğrattığı gibi, senin kalelerinde bozguna uratılacaklardır." Beth-Arbel, Salmanassar'ın hükmünün sonlarında isyana katılan (supra. s. 110) şehirlerden biri olan ve bunun için büyük olasılıkla isyan bastırıldığında yağmalanan Arbela (Erbil) olabilir.

25) Bak s. 101: Karşılaştırma için bak Black-Obelist Inscription (Dublin Untv. Mag. Oct. 1853, s. 424).

tik yazıtlarıyla tanımaktayız.* O hiçbir meydan savaşından bahsetmemektedir; gerçekten de onun hiçbir ciddi direnişle karşılaşmadığı görülmektedir. Assur kralının saldırdığı Medler açıkça örgütlü olmamaları nedeniyle az öneme aldığı zayıf ve önemsiz bir halktı ve onlara sadece az sözedilmeye değer olarak bakmaktaydı. Onların şimdilerde Ardelan olarak bilinen bölgeyi -aralarında kalan geniş ovalarla, birkaç yüksek dağ sırtlarını içeren farklı bölge- mesken tuttıkları görülmektedir.

Medya'nın Assur ile olan ilk ilişkisinin -Assur yükselme çağındayken ve Medya uzun süren zayıf ve karanlık devrinden henüz çıktığında yer alan bir ilişki- Ctesias'ın Doğu İmparatorluğu'nun Semitiklerden Arilere geçtiği büyük devrim zamanını yöntem zamanı göstermesi dikkate değerdir. Medlerin yakın akrabaları olan Perslilerin Medler arasındaki uzun süreli ikametleri Med krallığının ilk kurucusu Kastilias dönemine kadar uzanan etkilenmelere neden olmuştur.²⁶ Ctesias, bu iki Ari ırkını yüceltmeyi çok istediğinden, imparatorluklarının başlangıcını gerçek zamanından daha gerilerde görmekten vazgeçmiş daha önceden küçük görüldüklerini hatırdan uzak tutmak için galip olarak tanıttığı halktan zulüm gördüğü zamanın aksine en şanlı zaferlerinin dönemine denk getirmiştir. Tarihi tersine çevirerek başarıyı hakettiği ve dikkate değer dereceye kadar ele geçirdiğini sanan Ctesias'ta bir cesaret görülmektedir. Ctesias'ın "uzun kronolojisi" gerçekten ev-

*) Çevirmenin Notu.

26) Ctesias. Aspadas ya da Astiyag'tan eski olan sekiz Med kralına 282 senelik bir zaman vermektedir. Astiyag'ın tahta çıkış tarihi. Herodot'unkiyle (M.Ö. 593). aynı ya da hemen hemen aynı olduğu farzedilirse Assur İmparatorluğunun yıkılışı ve Arbaceler hükmünde Med İmparatorluğunun yükselişi için M.Ö. 875 tarihi elde edilmiş olunur.

rensel kabul görmesinden çok²⁷ bütününde Herodot'un "kısa krololoji"si ile bugünlere kadar yerini korumuştur ve Ctesias'ı tamamen doğrulamayan Assur'un eski kayıtlarının ortaya çıkarılmasından daha önceki Med sömürgesini onun hayal alanından ayırmak için yeterli olup olmadığı şüphe edilebilir.²⁸

Assur yıllıklarında II. Salmanassar'ın oğlu ve halefi Shamas-Vul'un hükümdarlığı döneminde Medler hakkında duyulanlar daha önce duyulanları destekler durumdadır. Yine burada, önceki duyulanlarda olduğu gibi saldırganlar Assurlular idi. Shamas-Vul krallığının üçüncü yılında Medya'ya ve Arazia'ya saldırmıştı ve (görüleceği gibi) Medleri hükmü altına almadan ya da onların bölgelerini işgal etmeden önce babasının uyguladığı yöntemle yıkımlara gitmiş, ülkeyi ateşe verip kılıçla harap etmiştir. Bu saldırı yine kalıcı baskı bırakmayan sade bir yağmalama akınına yönelik idi.²⁹

Medlerin ilk defa boyun eğmeyi ve Assur'u vergi alan konumunda görmeyi kabullenmeleri, Salmanassar'ın oğlu ve halefi Shamas-Vul'un yönetimi döneminde olmuştur. Assur güçleri ülkelerini istila ettiklerinde yeterli direnç gösteremeyen ve düşmanlarına karşı hiçbir

27) Ctesias'ın "uzun kronolojisi" eskilerce Cephallion, Castor, Polybius, Æmilius Sura, Trogius Pompeius, Nicolaus Damascenus, Diodorus Siculus, Strabo, Velleius, Paterculus tarafından; kilise yazarlarından İskenderiyeli Clement, Eusebius, Augustine, Sulpicius Severus, Agathias, Eustatius, ve Syncellus tarafından ve modern yazalar Prideaux, Freret ve Fransız akademisyenleri tarafından kabul görmüştür. Bunu ilk olarak Scaliger kötölemişti. Onu son yüzyılda da Abbé Sevin ve Volney takip etmiştir. Şimdiki yüzyılda "uzun krololoji"nin birkaç taraftarı olmuştur.

28) Herodot'un tasarılarının üstünlüğünün kabul edilmesinden çok uzun zaman sonra, Ctesias'ın listesinin doğu Medli sülalesinin listesi olduğunu (Heeren's Manual, s. 27. E.T.) ve önemli sayıda genel valilerin ismini içerdiği farzedildiğinden, Ctesias'ı onunla barıştırma girişimleri devam etmiştir (Clinton, F. H. C. I. s. 261).

29) Karşılaştırm. s. 114.

şekilde intikam alamayan ya da getirdiği kötülere ceza-landırılamayan bir halk, tabii ki yıllık vergiyi ödeyerek rahatsız edilmekten kendini koruyacağına dair inandırılmalıydı. M.Ö. 9. yüzyılın sonlarına doğru Medlerin komşuları ve akrabaları Persler tarafından çok daha önceleri kurulmuş örneği³⁰ ve bölgelerini tahrip edilmekten koruyacak yıllık ödeme için yaptığı düzenlenmeyi takip ettikleri görülmektedir.³¹ Düzenlemenin bütün halk tarafından kabul görüp görmediği şüphelidir. Bu zamanda Med kabileleri birbirilerine çok bağlı değillerdi; bunların bir kısmı tarafından kabul görmüş bir idare şekli diğeri tarafından tamamen tanınmamaktaydı. Vergi, Assur ordusunun henüz girmediği bölgelere kuzeye ya da doğuya doğru olan kabileler tarafından değil de sadece Zagros'a sınırı olan kabileler tarafından ödenmekteydi.

Medlerin durumunda olan diğer Ariler, onlara şimdiye kadar izin verilmiş ve daha eksiksiz boyun eğdirilmeleri belirlenmiş yarı bağımsız durumuyla yetinmemeye başladıklarında,³² birkaç yüzyıl sonrasına kadar herhangi yeni bir değişikliğin ortaya çıkmadığı bilinmektedir. Mısır'a hücum eden ve Babil'i fetheden Assur kralı I. Sargon, yönetiminin ortalarına doğru Medya'yı büyük bir ordu ile istila ederek hızlı bir şekilde ülkenin birkaç şehrini kuşatmaya almıştı. Aynı zamanda yeni

30) Persliler Salmanassar II'ye ve yine Şamas-Vul'a vergi ödüyorlardı (*Black-Obelisk Inscription*, s. 424). Bu zamanda bunlar Medlerin hemen yakınlarında büyük olasılıkla Asil Medya sınırları içinde bir yerde oturmaktaydılar.

31) Bak *Journal of the Asiatic Society*'deki kral yazıtları, C. XIX, s. 185.

32) Bununla birlikte, Vullush III'ü Tiglath-Pileser II'den (M.Ö. 781-744) ayıran Assur tarihinin karanlık devri süresince, Medya'nın bir kez daha bağımsız olmasından ve son olarak adı geçen krallık tarafından bağımlı yapılmasından kuşkulanan için temeller vardır. Hatta bu krallık, ülkede yetkilerini uygulamak için bir memur bile göndermiştir. (Sir H. Rawlinson, *Athenœum*, No. 1869, s. 246.)

durumlarda bu yerlerde birkaç yetkilendirilmiş güçler kurarken, bu şehirleri Assur topraklarına eklemiştir.³³ Amaç açıkça Medya'yı imparatorluğa katmaktır. Yerlileri korkutup onların etkileyici direnişlerini önlemek için, ülke içine ordu güçlerinden oluşan yetkililer görevlendirilmiştir. Bunun yanında halkın büyük ölçüde göçe zorlanma düşüncesinin uygulandığı görülmektedir³⁴ ve nüfusta ortaya çıkan boşluğu –tamamen ya da kısmen– Samaritli (Yahudi) tutsakları Med şehirlerine yerleştirerek doldurmuştur.³⁵ Böylece yeniden organize edilmiş ve yeniden düzenlenmiş ülkeye yeni nitelikli bir vergi yüklenmişti. Şimdiye kadar talep edilen paranın ödenmesi yerine, Medlerden kraliyet ihtişamı için yıllık at ihtiyacını karşılamaları talep edilmiştir.³⁶ Medya'nın zaten at yetiştiriciliğinde sonraki zamanlarda da kabul edildiği gibi dikkate değer derecede ünlü olması olasıdır³⁷ ve Assurluların onlardan talep ettiği atlar, "Nisaeen" olarak bilinen büyük ve yüksek kaliteli atlardı.

Boyun eğdirmenin tarihi ise yaklaşık olarak M.Ö. 710'lara denk gelmekteydi. Assur çağdaş kayıtları aracılığıyla günümüze ulaşmış daha çok özgün olanlarla Med tarihini Yunan kayıtlarıyla karşılaştırdığımızda, burada bizim edindiğimiz bilgiden bir yüzyıldan daha erkenele rastlayan aynı olayın tekrarlamasıyla karşılaştık. Arba-ce'lerin hükmü altında Ctesias'ın Medleri ayaklandığı ve Med toprakları içindeki Assur'un ilk bilinen tahribiyle aynı zamana denk gelen Ninova'nın fethine kadar, Hero-

33) Oppert, *Inscriptions des Sargonides*, s. 25. Karşılaştır s. 151.

34) Bu açık terimlerde belirtilmemiştir; fakat Sargon bir yerde Ashdod'u Doğu'nun en uzak noktalarından gelen tutsaklarla doldurduğunu (*Inscriptions*, s. 27). başka bir yerde de Medya'yı sömürgelerinin en doğusunda kalan kısmı olarak saydığını söylemektedir.

35) 2 Kings XVII. 6; XVIII. 11.

36) Oppert, *Inscriptions*, s. 25.

37) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 302.

dot'un da aynı halkı ayaklanmış göstermesi ve Deioces (Diyako olarak adlandırılan Med kralı Kastilias) hükmü altındaki krallıklarının başlangıcı ile hemen hemen bağımsızlıklarını tamamen kaybettikleri aynı zamana denk gelmektedir.³⁸ Herodot'un hem Medlerin tarafından olması, hem de gerçek dışına çıkması için hiçbir kastının olmasına şüphe etmek için bir nedenin olmadığı gibi, onu hem Medli, hem de Persli olan danışmanları tarafından yanlış bilgilendirilmiş olarak kabul etmeliyiz.³⁹ Bu sahte vatanseverler, sade Halikarnaslı hakkında uydurulmuş masallarını kavramak için bunun yanında birkez imparatorluklarını, ilk çağlara kadar genişleterek ve utancını uydurulmuş şanlarının halesi arkasına gizleyerek biraz güçlü göstermişlerdir.

I. Sargon tarafından boyun eğdirildikten sonra, Büyük Medya'nın Medleri altmış ya da yetmiş yıl boyunca Assur'un inanca uyrukları olarak kaldıkları ortaya çıkmıştır. Bu zaman süresince Assur kayıtlarındaki milletin büyük kitlesi hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır: sadece şurda burda Assur'un kollarını daha uzak ve özellikle de Azerbaycan'ın sınırda kalan kabilelere doğru uzattığı ve onları hakimi olarak tanımaları için zorladığına dair deliller bulunmuştur. Assur Kralı Senahe-rib M.Ö. 702 yıllarında yönetimi süresince boyun eğmenin bir belirtisi olarak ona hediyeler getiren ve sabırlıca boyunduruğunu kabul eden Medya'nın daha uzak bölgelerinden -kralların babalarının bile duyma-

38) Herodot'un dört Medli kralına tam olarak 150 yıllık bir süre verdiğinden ve Krus'un tahta çıkışını Marathon savaşının 78 yıl öncesine yerleştirdiğinden. Med krallığının başlangıcını M.Ö. 708 (480 + 78 + 150 = 708) yılına yerleştirir.

39) Herodot sadece bir yerde (VII. 62) bilgiyi Medlerden çıkardığından bahseder. Perslilerin kendi alanı olduğunu sık sık söylemektedir (I. 1-5, 95; III. 98).

dığı bölgeler⁴⁰– elçilik almasıyla övünmektedir. Oğlu Assur-haddon, yaklaşık olarak on yaşındayken (M.Ö. 671) onun “kralların babalarının hiçbir zaman ismini duymadığı” Medya’dan uzak bir il olan Bikni ya da Bikan’a saldırdığını⁴¹ ve birbiri ardına bölgenin şehirlerine saldırarak onları kendi egemenliğini kabul etmeye zorladığını yazıtlarında anlatmaktadır.⁴² Ülke, her biri kendi şehrinde ve komşu bölgede nüfuza sahip birkaç bağımsız aşiret başkanı tarafından korunuyordu. Bu aşiret başkanları, Sitriparna ya da Sitraphernes, Eparna ya da Ophernes, Zanasana ya da Zanasanes ve Ramatiya ya da Ramates gibi belli Ari isimleri taşıyorlardı.⁴³ Assur-haddon ordusuyla ülkeye girdiğinde aşiret başkanlarından ikisini yakaladığını ve çokça yağmalanmış mallar ve diğer birçok tutsakla birlikte Assur’a kadar götürdüğünü yazmaktadır. Bunun üzerine geride kalan aşiret başkanları, kendi güvenlikleri için telaşa kapıldılar, boyun eğdiler, yıllık vergi ödemeyi kabul ettiler ve kontrol etmeseler bile idareyi gözetleyen Assurlu memurları bölgelerine girmelerine izin verdiler.

Şimdi Medya’nın bağımsız bir kurtarıcı tarafından krallıkla ilk defa birleştirilmiş olduğu görülen zamana yaklaşmaktayız. Medlerin “kökenleri” üzerine çökmüş karanlığı insanlarla dolduran, kararlı olmaktansa daha hayalci Yunan yazarlarca ölçülü tarih, kralların hayali

40) Fox Talbot, *Journal of the Asiatic Society*, C. XIX, s. 143.

41) Azerbaycan olması olasıdır. Bak s. 262.

42) Fox Talbot, *Assyrian Texts*, s. 15, 16; Oppert, *Inscriptions des Sargonides*, s. 57.

43) *Parna* soneki Vidafrana’da bulunan (Intaphernes) eski Persçe olan *frana* ile karşılaştırılabilir. Başlangıç sözcüğü olan *Sitir* belkide *khshatra* “taç” ya da *chitra* “soy” olabilir. Zanasana’da zan “öldürmek” ile bağlantılı olan köke sonek yapılmış ortak Med-Persçe sonek *-ana* bulunabilir. Ramatiya’da ilk öge hiç şüphesiz *râman* “hoş, uygun”dur. Kelimenin kalıntısı belkide sadece özel sonektir. Ya da bütün kelime. *râmô-dâitya* “uygun olmak için verilmiş” olanın kısaltılmışı olabilir (Brockhaus, *Vendidad-Sadé*, s. 390).

şekillerini göstermeye zorlanmıştır. Arbaces, Maudaces⁴⁴, Sosarmus, Artycas, Arbianes⁴⁵, Artæus, Deïoces gibi krallar –Ctesias ya da Herodot'a göre, M.Ö. 875 ve 655 yılları arasındaki zaman süresince yaşamış Medli krallar– birzamanlar gerçek kişiler olarak değilde prensipleri olmayan maceracıların uydurmaları ve hayallerinin sade yaratıkları olduklarına inanmaya neden olduğundan modern yazarlar tarafından tek bir söz söylemeden listeden çıkarılmışlardır. Ctesias'ın Medli krallar listesi, Herodot'un listesinden farklı olduğu gibi tamamen sahte olduğu görülmektedir –kopyalama sisteminin bilinçli kullanımıyla krallık devrinin uzaması–. Herodot'un listesine göre her kral ya da devir Ctesias'ın listesinde iki kez ortaya çıkar⁴⁶ – isimlerin serbestçe uydurulmasının ucuz önlemiyle beceriksiz bir şekilde dü-

44) Diodorus (II. 32) ve Eusebius'e göre (Chron. Can. I. 15). Fakat Syncellus (Chronograph. s. 372) ve Choréné'li Moses'de (Hist. Armen. I. 21) ismi Maudaces olarak vermektedir.

45) Choréné'li Moses, Arbianes ismi yerine tamamen farklı bir isim olan Cardiceas'ı koymaktadır. (Hist. Armen.) Ausebius ve Syncellus, Ctesias'ın listesinden sadece dört kral ismi almışlardır ve sonradan Herodot'un listesine geçmişlerdir.

46) Bu Ctesias'ın krallarına verdiği yıllardan anlaşılmaktadır. Bak aşağıdaki ek tablo.

Ctesias		Herodotus	
Krallar	Yıl	Krallar	Yıl
Arbaces	28	Interregnum	-
Mandace	50	Deïoces	53
Sosarmus	30	Interregnum	-
Artycas	50	Deïoces	53
Arbianes	22	Phraortes	22
Artæus	40	Cyaxares	40
Artynes	22	Phraortes	22
Astıbaras	40	Cyaxares	40

Bu tuhaf kopyalama metodunu ilk olarak farkedene eleştiren Volney idi. (Bak Recherche sur l'Histoire ancienne, tom. I. s. 144 et seq.) Heeren buna Manual adlı eserinde gözetmiştir (s. 476) Bunun tek zayıf tarafı hükümdarsız geçen devresidir. Ctesias Herodot'un hükümdarsız geçen devreyi bir kuşak olarak hesap ettiğini farzetmiş -yuvarlak hesap 30 sene- ve değişikliği Arbaces'in yaptığı gibi 30'dan 28'e kadar sunmuştur.

zenlenmiş şeffaf bir oyun⁴⁷ Herodot'un listesi bile kısaltılmayı gerektirmektedir. Bütün tarihi gerçekten çok roman gibi okunan,⁴⁸ komşularıyla tam barış içinde yarım yüzyıldan fazla hüküm süren⁴⁹ ve bununla birlikte –Medya ile az ya da çok bağlantılı olan bütün krallar– Sargon, Senaharib, Assur-haddon ve Assur-banipal ile çağdaş olan –eski “Med şehirleri”ni İsraili tutsaklarla dolduran ve ülkede kuvvetlendirilmiş görevler kuran Sargon zamanındaki gibi Medya’da güçlü krallığın kurucusu– prens Diyako hakkında yıllıklarında hiçbir şey duyulmamış olması birçok kez “güçlü isimlerin gölgesinde” kalan unutulmuş tarihe indirilmiştir;⁵⁰ her durumda Herodot'un Medli kral listesi kısaltılmalıdır. Yukarıda adı geçen I. Sargon'un hükmü altındaki Assur'un gelişme devri süresince olduğu kadar hiçbirşey daha açık değildir. Bu dönemde imparatorluğunun doğu sınırlarında hiçbir büyük Med krallığı yoktu. Assur-haddon'un onları hâlâ önemsiz sayıdaki aşiret başkanları yönetimi altında bulup daha uzak bölgelerdeki Medleri az gösterdiğinde, bunun gibi bir krallık kesinlikle M.Ö. 671'e kadar kurulmamıştı.⁵¹

47) Ctesias isimleri bulmada hiçbir yetenek ya da ustalık göstermemektedir. O Æschylus'un yarısı kadar bile verimli olamamıştır. (bak Persœ. passim.) Medli listede ise Artycas, Artæus, Artynes tek ve aynı ismin farklı şekilleridir –artas “büyük” kökünün değişiklikleri. (Hesych. Ἀρτας, μέγας καὶ λαμπρός.) Assurlu listesinde ise Yunanca ve Persçe isimleri Samice isimlerle karıştırmıştır. Ünlü hikayesi olan Arbace ve Belesis'in gizli anlaşmasında basitçe Persya'da kaldığı sürece Medli ve Assurlu satrapların gerçek isimlerini kullanmıştı. (Bak Xen. Anab. VII. 8, § 25.) Bu gerçeğe hiçbir zaman dikkat edilmediğine inanmaktayım.

48) Bak Mr. Grote *History of Greece*, C. III, s. 307, 308.

49) Herod. I. 102.

50) Bazıları, Herodot'un Deïoces'inin M.Ö. 715'te Hamath'da oturan ve Sargon tarafından tutsak alınan *Dayaukku* isminde Minni ya da Manni'nin bir reisi ile bir tuttuğu farzedilmektedir. İsimlerin yanından benzerlikleri kesinlikle dikkate değerdir; fakat Manni'yi Medler olarak saymak için hiçbir neden yoktur. M.Ö. 715'te Suriye'deki Hamath'ta oturan tutsak alınmış bir reisin, Medya'da büyük bir krallığı M.Ö. 708'de kurma olasılığı yoktur.

51) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 381.

Medya Krallığının Kuruluşu

Herodot'a göre ilk Med devletinin kurucusu ve ilk kralı, altı Medya kabilesini birleştiren ve başkent Ekbatana şehrini kuran Dioces adını verdiği Keaştarati'dir. Bu altı Medya kabilesi Magi, Askelon, Edom, Hoab, Ammon, Ethiopia kabileleri güçlü Assur saldırıları karşısında birleşerek M.Ö. 672 yılında Medya krallığını kurdular.

Medya'nın bu devirlerde güçte ani büyümesinin ve hemen o büyümeyi takip etmiş birleştirilmesinin nedeni ise Ari merkezlerinden Hazar'ın doğu ve kuzeydoğu ülkelerine yeni olan göç hareketlerinde açıkça aranabilir. M.Ö. 632 yıllarında Keyaksar, Ninova'ya karşı Medlerin saldırgan kalabalığına liderlik ettiği kuzeydoğunun Ari kabilelerince iyi tanınmaktaydı. Sagartalı olan Darius Histaspis'in hükmü süresince o bölgedeki ayaklanmanın ölçüsünü yükselttiğinde Sagartalı, tahtın Keyaksar'ın neslinden olduğu iddiasının temelini ifade etmiştir.⁵² Med kralı Keyaksar'ın ölümü üzerine yerine oğlu Feruars (674-653). Hem tek başına, hem de babasıyla birleşmesiyle (Herodot'un Phraortes diye adlandırdığı)⁵³ bu büyük başkan Bactria ve Sagartia ülkelerinden doğrudan doğruya Zagros sıradağlarının doğu bölgelerine doğru Ari-lerin yeni göçüne öncülük etmiştir ve böylece o merkezde Ari ırkının gücünü geniş bir şekilde artırmış, düzlüğün büyük krallığına karşı koyabilecek bir dağ krallığında birleştirmek için durumunu düzeltmiştir. Görüleceği gibi, bölgenin önceki Ari sakinleri tarafın-

*) Çevirmenin Notu.

52) Bak *Behistun Inscription* (Herodotus, c. II), Col. II. par. 14. § 4.

53) Bu bağlantıda Phraortes ismi biraz süphelidir. Bu isim Darius Hystaspis zamanında isyan bayrağını çeken bir Medli tarafından taşınmaktaydı. (Beh. Inscr. Col. II. par. 5. § 4).

dan başkan olarak kabul edilmiştir; o, şimdiye kadar yüksek dağlık bölgesine sahip olan dağınık İskit kabilelerini azaltmak için ilerlemiştir. Asıl Medya ve Assur arasında kalan ülkeyi aralarında bölüşen Zimri, Minni, Habuşka vs. gibi bölgeler hiçbir büyük zorlukla karşılaşmadan saldırıya uğramış ve ele geçirilmiştir⁵⁴ ve böylece dikkate değer krallığın başında bulunan ve Assur'un ellerinde boyun eğecek durumda bulunmayan fatih, kendini Batı Asya'nın birçok yüzyıllar boyunca terörü olmuş olan Büyük Assur gücüne saldırabilecek korkusuzca bir girişimi düşünmeye başlamıştır. Bu zamanlarda güçten düşmüş olması gereken Assur Kralı Assurbanipal'in kaygısızlığı, onları isteklerinde cesaretlendirmiştir ve krallığın tahtı otuzdört yıllığına elinde tuttuğu M.Ö. 634 yıllarında, Medli güçler hiç uyarmadan, aniden Zagros geçitlerini aşarak zengin ülkeye yayıldılar. Tehlikenin yakınlığından ve büyüklüğünden telaşa düşen Assur Kralı hareketlenip, askerlerinin başına geçip saldırganı karşılamak için yürüşüye geçti. Büyük savaş Medlerin tamamen yenildiği Adiabêné adında bir yerde olmuştu; ordusunun tamamı parçalara ayrılmıştı ve Keyaksar'ın babası Med Kralı Feruar öldürülenlerin arasında idi.⁵⁵

Babasının ölümü üzerine Med krallığına Keyaksar geçti. Medler kuvvetlerini yanlış hesaplamışlardı. Kendi dağlık ülkesinde ve sadece savunmada yaptıkları hareketlerle anıldıkları sürece, kendilerini Assurlulara denk olarak görmeleri doğru olabilir; fakat düzlüğe in-

54) Κατεστρεφετο την Ασιην [ο Φραοδτης], απ αλλου επ αλλο ιων εθνος. (Herod. I. 102) Bu savaşlar başka taraflarda olmuş olabilirler, fakat bunların sonunda Assur ile temasa geçmeleri için savaşlar Zagros-larda olmuş olmalıdır. (Bak paragrafın devamı ες ο στρατευσαμενος επι τους Ασσυριους κ.τ.λ.)

55) Ο Φραορτης αυτος τε διεφθαρη. κα ο στρατος αυτου ο πολλος. (Herod.)

diklerinde ve düşmanlarına karşı yaptıkları manevralarda ve onlara savaş arabalarını kullanma fırsatını verdiklerinde,⁵⁶ onlardan alt düzeyde oldukları göze çarpmaktadır. Eğer daha önceki değildiyse şimdi gerçek kral olan Keyaksar, bir süreliğine savaştan çekilmiştir ve Medlerin bütün yiğitliklerinin disiplin olmadan yararlı olamayacağına inanmış, uzun zamandır bazı taktikleri bilen düşmanından örnekler alarak yeni bir sistemde orduyu düzenlemeye hazırlanmıştır.⁵⁷ Görüleceği gibi, şimdiye kadar, her Medli lider takipçisi olduğu liderlerin kurallarını savaş meydanına getirmişti. Med ordusunun bazıları atlı, bazıları yaya idi; atlı ve yaya olanların çeşitli silahları vardı, bazıları ok ve yaylar, bazıları mızraklar, bazıları sapanlar ve kargılar taşımaktaydı⁵⁸ ve her komutan kendi birliğini yanında tutmaktaydı. Böylece Med ordusu bu şekilde düzenlenmişti. Ancak Keyaksar bu birliği dağıtmış ve sürvari, piyade, okçu, sapancı ya da mızrakçılar olarak farklı birliklere göre ayarlanan askerler oluşturmuştu. Assurlulardan hiçbir karşılık görmeden, Assura karşı kendi uygulayabileceği düzenini tamamladıktan sonra, o başarının iyi olasılığıyla savaşı yenilemek için kendini yeterince güçlü hissediyordu. Zagros dağlık bölgesindeki diğer Ari kabilelerinden toplayabileceği kadar güç topladı.

Kralın ilk işi Assur'un ülkesine düzenlediği saldırıları durdurmak oldu. Bununla kalmayarak Assur'a karşı Babil'in Kaldeni (Keldani) kralı Nabopolasar (625-

56) Karşılaştır İsraililerin ve Kenan ülkesinin eski milletlerinin durumu (Judg. I. 19).

57) Supra. C. I. s. 46. 462.

58) Herod. I. 103. Herodotus sapanıcılardan bahsetmemiştir, fakat sadece mızrakçılardan ve okçulardan bahsetmiştir. Assurlular (supra. C. I. s. 440) ve Mısırlılar (Wilkinson Ancient Egyptians, C. I. s. 316) arasında hala sapanlılar bulunuyordu ve sapan dağcıların doğal silahı ise. Medlerin onsuz yapamadığı sonucuna varabiliriz. Perslilerin sapan kullandıkları iyi saptanmıştır. (Xen. Anab. III. 3. § 16).

605) ile Ekbatana'da bir antlaşma imzaladı. Oluşan Med-Babil birleşik ordusunun başına M.Ö. 653'te Keyaksar geçerek Assur başkenti Ninova'ya saldırdı.”

Keyaksar Assur'a doğru yürüdü, savaş alanında Asurbanipal'in askerleriyle karşılaştı; onları bozguna uğratacak şekilde güç gösterisinde bulundu ve onları başkentlerini koruyan kalelerin arkasına sığınmaya zorladı. Kaçan düşmanı takip etmek için bile tehlikeye atıldı ve başkenti kuşatmaya aldı; fakat Ninova'dan kendi ülkesine yönelik bir tehlike haberi üzerine saldırıdan savunma durumuna geçmeye zorlanmıştı, bu noktada aniden durumunu gözden geçirmeye başladı.

Medya'nın Kuzey Bölgelerinin İskitler Tarafından İstilas ve Sonrası

Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya, Hazar ve Jaxartes ya da Seyhun Irmağı civarında, başlıca otlaklardan ibaret olan geniş bölgeler, eski zamanlarda Asyalılarca “Saka”,⁵⁹ Yunanlılarca “İskitliler” olarak tanınan bir ırk ya da ırklar tarafından ikamet ediliyordu. Bu halk Partlar, İberiler, Alarodiler ve diğerleri gibi daha güneyden olan ırkların çoğuyla etnik olarak birleştikleri ortaya çıkmıştır.⁶⁰

Bunlar Dağıstan yoluyla Güney Asya'ya girerlerse,⁶¹ o zaman hiçbir zorluk çekmeden⁶² Gürcistan'dan Azer-

*) Çevirmenin Notu.

59) Bu özellikle Pers ismi idi (Herod. VII. 64). Buna Ahamenidli yazıtlar yardımıyla ulaşılmıştır, fakat terimin *Gimiri* ya da *Kimiri*'nin (Kimmerliler) yerini aldığı Assurca ve Babilce yazıtlarda geçmemektedir. Zend Avesta'da Turiya (Turanca), İskit ırkı için cins isimdir.

60) Bak Herodotus, C. IV, s. 163, 169, 188, 204.

61) Herodot. İskitliler hakkında onların İskitya'dan Medya'ya dolambaçlı yollardan geldiklerini söylemektedir εν δεξιη εχοντες το Καυκασιον ορος (I. 104). Bu tanım Derbend ve Bakou'nun yanında Hazar Denizi'nin batı kıyıları boyunca olan yola tamamen uymaktadır.

62) Bakou yolu, birleşmiş Kur ve Aras'ın nehir ağzındaki düz Mohgan bölgesine doğru gitmektedir, böylece Tebriz'e ve Urumiyeh ülkesine yürümek kolaylaşır.

baycan'a ve Azerbaycan'dan Medlerin şimdiki güney başkentlerini kurdukları Medya Magna'ya geçebilmele-ri mümkün olacaktı. Azerbaycan'dan Hamadan'a ya da daha büyük Ekbatana'ya dört yol gidiyordu: biri Menjil ve Kasvin'den Karahan Tepelerini geçerek; ikincisi Mi-ana, Zenjan ve Khamseh ilinden; üçüncüsü ise Jaghe-tu vadisiyle Chukli ve Tikan Tepesi'ni geçerek ve dör-düncüsü Sefer-Khaneh ve Sennah'ı aşarak gidilebilirdi. Dördüncü yolun saldırganlar tarafından seçildiğini söyleyemeyiz; fakat güney yönünde baskın yaptıkların-da, istilacılar hiç bir sabit yerleşim yeri yapmadan, seçtikleri bölgenin herhangi bir kısmına çadırlarını kurmuşlardır. Atları ve sığırları bütün topraklarda otla-makta serbestti. Üstün ırk olarak tanınıyor, korkulu-yor ve sakınılıyorlardı; fakat egemenliği altındakilerin büyük bir kısmına pek çok müdahale etmiyorlardı. Bo-yun eğdirdikleri ve istila ettikleri geniş bölge içinde bir-kaç yerden daha çoğunu herhangi belirlenmiş zaman-da işgal etmeleri olanaksızdı ve sonuç olarak istila et-tikleri yerlerin halkları ile aralarında fazlaca ilişki yok-tu. Eğer olduysa da bu ilişki hiç şüphesiz fırtınalı ve ezici olmalıydı. Diğerlerinin ülkelerindeki otlakları kul-lanma hakkı her zaman buna dayanmak zorunda ka-lanlar için biktırıcı olmuştur⁶³ ve hatta tam dürüstlikle kullanıldığı yerlerde tabii ki çekişmelere kadar gidilmiştir. Barbar İskitler dürüstlüğe çok önem veriyor gibi gö-zükmüyorlardı. Bunlar daha verimli bölgelere sık sık saldırılar düzenleyerek onları şiddetli bir şekilde bastı-

63) Samnitlerin Campania'da Campanilerin ayaklanmasına ve M.Ö. 340'da Roma'ya boyun eğmelerine neden olan her şeyde olduğu kadar bu türden haklarının olduğu görülmektedir. (Bak Arnold, *History of Rome*, C. II. s. 108, 109). Güçlü Arap kabilelerinin bazen genellikle alt kabilelerin işgalinde ülkede bunun gibi haklara sahiptiler.

nyorlar ve bu bölgenin zenginlikleri tükeninceye kadar burada kalıyorlardı. Liderler takipçilerini yağma ve talandan uzak tutamıyorlardı; düzen güçlkle elde tutulabiliyordu; bazen liderlerin kendileri bile işlenmiş hak-sızlıklara katılmış olabiliyorlardı. Bundan başka, İskitler gibi üstün bir ırkın tecrit edilmesi katlanabilecekle-rinden daha zor olmuş olmalıdır ve boyunduruk altın-da olmaya dayanan çeşitli milletlerin bunu üzerlerin-den atmak ve bağımsızlıklarını tekrar ele geçirmek için bir fırsat kolladıklarını anlayabiliriz.

İlk saldırı haberinde Keyaksar Ninova'yı terketmiş ve onlarla karşılaşmak ve onları tutmak için kızgınlıkla yürüyen Keyaksar'ın ordusuyla karşılaşmışlardır.⁶⁴ İki düşman da uyumsuz değildi. Her iki tarafta cesur ve savaşçıydı; her iki tarafta etkin ve enerji doluydu; ikisi-ninde önemli silahlı süvarileri vardı ve zafer için başlıca güvendikleri silahları yaylarıydı. Hiç şüphesiz Medler daha çok disiplinliydi; bunların daha çok çeşitli si-lahları ve askerleri vardı ve bireysel olarak da İskitliler-den çok daha güçlü insanlar oldukları olasıdır:⁶⁵ fakat bu sonuncusunun sayı, cesaret ve karşı koyma için zor olan taktiklerin faydası da vardı. Bundan başka, düş-manları herhangi acı bir son ile karşılaşmadan yenilir-ken, düşman ülkesinin tam ortasında olma gerekliliği, başarılı olmalarını zorunlu yapıyordu. İskitler Asya'ya tahrip etmek ya da ele geçirmek için gelmemişlerdi; yenme ve yıkımdan dolayı çok zarara neden olmuşlardı; ve eğer savaşı kaybetselerdi, savunmalarını bazı şehir-lerinin sağlam duvarları arkasında sağlam bir şekilde hâlâ sürdürmeyi umut ettiklerini, Medler hissetmiş ol-

64) Herod. I. 104.

65) İskitçe physique üzerine bak s. 223.

malyıldılar.⁶⁶ Sonuç ise bu şartlar altında beklenebilecek sonuçtandı. İskitli lider Madyes,⁶⁷ zafer elde etmişti, Keyaksar yenilmişti ve istilacı ile anlaşmaya zorlanmıştı, fakat Keyaksar krallık ismini ve ülkesinin gerçek hükümetini elinde tutmak zorundaydı. O İskitlerin gücünü kabul edip onlara yıllık vergi ödemeyi kabullendi. Onların tahriplerinden Medyanın çok çekip çekmediğini söyleyemeyiz. Ne zenginliği, ne de verimliliği yağmacıları burada uzun süre tutmak için yeterince ilgi çekecek durumda değildi. Kabul ettikleri sabit ve düzenli olarak ödenen vergiyle memnun olmayan İskitli istilacılara karşı çıkarılan ana sorun ise etkileriyle çeşitli devletlerden isteklerine göre tekrar tekrar talep edip topladıkları bağışlar idi.⁶⁸ Bunların yağmalama alışkanlıklarından haksızlığa uğrayanlar sadece onlara karşı koymayı görev edinmişlerdir; yine de bu büyük bir derde yol açmamıştır. İstilacıların büyük bir kısmının Assur, Mezopotamya ve Suriye'nin sıcak ve daha zengin yerlerini tercih edecekleri düşünülebilir;⁶⁹ bunlar soğuk ve daha az zengin olan Medya'yı orantılı bir şekilde tahrip etmeden bırakacaklardı. Bu çeşitli milletler arasında, bunun hükmü altında Medlerden başka daha çok rahatsız olan ve korkutulmuş bir millet yoktu.

Dağlılarda doğal olan bağımsızlık aşkıyla ve yeni olmuş büyük başarılarındaki gururuyla doğal olarak cesur ve olgun olduklarından düştükleri kötü durumlarının, umutlarının ertelenmesi ve devamlı olarak çektikleri haksızlıklarda her gün ve her saat rahatsızlık duyul-

66) Kuzey Ekbatana (supra s. 268) ve belkide Rhages gibi.

67) Herodotus (I. 103). Strabo, ismi Madys olarak vermektedir (I. 3, § 21).

68) Bu biraz belirsiz paragrafın anlamının olduğu görünmektedir. χωρίς μὲν γὰρ τῶν φορῶν ἐπρησσοῦν παρ' ἐκαστῶν τὸ ἐκαστοῖσι ἐπεβαλλόν. (Herod. I. 106).

69) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*. s. 226.

yorlardı. Savaşın fırsatlarını değerlendirmeye çalışmışlardı ve doğru bir savaşta yenilmişlerdi –Tekrar savaşmaya başlarsa daha çok başarılı olacaklarını ummaları için ne gibi bir neden vardı? Buna göre sessiz kalmışlardır; fakat, zaman geçtiğinden dolayı ve İskitler gittikçe daha geniş alana devamlı olarak yayıldıklarından, Assur'a, Mezopotamya'ya, Suriye'ye, Filistin'e⁷⁰ ve yine Ermenistan'a ve Kapadokya'ya⁷¹ saldırıyorlar, her yeri yağmalıyor ve heryeri kuşatıyorlardı; savaşlarda yer alıyor, insanları kılıçtan geçiriyorlardı, ancak güçlü olmak yerine zayıflıyor, yıllar geçtikçe⁷², devamlı süren savaşlarda güçlerini yitiriyorlardı– Medler gittikçe cesaretleniyorlardı. Bununla beraber, güçlerine tamamen güvenmeden, birkez onları başarısızlığa uğratan güven, uygun gördükleri bir stratejiyle çıkmak için güvenli bir yol hazırlamayı kararlaştırdılar. Keyaksar ve kurulu, İskitli birkaç lideri büyük bir ziyafete davet ederek onları sarhoş oluncaya dek içmelerini sağlamışlar; bu aciz duruma düşmüşlerinden İskitli liderlerin üzerlerine yürüyüp, acımasızca hepsini öldürmüşlerdir.⁷³

Bu hareket milletin genel olarak ayaklanması için bir işaret idi. Medler her yerden askerler toplamış ve istilacıların üzerlerine doğru yürüyerek daha korkunç bir öfkeyle onlara saldırmıştı; çünkü öfkeleri yıllarca bastırıl-

70) Herod. I. 105.

71) Strab. XI. 8. § 4. Σακαὶ . . . τῆς Ἀρμενίας κατεκτησαν τὴν ἀριστὴν γῆν . . . καὶ μεχρὶ Καππαδοκῶν, καὶ μάλιστα τῶν πρὸς Εὐξείνῳ, οὖς Ποντικούς νυν καλοῦσι, προηλθόν.

72) Herod.

73) A.g.e. I. 106. Herodot, bu yerde "İskitlerin çoğunun" bu tuzak ile yok edildiklerini söylemektedir. Fakat hemen arkasından, istilacıların büyük bir bölümünün İskitya'ya geri döndüğünü kabul etmektedir. Strabo'nun Σακαία'nin aslının bu nedenle ilgili olup olmadığını görüp görmediği net değildir. İskitlilerin tahriplerini anlattıktan sonra, Strabo "zamanın Pers generalleri geceleyin üstlerine yürüyüp tamamen onları yok ettiler" şeklinde devam etmektedir.

mıştı. Süresinin ve şartlarının ne olduğu bilinmeyen bir savaş bunu takip etmişti;⁷⁴ Partlar İskitlilerle birlikte bu fırsattan istifade etmişlerdi ve savaş yıllarca sürmüştü; her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği sayısız savaşlar yapılmıştı ve hiçbir tarafın galip çıkmadığı savaş en sonunda barışla sonuçlanmıştı.⁷⁵ Bu sırada İskitliler bir Kraliçe Zarina ya da Zarinaea tarafından yönetiliyordu.⁷⁶ Bunun Roxanacé (başka hiçbir tarihçi ya da coğrafyacı tarafından bilinmeyen bir isim) adında bir başkenti vardı ve Zarina'nın kurucusunun olduğu birçok kasaba içermekteydi. Buranın baş mimari anıtı ise Zarina'nın türbesiydi. Bu üçgen şeklinde bir piramitti. Bunun yer aldığı alan 182 m. eninde ve 1609 m. uzunluğundaydı. Bu piramit saf altından yapılmış kraliçenin muazzam figürüyle süslenmiştir.⁷⁷ Fakat –bu efsane bırakılıp gerçeğe dönüldüğünde– kesinlikle savaşın sadece Medya'daki ve komşu ülkelerdeki en yüksek rütbedeki yerlerini kaybetmekle kalmayan ve Kafkasya'dan geçerek kendi özel bölgelerine sürülen İskitlilerin tam yenilgisiyle sonuçlandığını söyleyebiliriz.⁷⁸ Bunların kovulmaları o kadar eksiksizdi ki güçlerinden ya da ülkede etnografik ya da coğrafik varlıklarından hiçbir iz bırakamamışlardır. Daha önce incelenmiş olduğu gibi sadece bir Filistin şehri⁷⁹ ve bir Ermeni ili⁸⁰ isimlerinde kasırga ya da bir kar fırtınasından başka bölgede daha

74) Bütün mücadele Herodot tarafından üç sözcükle özetlenmiştir – Εξελασθεντες υπο Μηδων οι Σκυθοι κ. τ. λ.

75) Diod. Sic. II. 34, § 2.

76) Zarinaea Damascuslu Nicolas'ın (Fr. 12); Zarina ise Diodorus'un kullandığı şekildir.

77) Diod Sic. II. 34, § 5.

78) Herod. IV. 1 ve 4.

79) Scythopolis. Polyhistor, Scythopolis'in Nebukadnazar'ın hükmünde önemli bir şehir olarak sayar. (Polyhist. ap. Euseb. Præp. Ev. IX. 39).

80) Strabo. Sacassêné'nin ismini onlardan aldığını söylemektedir (XI. 8. § 4).

fazla kalıcı işaret bırakmadan geçmiş olan büyük akının kalıcı anısı olarak kalmıştır.

Bu yerlerde İskit sömürgesinin ne kadar sürdüğü ise büyük bir belirsizlik konusudur. Herodot, Keyaksar'ın yenilgisinden liderlerini öldürttüğü zamana kadar tam yirmi sekiz yıl sürdüğü inancındadır.⁸¹ Bütün bu zaman süresince Herodot onlara Asya'nın söz götürmez efendileri olarak bakmıştır. Ona göre yirmi sekiz yıl bitmeyinceye kadar Medler Assurlulara yaptıkları saldırıları yenileyememişler ve birkez daha Ninova'yı kuşatamamışlardır. Fakat bu kronolojiye büyük itirazlarda bulunulabilir.

Assur'un Düşüşü ve Medya Krallığının Egemenlik Alanının Genişlemesi

Ninova'nın yaklaşık olarak M.Ö. 625 ya da 624'lerde düştüğüne inanmak için büyük bir neden vardır;⁸² yine Herodot'un rakamlarına göre bu düşüş en erken M.Ö. 602'lerde yeralmış olmalıydı.⁸³ Eğer bunlar hakimiyetle-

81) Herod. I. 106. Karşılaştır IV. 1.

82) Bu inanç, ilk önce Nineve'nin düşüşünü Nabopolassar'ın tahta çıkışıyla bağlayan Abydenus ve Polyhistor'un ifadeleri üzerine dayanmaktadır. (Abyd. ap. Euseb. Chr. Can. I. 9; Polyhist. ap. Syncell. Chronograph. s. 396). Bu yazarların değeri tabii ki tamamen Berosus'un ifadeleriyle aynı fikirde olduklarını bize tanıtmalarına bağlıdır. Eusebius bu esareti Keyaksar'ın onikinci senesi olan M.Ö. 618'e yerleştirmesi dikkate değerdir. (Chron. Can. II. s. 328).

83) Herodot, Keyaksar'ı Marathon Savaşı'ndan önce yani M.Ö. 633'de 153 sene tahtta kalmış biri olarak sunmaktadır. İlk olarak o en azından bir sene sürmesi gereken yeni bir disiplin sistemi tanıtmıştır. Sonra o Nineve'ye saldırmış ve İskitleri silahlandırarak geri çağırmıştır. Soykırım bundan 28 yıl sonra ya da M.Ö. 604'te olmuştur. Aynı yılda Nineve'nin ikinci kez saldırdığı farzedilirse, takip eden seneye ya da M.Ö. 602'ye kadar ancak düşmüş olurdu. Bu aklayakın en kısa hesaplamadır. Ordunun yeni sisteme göre düzenlenmesinin iki ya da üç sene sürebileceği tamamen doğru olacaktır; aynı zamanda İskit boyunduruğunu reddetmenin ve Nineve kadar büyük bir şehre saldırmak için yeterli gücü tekrar ele geçirmenin arasındaki zamanda geçmiş olabilir; ve Ctesias'ı takip ederek Diodorus'un söylediği gibi kuşatma iki tam yıl sürmüş olabilir. Ozaman Herodot'un hesapladığı esaret tarihi gibi (633-3-28-2-2=) M.Ö. 598 tarihini elde etmiş oluruz.

rini bir nesil kadar korumuşlarsa, İskitler'in Yahudi yazarlar tarafından kaydedilmiş bazı bölgelere saldırma-dıklarına dair büyük belirsizlikler vardır.⁸⁴

Yine, eğer Keyaksar'a ayrılmış kırk yılın yirmisekiz yılına pasif yıllar olarak bakılacaksa, bütün büyük sö-mürgeleri, Ninova'ya yaptığı iki kuşatması, o başkenti ele geçirmesi, Halys'e (Kızılırmak) kadar Medya'nın ku-zey ve batı ülkelerini elegeçirisi,⁸⁵ o ırmağın arkasında-ki Küçük Asya'daki altı yıl süren savaşı ve Kalde Kralı Nebupolasar ile Suriye'ye yaptığı ek seferi, İskit ege-menliğinden iki ya da üç ve takip eden dokuz ya da on yıl olan toplam oniki yıllık bir zamana sıkıştırılması ge-rekecektir.⁸⁶ Bu ve diğer nedenler İskit egemenliğinin, Ninova'nın düşüşünü, Keyaksar'ın onikinci yılına yani M.Ö. 618'e yerleştiren Eusebius'un desteklediği,⁸⁷ He-rodot'un hayal ettiğinden daha kısa sürmüş olduğu so-nucuna götürür. Medya'ya yapılan asıl saldırıdan As-ya'dan gelen istilâcılarının son olarak yaptıkları kesin sürgüne kadar yirmisekiz yıl geçmiş olabilir –ve bu He-rodot'un danışmanlarının gerçekten demek istedikleri olabilir– fakat Medler onları ele geçirmiş korkuyu üzer-lerinden atıp ve bölgelerini saldırganlardan temizleyip kendilerine gelmeye başlamadan önceki ilk saldırıdan çok sonra olmuş olamaz. Eğer saldırı, gerçekten baba-sının hayatta olduğu zamanda değilse Keyaksar'ın hü-

84) Kesin olmamakla birlikte Ezekiël'in iki bölümünün bu devrin İskit yağmalamalarına işaret ettiği olasıdır (XXXVIII. ve XXXIX.)

85) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 399.

86) Yukarıda gösterildiği gibi bu olayları 12 sene içine alırsak Keyak-sar'ın hüküm süresini sıralayabiliriz: fakat bunların hepsi kısa bir zaman süresinde olduğu için bu olanaksızdır.

87) Eusebius, Nineve'nin düşüşünü Keyaksar'ın 12. senesine yerleştir-mektedir (ona göre M.Ö. 618). Bu İskitlerin kovulmalarının en az M.Ö. 620'de olduğunu ima etmektedir. Eusebius, İskitleri Asya'ya M.Ö. 631'de getirir, böylece İskitlerin egemenliklerine yaklaşık ola-rak on bir sene ayırmaktadır.

küm sürdüğü zamanlarda yer almış⁸⁸ ise bu olayın yer aldığı sekiz yıl içinde Keyaksar'ın kendini eski projelerine yeniden başlamak ve ikinci kez Assur'a bir orduyla yürümek için yeterli derecede güçlü ve özgür bulunduğunu varsaymalıyız.

Assur'un güçsüzlüğü bir istilacıyı şiddetli bir şekilde yüreklendiriyordu. Zamanında Assur'un zayıflığı son kral Sarakus'un Kalah'ta kendisi için yaptırdığı sarayının yoksulluğu ve bayağılığı tarafından açıkça anlatılmıştır.⁸⁹ Yitirilmiş itibarını, disiplinsiz ordusunu, bozulmuş savunmasını, incelmış ve kırılmış yüksek ruhunu ilk cesur saldırganın merhametine bırakmıştır.

Saldırıya çıkmadan önce, Keyaksar, Kalde Kralı Nabopolasar ve Suslarla birlik kurmuştu.⁹⁰ Sus, Assur'un ele geçirdiği ve bağımsızlığın zevkini hatırlayabilen son ülke idi. Şimdi yarım yüzyıldan çok Assur'un bir tımar alanı olduğu halde ve o devir süresince hemen hemen hiç karşı koymadan boyunduruğa katlanmış Kaldea, hiçbir zaman tamamen eski şanlarını ya da kuzeyli komşularına boyun eğmeden önce yapılmış uzun süren direnişlerini unutamamışlardır. Med kralının teklifleri uygun olarak kabul edilmiş gibi görünmektedir; Keyaksar ordusunu doğudan başkente karşı Zagrosları geçirerek götürürken güneyden gelen Nabopolasar ordusunun Tigris'e çıkması ve orada kurduğu ordugâhtan Assur'u tehdit etmesine razı gelinmiştir. Söylentiler düşmanların amaçlarının haberini hemen onları tehdit

88) Eusebius, Phraortes'i M.Ö. 629'a kadar hüküm sürdürür ve Keyaksar o sene onun yerine geçer. (Chron. Can. II., s. 327).

89) Bak. s. 229, 230.

90) "Turmæ vulgi collecticiæ, quæ à mari adversus Saracum adventabant" (Abyd. ap. Euseb. Chron. Can. I. 9) bu iki milletin olduğunu düşünüyorum. Saldırılarının elverişliliği Keyaksar ile birleşmelerini olası yapmıştır.

eden çift tehlikeye karşı koymak için en iyisi sayılan kumandasındaki güçlerini hemen düzenleyen Assur kralına ulaştırılmıştır. Kral ordusunun kumandasını kendi eline alarak, Keyaksar'ın ordusuna karşı bölgesini korumayı amaçlamıştır.⁹¹ Seferinin bu planı çok kötü değildi; fakat bu beklenmedik bir felaket tarafından bozguna uğramıştı. Kuşatma iki tam yıl sürmüştür ve üçüncü yıl başladığında Assur Kralı, hizmetçileri, ev halkı ve bütün servetiyle sarayında kendini yakarak bu savaşı sona erdirmiştir.

Ninova'nın son kuşatılma konusu hakkında bildiğimiz herşey bunun önceleri Keyaksar, sonraları Nabopolassar kumanda ettiği⁹² Medli ve Babilli birleşik ordu tarafından yürütülmüş⁹³ ve bütün umutlar kaybolduğunda, bunun Assur kralının intihar etmesiyle bitirilmiş olduğudur. Saracus'un kendini öldürmesi tarihinin bu kısmında Berosus'u hemen takip eden Abydenus tarafından anlatılmıştır.⁹⁴ Bunun için bunu hiçbir şüphe götürmeyecek bir gerçek olarak kabul edilmesi gerekir.

Şehrin düşüşünü iki en önemli fatihin kendi aralarında yaptıkları yağma paylaşımı izliyordu. Keyaksar kendi payına düşen ele geçirilmiş halkın ülkesi Asıl Assur'u ve Assur'a bağımlı kuzey ve kuzeybatıya doğru olan ülkeleri alırken, Nabopolassar'a Babil, Kaldea ve Susiana'nın ya-

91) Abyd.; Polyhist. ap. Syncell. Chronograph. s. 396.

92) Tobit'in kitabı Nebukadnazar'ı gerçek kumandan yapmaktadır.

93) Bak Abydenus ve Polyhistor, Tobit XIV. 15. ve Josephus (Ant. Jud. X. 5, § 1).

94) Bak. alıntı yapılmış paragraf. s. 229. Saracus'un davranışına en yakın olan Zimri'nin kendini öldürmesidir (1 Kings XVI. 18). Son Perslilerin kendini kurban etme durumunu kavrayamayacak kadar kahramanca olmayan ruhları, ateşi yıldırıma atfetmişlerdir. (Bak Zenophon'da Nineve'nin düşüşünün bozulmuş hikayesi. Anab. III. 4. §§ 11. 12; burada Assurlulara Medler ve Medlere de Persliler denmekteydi ve kadın kılığındaki Sardanapalus gerçek bir kadındır - Μηδία λυνη βασιλεως.)

nında⁹⁵, Fırat vadisi ve o vadide yeralan ülkeler verilmişti. Böylece önemli iki imparatorluk aynı zamanda Assur'un külleri arasında yükselmişti –güney ve güneybatıya doğru, Luristandan Mısır'ın sınırına doğru uzayan Babil, İran'ın tuz çölünden Amanus ve Yukarı Fırat'a kadar uzanan Medya'nın kuzeyi-. Bu imparatorluklar iki tarafın da rızasıyla kurulmuşlardı; bunlar sadece anlaşmalarla değil, kurallarını birleştiren benzer bağlarla birbirlerine bağlanmışlardır; beklenebileceği gibi, karşılıklı şüphe ve güvensizlik gütmek yerine, onlar gerçekten birbirlerine karşı dostça duygular besledikleri ve her acil durumda birbirlerine önemli yardımlarda buldukları görülmektedir.⁹⁶ Dünya tarihinde bu örnekte olduğu gibi bir kez daha iki güçlü krallığın sadece çarpışmadan değil de hiçbir kıskançlık ya da kin olmadan dayanışma içinde durdukları görülmüştür. Babil ve Medya, aralarında Batı Asya İmparatorluğu'nu bölüşmeye razı gelmişlerdi: düşündükleri gibi dünya her ikisine de yetecek kadar genişti ve böylece bazı durumlarda farklı düşüncede olsalar bile, yakın dost ve yarım yüzyıldan fazla müttefik olarak kalmışlardır.

Med Krallığı'na gelince, Assur'un ele geçirilmesi rahatlıkla geçecek bir zamanı beraberinde getirmemiştir. Çünkü İskitlerin gezgin grupları hâlâ Batı Asya'nın çoğu kısımlarını yıkmaya devam ediyordu. Assur'un düşüşüyle özgür kalan uyrukları eğer en azından eşit derecede bir gücün bunun yerini aldığını hemen gösteremezlerse bağımsızlıklarını öne sürmek için fırsatı kullanacak ve mirasını talep etmek için hazırlanacak gibi gö-

95) Med devri süresince Susiana'nın Babil'e bağlılığı Daniel'in kitabında gösterilmiştir. Burada peyamber, kralın işi için Belshazzar'ın hükünü süresince "Elam ilindeki saray Şuşan"a gider. (Dan. VIII. 2 ve 27).

96) Bak. s. 409 ve 414.

rünüyorlardı. Savaş diğer bir savaşın yolunu açmaktadır; durumunun şimdiki noktasına kadar Keyaksar'ın başarıları, güce olan iştahını kabartmaktaydı ve onu başka zafer girişimlerinde bulunması için dürtüyordu. Herodot kısa fakat öz sözlerle Keyaksar'ın "Halys'den yukarı olan bütün Asya'yı kendisine ayırdığı" bilgisini vermektedir.⁹⁷ Bu ifadeye nereleri dahil ettiğini belirlemek olanaksızdır; fakat bir tarafta Medya ve Assur, diğer tarafta Halys Irmağı arasında kalan millet ve çeşitli kabilelerle seri savaşlarla meşgul olduğunu ima ettiği ve bunları sömürgesi olarak almayı başardığı en azından görülebilir. Bu yöndeki en önemli ülkeler Ermenistan ve Kapadokya idi. Yüksek dağlarıyla, dar geçitleriyle ve sayısız hızlı akan ırmaklarıyla güçlü Ermenistan yüzyıllarca ele geçirilemez ruhuyla boyundurukları altına almak için Assur krallarının sürekli çabalarına karşı koymuş ve sonunda sadece en son kralın yönetimindeyken sözde bağılılığa razı olmuştur.⁹⁸ Kapadokya bağımsızlığın bu derecesine bile getirilmemişti. Assur'un kollarının bir zamanlar ulaştığı en uzak sınırından ötedeydi ve hâlâ Asya'nın büyük güçlerinden hiçbirisiyle çatışmamıştı. Bu bölgedeki Kapadokyalıların komşuları olan, fakat Medya'dan daha uzakta olan diğer küçük kabileler ise İberiler,⁹⁹ Kolşiler, Moşi, Tibareni, Mare, Macrone ve Mosynoeci'dir.¹⁰⁰ Herodot'un bütün bu kabilelerin ya da her durumda Kolşilerden başka hepsi sömürgelerini Kafkaslar ve Karadeniz'den kuzeye ve doğuya Kızılırmak ya da Halys'e doğru genişletmiş Keyaksar tarafından

97) Herod. I. 103. Ουτος [Κυαξαρης] εστιν . . . ο την 'Αλυος ποταμου ανα 'Ασιην πασαη αυστησας εωρτη.

98) Belat-Duri'nin boyun eğdirilmesinden daha fazla olduğunu ancak farzedebiliriz (supra. s. 210).

99) Herodot'un "Sapeirileri" (I. 104; III. 95; VII. 78, 79).

100) Herod. III. 94; VII. 78, 79.

bu zamanlarda kendi yönetimi altına alma düşüncesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹

Med boyunduruğu altında olan bu ülkelerin azaltılması sakinlerin İskitlerin nefret edilen egemenliğinden korumak için yeterince güçlü gibi görünen güce gönüllü olarak boyun eğmesi bir zafer sayılmazdı. Strabo'ya göre Ermenistan ve Kapadokya, İskitlerin birçok kez tahrip ettikleri bölgeler idi.¹⁰² Kapadokya, dağlardan sahile doğru harap edilmişti ve Ermenistan'da bundan böyle ismini Sacasséné'den alacağı bütün bölgenin en verimli kısmı ele geçirilmiş ve saldırganlar tarafından zaptedilmiştir. Ermeniler ve Kapadokyalılar orantılı olarak uygar bir halka bağlılık için bunu memnuniyetle değiştirdiklerinden İskitlerin boyunduruğunu dayanılmaz bulmuş olmalarından ileri geliyordu. Küçük Asya'nın komşu bölgesinde, benzer bir neden son zamanlarda birleştirici bir etki uyandırmıştır. Kimmerli göçmenlere karşı koymak için birleşme gerekliliği Halys'in batı bölgesini aralarında bölüşen çeşitli kabileler üzerine Lidya'yı bir hegemonya kurmaya yöneltmiştir.¹⁰³ İskitlerden çektikleri acılardan dolayı, ırmağın doğusundaki milletler aynı çareyi kabul etmek için hazırlanmış olabileceklerinin ve Medya'nın ilk önce İskitli saldırganlardan kurtulup, daha sonra Assur'u ele geçirip kendi gücünü göstermesinden hemen sonra bu kısımlardaki kabilelerin Medya'yı hemen koruyucuları ve kurtarıcısı olarak kabul etmelerinin olanaksız olmadığı açıktır.¹⁰⁴

101) "Kızılıрмаğın yukarısındaki bütün Asya" ifadesi (supra, dipnot 3) bu bölgenin bütününün kapsamı için yeterince geniştir. Buna Medya imparatorluğunun bir parçası olarak bakması ve Medya'nın fethini Persa'ya adaması, fetih hiçbir kısmında Krus ya da ardıllarından bahsetmemesinden kaynaklandığı görülmektedir.

102) Strab. XI. 8. § 4.

103) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 406.

104) Herodot'un sözcükleri olan primâ facie'nin arka arkaya yapılmış savaşları ima etmek istediği yukarıda incelenmiştir. Kullanılan ifadenin

Oldukça farklı bir başka neden yukarıda gösterilmiş sonuca getirmek için yardımcı olmuş olabilir. Keyaksar ya da babası Fraortes'in hükmü altında, doğudan gelen büyük Med göçüyle paralel olarak Hazar ve Halys arasındaki ülkelere Ari akını olmuştur.¹⁰⁵ Arilerin, Hazar ve Halys arasında olan ülkelere yayılmış bu bölgeler üzerinde Med üstünlüğünün kurulmasına yolaçmıştır. Kuzeyin daha zayıf Ari kabileleri dost ve akraba bir halkın ellerine bağımsızlıklarını teslim etmede biraz üzüntü duymuş olabilen ve Batı Asya'nın kraliçesinin ordularına teslim olmaya zorlandığı kuzeyli kardeşlerinden kıvanç duyuyor olmalıydılar.

Böylece kuzey ve kuzeybatıya galip bir şekilde ilerleyen Keyaksar, başlıca İskitliler ile ya da Ariler tarafından, onları zulümden kurtarmak için gelen bir kahraman gibi karşılanırken, ülkelerin eski sakinleriyle ve o kabilelerle savaştı. Kendilerini onun ölçülerine göre düzenleyerek, belkide ona yıllarca onlara terör estirmiş barbar göçebe aşiretleri Asya'dan kovmak için yardım etmişlerdir; kovma işi tamamlandığında, minnettarlık ya da alışkanlık onların kendi istekleriyle bunu etkilemeyi zannettikleri uyruk olma konumunda kalmalarını sağladı. Ninova'yı ele geçirmesinden en az on yıl sonra Keyaksar¹⁰⁶ İmpara-

συστησας εαυτην, alışılmamış ve şüpheli olduğunu, paragrafı yakından incelediğimizde farkettik. Bu paragraf şiddetli bir boyun eğdirmeye atfedilmiştir. Fakat şiddeti içermesi gerekmemektedir. Asya'nın bu kısmındaki milletler zorlamayla değilde gönüllü olarak Keyaksar'ın hükmü altına girmişlerse ifadeyi kullanmak uygun olacaktır.

105) Bu, özellikle bu bölgelerde bütün devrin Assurca tarihi yazıtlarca kapsandığı sırada hüküm sürmüş (M.Ö. 1230-650) isimlerin Turanlı karakteri tarafından gösterilmiştir. Bu ayrıca, Ermenistan'ın çiviyazısı yazıtların dilinde Turanlı karakterincede kanıtlanmıştır. (Bak Sir H. Rawlinson, Herodotus, C. I. s. 537; C. IV. s. 206).

106) Ninova'nın düşüşü M.Ö. 625lere ya da biraz daha geç bir tarihe yerleştirilmiştir. Eğer Thales'in bahsettiği güneş tutulmasının M.Ö. 610'da olduğu düşünülürse, Liyda savaşının başlangıcı M.Ö. 615'te olacaktır. Bu savaş, sınırın Kızılıрмаğa kadar genişletilmesine kadar yer alamazdı.

torluğu'na Ermenistan'ın ve Kapadokya'nın verimli ve değerli b6lgelerini de eklemiştir –Assur'a hiçbir zaman geręekten uyruk olmamiş bu iki 6lke– ve belkide Ermenistan, Kafkasya ve Euxine arasındaki b6t6n b6lgeyi idare etmeye devam etmiş olabilir.

Meyda Krallığının İmparatorluk Aşamasına Y6kselmesi

Batı sınırlarının Halys Irmağı'na kadar genişlemesi Kapadokya'nın İmparatorluk işine alınması gerekliliği Medleri yeni bir g6ç ile karşı karşıya getirdi –Medya gibi g6çte giderek b6y6yen ve m6cadele etmeden yabancı'nın boyunduruğu altına girmeyi kabul etmeyen bir g6ç–. Lidya Krallığı, Asya'nın bu kısmında çok eski çağlardan kalan krallıklardan biriydi. Halkı arasındaki geleneklere g6re Keyaksar, zaferlerini bunun sınırlarına dayadığı zamanda yedi y6zyıldan fazla bir s6redir kuruluydu.¹⁰⁷ Yerli kralların 6 s6lalesi –Atiadae, Heraclidae ve Mermnadae– o devir boyunca başarıyla tahtı ellerinde tutmuşlardı.¹⁰⁸ Lidyalılar kurulduğundan beri başkentleri Sardis'te n6fuza sahip olmuş en az otuz kral ismi sayılabilir.¹⁰⁹ Bunlar hiçbir zaman ele geçirilememiştir. Geręekten, eski zamanlarda Atis'in oğlu Lidus, 6lke- de oturan halkın ismi olan Maeoniler'i “Lidyalılar” olarak deđiřtirmiřtir¹¹⁰ –tam tersine, Lid geleneğinde Belus

107) 6 Mermnad kralı Herodot'a g6re 99. Eusebius'a g6re 89 yıl h6k6m s6rm6řt6r. Heraclidae ise Herodot'a g6re 505 yıl h6k6m s6rm6řt6r. Birkaç kral (Atys, Lydus, Meles, Moxus, vs.) veren Atiadæ, bir y6zyıldan fazla atanmış olmalıdır.

108) Herod. I. 7-14.

109) En azından d6rt Atiadæ, 22 Heraclidæ (Herod. I. 7), ve d6rt Mermnadæ, Gyges, Ardys, Sadyattes ve Alyattes.

110) Herod. I. 7; VII. 74.

ve Ninus'u kendi ülkelerinden Mezopotamya'daki sülaleleri ve şehirleri bulmaları için kendilerinin göstermişlerdir—¹¹¹. Hâlâ daha uzak bir çağda kendi sömürgelerinin batı sınırlarına gittiklerini gördüler¹¹² ve güven içinde geldikleri uzaktaki Hesperiya'ya gitmeye kalkıştılar ve büyük Etruscan milletini buldular. Bir başka fırsatta silahlarını Küçük Asya'nın sınırları ötesine kadar taşımışlardı; generalleri Ascalus'un büyük bir şehir kurduğu ve kendi ismini verdiği Suriye'nin güney yönündeki en uç kısmına doğru ilerlemişlerdir.¹¹³

Daha uzak zamanlara göre Lidya gelenekleri böyle idi. Gerçek tarihleri hakkında çok az şey biliyorlardı ve o az şey Keyaksar'dan iki yüzyıl kadar öncesinden daha ileriye gidememişti.¹¹⁴ Bu süre içinde kraliyet ailesinin iki gerçek kolları¹¹⁵ olan iki en büyük sülaleleri arasında uzun kan davasından önce olan bir değişim, bir sülale değişimi yaşadıkları kesindi.¹¹⁶ Heraclidæ ise Mermnadae'yi kısıkanıyordu ve onlara haksızca davranmıştı: Mermnadae ilk önce güvenliğini kaçırmakta görmüştü ve sonraları, kendilerini yeterince güçlü hissettiklerinde geri dönmüş,

111) Bu Herod. I.7'deki efsanevi şecere tek olası açıklamadır. (Bak. Herodotus, C. I., s. 292, 2. baskı).

112) 'Ἐπὶ Ἀττικός του Μανέω βασιλῆος. Herod. I. 94.

113) Xanth. Lyd. Fr. 23; Nic. Dam. Fr. 26. Bu geleneklerin her birine çok az güvenilir olma durumunu incelemek belki hemen hemen hiç gerekmez. Onlar buraya sadece bizim halkın ruhunu ve karakterini anlamamıza yardımcı olsunlar diye getirilmişlerdir.

114) Keyaksar, Lidya'ya saldırdığında Mermnadæ bir yüzyıla yakın (85 sene) bir süre tahtta kalmıştı. Heraclidæ'nin tarihi, Eusebius'un onu ilk kral yaptığı, Candaules'in (Nic. Dam. Fr. 49) beşinci atası, Ardys ile başlamış olduğu görülmektedir. (Chron. Can. I. 15; II. s. 318.) Bu beş Heraclide'nin hükmü Herodot'un işaret ettiği hesaplama göre yaklaşık olarak 115 yıllık bir zamanı kapsamış olabilir.

115) Aynı isimler Ardys, Sadyattes ve Alyattes (eğer bu Adyattes'e eşit ise) olarak her iki evdede ortaya çıkar. Gyges'in zorla ele geçirmesinden önce Ardys ismi hem Mermnadlar hem de Heraclidler tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. (Nic. Dam.).

116) Bak Nic. Dam. Fr. 26. Herodotus adlı eserde paragrafın özeti çıkarılmıştır (C. I., s. 295. dipnot 1).

Heraclidae kralını öldürmüş ve tahta başkanı olan Giges'i oturtmuşlardı. Hüküm sürmeye M.Ö. 700'lerde başlayan Giges¹¹⁷ ile Lidyalıların refahı büyük ölçüde artmıştı ve komşularına karşı saldırgan bir tavır takınmaya başlamışlardı. Giges'in geliri o kadar büyüktü ki, serveti herkesçe bilinmeye başlamıştı¹¹⁸ ve hiç gereği yokken, ününü yaymak için Delfi'nin en uzak tapınağına sonraki çağlarda hayran kalınacak¹¹⁹ çok ihtişamlı hediyeler göndererek harcamalar yapabiliyordu. Asya kıyılarından Yunanlılarla kendi öncellerinin ilişkileri dostane idi. Giges bunu değiştirdi ve sahili genişletme isteği, denizcilikle uğraşan Yunan şehirlerine savaş açıp, Miletus ve Smyrna'ya saldırdığında bir sonuca ulaşamamıştı, fakat İyonya'nın şehri Colophon'u ele geçirmede başarılı olmuştu.¹²⁰ Magnesya'nın iç taraflarındaki şehir ile çekişme içine girdi ve bölgeyi, birçok saldırılardan sonra boyun eğmeye zorladı.¹²¹ Bazılarına göre, o kendini Troad'ın bütün bölgesinin efendisi yapmıştı ve Milesiyanlar Abydos sömürgesini Hellespont'a karşı kurabilmelerinden önce onun iznini almaları gerekiyordu.¹²² Her durumda onun servetini, savaşlarını ve romantik tarihini kutlamaktan hiçbir zaman yorulmayan Asya Yunanlılarının ve adaların gözlerinde zengin ve güçlü bir kral idi.¹²³

117) Herodot'un verdiği tarih M.Ö. 724. Gyges'in Assurbanipal ile çağdaş olduğu keşfiyle altüst edilmiştir. Eusebius'un verdiği tarih M.Ö. 698'dir (Chron. Can. II., s. 323).

118) Gyges, yaşadığı sürece o πολυχρυσος olarak tanınmıştır (Archilock. ap. Arist. Rhet. III. 17) Sonrasında çağlar boyunca ona ve şehrine takılan sıfat. (Bak Æschyl. Pers. 45; Alpheus Antholog. I. 12; Eurip. Iph. Anl. 786; Nicolaus ap. Stob. XIV. s. 87).

119) Herod. I. 14.

120) A.g.e.

121) Hanth. Lyd. Fr. 19; Nic. Dam. s. 50. Orelli. Herodot'un bu şehrin küçültülmüş olduğundan haberinin olmadığı görülmektedir, bunun için buna belirsiz olarak bakılabilir.

122) Strab. XIII. 1. § 22.

123) Archilochus. alışılmış çizgide Gyges'in servetini kutlamaktaydı - ουλοι τα Γυγῶ του πολυχρυσου μελει (Ar. Rhet. III. 17). Miinnermus.

Bununla birlikte, felaketin gölgesi Lidya üzerine Giges'in uzun süren hükümdarlığının sonlarına doğru düşmüştü. Bozkırlardan Kafkasları geçip Medya'ya saldıran İskitlerden otuz yıl kadar önce,¹²⁴ başka büyük bir göçebe aşiret aynı engelleri aşmıştı. Şimdiye kadar Taurik Yarımadası ve buna bitişik ülkede yaşamış olan, Doğu'dan İskitli saldırganlar tarafından bastırılmış, büyük olasılıkla Kelt olan Kimmerler¹²⁵, bu yönde bir geçit görmüşlerdir. Hem Mozdok yolunu hem de Euxine'ye doğru daha zorlu yolu izleyerek,¹²⁶ büyük dağ engelini geçerek Kapadokya yoluyla Küçük Asya'ya girmişlerdir ve her yönde terör estirip her tarafı yıkmışlardır. Öncüleri tarafından uyarılan Giges, kendini Asur'un korumasına bırakmıştı ve sonra da onlarla savaşmış, yenmiş ve başkanlarından birkaçını tutsak almıştı.¹²⁷ Assurluların ona herhangi bir malzeme yardımında bulunup bulunmadığı kesin değildir; fakat başarısını onlarla olan birlikteliğine yönelttiği açıktır. Minnettarlığını göstermek için Assur Kralı Assurbanipal'e hediyelerle bir elçi göndermiştir ve Kimerli esirleri göndererek onun tarafında olduğunu göstermiştir.¹²⁸ Bununla beraber, hükümdarlığının son zamanlarında

Gyges ve Smyrna halkı arasında geçen savaşı anlatmıştır (Pausan. IV. 21. § 3). Plato'da bulduğumuz Gyges'in miti (Republ. II. 3) olasılıkla erken Yunan şairinden türetilmiştir.

124) 'Asur-banipal'm yazıtları Küçük Asya'daki Kimmer saldırısının Gyges'in ölümünden önce başlamış olduğunu göstermektedir. Hiçbir yazar Gyges'in son yılını M.Ö. 662'den sonraya yerleştirmemiştir. İskit saldırısı zaten M.Ö. 632 ya da 631'e yerleştirilmiştir. (Supra, s. 391, 392).

125) Bu konu hakkında bak Herodotus. C. III. s. 150-156. 2. baskı.

126) Herodot bunları, bütün yol boyunca sahilten yürüdüklerini yazmıştır; fakat bu yol kullanılamazdı. Olasılıkla bunlar Terek'e ulaşincaya kadar Kafkasların dağ etekleri boyunca ilerlediler; sonra buranın kaynaklarını takip ederek tanınmış Pylæ'ye rastgelmişlerdir.

127) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 204.

128) Tuksakların teslimi hükümdarlığın gerçek onayı gibi görünmektedir. Asurbanipal hediyeleri "vergi" yerine saymaktaydı.

bu durumu değiştirmiştir ve Assur ile bağlarını kopararak Mısırlı isyancı Psammetichus'a yardımlarını sunmuştur ve ona bağımsızlığını elde etmesi için yardım etmiştir. Beklenen sonuç bunu takip etmiştir. Assur onu korumaktan vazgeçmiş ve Lidya büyük kriz geldiğinde kendi başına savaşması için yalnız bırakılmıştır. Bütün güçleriyle azgın göçebe aşiretler Küçük Asya'nın daha batıda kalan bölgelerinde toplanmışlardır; Paplagonya, Frigya, Bitinya, Lidya ve İyonya tamamen bunlar tarafından ele geirilmışti;¹²⁹ Giges vaatlerde bulunarak ortadan kaybolmuştu; korku içindeki sakinler genellikle duvarlarla çevrilmiş köylerinde saklanıyor ve saldırı akınlarının çabuk bitmesini ve başka yerlere doğru kaymasını bekliyorlardı; fakat sabırsız ve disiplinsiz olan Kimmerliler kuşatmanın yorucu işine dayanamamaya başlamışlardı ve Lidya başkentinde çabaya değer bir zenginlik görmüşlerdi. Göçebe aşiret, Sardis'i kuşattı ve bütün girişimlere karşı koyan kale hariç, şehri ele geçirdi. Lidya'nın darbeye nasıl dayandığını ve kendine nasıl geldiğini anlamak çok güçtür; fakat bir nesil içinde kıyı boyunca olan Yunanlılar zerine, güçsüz duruma düştüğü zaman süresince ara verdiği saldırılarına yeniden başlayarak tehlikeyi atlatacak kadar gücünü topladığı kesin olarak görünmektedir. Giges'in torunu ve Ardys'in oğlu olan, dedesini ve babasını örnek alan Sadyattes Miletus'a savaş açtı;¹³⁰ onun halefi ve oğlu olan Alyattes aynı saldırı politikasını izle-

129) Kimmerlilerin tahripleri üzerine. bak Kallinus. Fr. 2; Herod. I. 15; IV. 12; Strab. I. 3. ř 21; XIV. 1, ř 40; Callimach. Hyn. ad. Dian. 248-260; Eustath. Comment. ad. Hom. Od. XI. 14; Steph. Byz. ad voc. 'Αντανδρος : and Hesych. ad voc. 'Ανυδαμυς Karşılaştır Herodotus. C. I. s. 299-301. 2. baskı ve Mr. Grote's History of Greece. C. II. s. 431-434. 2. baskı.

130) Herod. I. 15 ve 18.

miştir. Miletus'a baskı yapmanın yanında Smyrna'yı kuşatıp aldı¹³¹ ve Clazomenæ bölgesini tahrip etti.¹³²

Fakat Alyattes'in hükümdarlığının büyük işi ve Lidya için büyük önemli sonuçlar taşıdığı görülen tek işi Kimmerlileri Küçük Asya'dan çıkarma amaçlı olarak yaptığı savaştı. Saldırgan göçebe aşiret Kimmerliler, zamanla savaşları kaybederek büyük ölçüde zayıflamışlardı; onlardan uzun zamandır korkulmuyordu; fakat hâlâ can sıkıcı olmak için yeterince güçlü idiler. Söylendiği gibi Alyattes'in onları kendi sömürgelerinden ve komşuları Paplagonya, Bitinya, Lidya, Firigya ve Kilikya'nınkinden -ya da diğer bir deyişle tahriplerinin ana dekorunu oluşturan ülkelerden- kovmaktan çok, "Asya'dan kovması"¹³³ daha az anlaşılabilir. Fakat bunu yapmak için, ülkesinin kalıcı hegemonyasını kabul etmezlerse, savaş amaçları için onun dediklerine göre davranmaya razı olan komşularıyla birlikte, bir birliğe girmiş olması gerekmektedir. Alyattes'in başarısı tamamlanmış ya da tamamlanmaya yakın gibi görünmekteydi;¹³⁴ o Kimmerlileri Küçük Asya'dan temizlemişti; böylece bölgenin bütün milletleri üzerine bir yarar sağlamış ve onların gözleri önünde büyük askeri yeteneğini sergilemişti, eğer o gerçekten bir imparatorluk kurmasaydı, her durumda bir imparatorluk kurmaya yol açacaktı.

Halys'in batı ve güney bölgelerinde politik durum böyleydi. Keyaksar Kapadokya'yı kendi topraklarına katmayı tamamladıktan sonra Kapadokya'yı Frigyalı-

131) A.g.e. I. 16; Nic. Dam. s. 52, ed. Orelli.

132) Herod.

133) Κιμμεριους εκτης Ασιης εξηλασε. Herod.

134) Herodot'a göre Kimmerliler Sinop'ta kalıcı yerleşim yerleri yapmışlardı (IV. 12); ve Aristotle'a (Fr. 190) bunlar kendilerini Troad'daki Antandros'ta bir yüzyıl kadar korumuşlardır. Başka türlü Asya'da tamamen kaybolacaklardı.

lar'dan ayıran ırmağın ötesine göz diktiğinde, saldırganları kendisine çeken büyük ve verimli düzlük bölgeyi karşısında buldu. Bütün istediği saldırmak için bir bahaneydi ve bu bahane yakında gelecekti. Göçebe İskitler'den oluşan bir heyet Keyaksar'ın hizmetindeydi ve ona bir süre sadakat ile hizmet etmiş olanlar, başlıca avcı olarak işe alınmışlardı. Bununla beraber, bir süre sonra kavga etmeleri için bir neden çıkmıştı; makamlarını beğenmeyen ya da efendilerinin amacına güvenmeyen İskitler, Med bölgesini terkettiler ve Küçük Asya'nın büyük bir kısmında ilerlerken Lidya kralı Alyattes korumasında bir sığınak arayıp buldular. Bunların kaçışlarını öğrenmesi üzerine Keyaksar, Sardis'in makamına bir elçi göndererek kaçakların teslim edilmesini emretti; fakat Lidya kralı bu emri red ile karşılar ve bunun olası sonuçlarını bütünüyle anladığından hemen savaş için hazırlıklar yapar.

Medya ile karşılaştırıldığında Lidya sadece küçük bir devletti, yinede kaynakları hiçbir şekilde önemsiz değildi. Verimlilikte en zengin bölgelerden biri olan Lidya, Küçük Asya'nın hemen hemen diğer bütün ülkelerinden üstündü.¹³⁵ Bu zamanlarda Pactolus'ta ve de Tmolus dağ silsilesinden bütün taraflara akan diğer küçük ırmak yataklarında bolca bulunan çok üstün kalitede altın bulunmaktaydı.¹³⁶ Buranın halkı savaşçı ve usta idi. Para basma sanatını bulmuşlardı¹³⁷ ve bunda buluşlarındaki dikkate değer zevklerini göstermişlerdir.

135) Asya'nın bu kısmının zenginliği ve verimliliği hakkında bak Virg. *Æn.* X. 141; Strabo. XIII. 4. § 5; ve karşılaştır Sir C. Fellows, *Asia Minor*, s. 16-42.

136) Bak Herod. I. 93; Soph. Philoct. L. 393; Plin. H. N. 29. 30; Cræsus'un da Pergamus yakınlarında işlettiği maden ocakları vardır. (Bak Aristot. *Mirab. Auscult.* 52).

137) Xenoph. *Coloph.* ap. Polluc. IX. 6. § 83; Herod. I. 94; Eustath. ad Dion. *Perieg.* 840. Lidyalıları madeni para muciti olarak sayma ta-

Med kralının çok sert direnişle karşılaştığını Herodot'un genel ifadelerinden öğreniyoruz; sayısız çarpışmalar değişik sonuçlarla bitmişti; bazen Medler düşmanlarını meydan savaşında yenmede başarılı oluyorlardı; fakat bazen ve çok defalar olduğu gibi Lidyalılar ve müttefikleri Medlere karşı kesin zaferler kazanmışlardı.¹³⁸ Çarpışmalardan bir tanesinin gece meydana geldiği, -yeni zamanlarda olduğu gibi- eski zamanlarda az görülür bir olay kaydedilmiştir.¹³⁹ Savaş altı yıl sürmüştür ve dikkate değer şartlar savaş aniden sonlandırdığında, Medler açıkça ciddi bir izlenim bırakmışlardır.¹⁴⁰

İki ordu birkez daha çarpıştı ve savaşın tam ortasında uğursuz bir karanlık savaşçıların üzerine düştü ve bunları batıl inançlarının korkusuyla kapladı. Güneş tamamen ya da büyük bir kısmı tutulmuştu¹⁴¹; böylece iki ordunun dikkati buna doğru yöneldiğinden dövüşe devam etmediler. Olağanüstü doğa olayına dik dik bakmaya devam ettiler. Doğu'nun çoğu kısımlarında bunun gibi olaylar şimdilerde bile korkuyla karşılanıyor.

lebi bazıları tarafından kabul edilmemiştir. (Num. Hellen. Appendix: *Journal of Classical and Sacred Philology*. C. IV. s. 243, 244).

138) Herod. I. 74.

139) Bazıları bunu "gece tutulması" olarak görmektedir. "Gün gece olduğu"nda (Herodot'un sözlerini kullanmak gerekirse) güneş tutulmasıyla duran savaş ile aynıdır. (Bak Bahr). Fakat buna kesin olarak bakıldığında, Herodot'un sözleri gece tutulmasını ilk beş senenin birine adamaktadır, halbuki güneş tutulması altıncı senede olmuştur.

140) Διαφερουσι δε σφι επισης τον πολεμον Herodot'un ifadesidir.

141) Güneş tutulmasının tam bir güneş tutulması olması gerektiğini varsaymak alışıla gelmiştir; ve astronomların araştırmaları sorunun çözümüne yöneltilmiştir - Küçük Asya'da M.Ö. 639'dan M.Ö. 580'e kadar olan 50 sene içinde nasıl bir güneş tutulması olmuştur? Yinede Herodot'un yaptığı tanımlamada tam bir güneş tutulmasının olduğu görülmektedir. Sadece tarihi olarak sayılabilen masalının gerçekleri için bunun gibi fenomenin olması gerekmez. Eğer güneş tutulması dikkat edilecek kadar yeterli olmuşsa, tabii ki bu bütün hurafelerden korkuyu ve Herodot'un buna bağladığı bütün diğer sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Bu sade bir karanlık değildir, fakat bu durumlarda cahil Asyalıyı telaşlandıran ve güç duruma düşüren kısa zamanda meydana gelecek bir olayın habercisi ya da kanıtıdır.

Cahil topluluk güneş yuvarlağının gerçekten yutulduğuna ya da yok edildiğine ve bütün şeylerin sonunun geleceğinin yakında olacağına inanmaktadırlar. Olağanüstü doğa olayının tekrar olan bir olay olduğuna bazı sanıları olan şefler bile buna bir anlam veremiyorlardı ve takipçilerinin korkularına eşlik ediyorlardı. Genel korkunun ortasında, her iki ordunun uzlaşma arzusunda olduğu kanısına varılmaktadır.¹⁴² Her iki tarafın en önemli müttefiği iki reisi bu kendiliğinden olan hareketten yarar sağladı. Lidya tarafında ismiyle ilk tanınan Kilikya Kralı Syennesis¹⁴³ ve Medya tarafından Herodot'un "Babil'in Labynetis'u" dediği prens -Nabukadnazar olması olasıdır¹⁴⁴- derhal olması gereken mütarekeyi önermek için gelir ve öneri her iki tarafca kabul edildiğinde, çarpışan taraflar arasında barış koşullarını düzenlemek gibi daha zor bir görev için ilerler. Kavganın görünen temelleri olarak öne sürülmüş İskitler'den söz edilmediğinden, Alyattes'in onları alıkoyduğunu tahmin edebiliriz. Hem onun, hem de müttefiklerinin hem bağımsızlıklarını hem de kendi bölgelerini kaybetmeden korumuş oldukları açıktır. Anlaşmanın bölgesel temeli böylece modern diplomaside *status quo* dendiği gibiydi; bir başka deyişle konular, savaş çıkmadan önceki duruma getirilmişti. Tek değişiklik ise Keyaksar'ın bir dost ve daha önceden yerinde kiskanç bir düşmanın

142) Herod. I. 74. Της μάχης τε επαυσαντο και μαλλον τι εσπευσαν και αμωτεροι ειρηνην εωυτοισι γενεσθαι.

143) İsim son Kilikya tarihinde tekrar tekrar ortaya çıkar. (Æschyl. Pers. 328; Herod. VII. 98; Xen. Anab. I. 2. § 23). Bu ya Farao gibi kraliyet ünvanı ya da tahta çıktığında her kralın taşıyacağı bir isimdir.

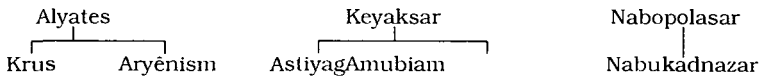
144) Eğer güneş tutulmasının gerçek tarihi M.Ö. 610 ise, bu M.Ö. 625 ve M.Ö. 604 arasında bir zaman olan Nabopolassar'ın hükümüne denk gelmektedir. Eğer bu güneş tutulması M.Ö. 603'ün, M.Ö. 597'nin, M.Ö. 585'in ya da M.Ö. 583'ün güneş tutulmasıysa Nabopolassar ölmüş olabilir ve Nebukadnazar Babil'in kralı olabilir.

olduğu bir müttefik kazanmış olmasıydı; Medya ve Lidya'nın iki kralının dostluk yemini etmeleri üzerine, aynı fikire varıldığından ve birliği kalıcı kılmak için Kral Alyattes, kızı Aryênis'i Keyaksar'ın oğlu Astiyag'a vermesi gerekiyordu. Böylece dostluk yemini edilirken ayarlanmış olan evlilik bundan hemen sonra oldu. Zamanın ve yerin barbarca kullanımına göre, iki kral biraraya gelmiş ve formülün sözleri tekrarlanmış, kendi kollarını çizmiş ve sonra birbirilerinin yaralarından biraz kan alarak sözleşmelerini mühürlemişlerdir.¹⁴⁵

Zamanın üç büyük krallığı –Medya, Lidya ve Babil– bu barış ile sadece dostluk değil, kan bağının ve sıkı dostluğun kavramlarında yer almışlardır. Üç krallığın veliaht prensleri kardeşiler.¹⁴⁶ Ege kıyılarından Pers Körfezi kıyılarına kadar, Batı Asya şimdi birbirilerinin haklarına saygı göstermeleri için anlaşmalarla bağlı ve belkide önemli bir kritik durumda birbirilerine yardım etmeleri ve karşılıklı samimiyet ve bağlılığın gerçek ruhu tarafından canlandırılmaları için birbirileriyle bağlantıları olan sülalelerce yönetiliyordu. Hemen hemen sürekli savaş ve tahrip geçiren beş yüz yıldan fazla bir zamandan sonra ve korkunç çekişme ve çarpışmalarla dolu elli yıldan sonra Assur'un eski krallığının düşmesi ve yerine yeni bir imparatorluğun –Med– yükselmesi süresince Asya'nın bu kısmı mücadelenin uzun anlatımıy-

145) Herod. I. 74. Hemen hemen aynı uygulama Herodot tarafından Avrupa'lılara (IV. 70), Tacitus tarafından Ermenilere ve İberlilere adanmıştır. (Ana. XII. 47). Çok farklı olmayan birtanesi hala Güney Afrikada bulunmaktadır (Livingstone, *Travels*. s. 488). Dr. Livingstone'nin açıkladığı gibi geleneğin mantığı, birbirinin kanını içerek iki tarafın ebedi dost ve akraba olacağı zamandır.

146) Aşağıdaki tablo bu ifadeyi anlatacaktır.

la, güçlü bir çelişkiye düşecek rahat bir zamana geçmişti. Alyattes ve Keyaksar arasındaki barış tarihinden itibaren (M.Ö. 610) hemen hemen yarım yüzyıla yakın¹⁴⁷ Medya, Lidya ve Babil'in üç krallığı kavgasız ve çarpışmasız, kendi ayrı yollarını takip ederek sıkı dost olarak kalmışlardır. Böylece kendi sınırları içindeki milletlere, ihtiyaçları olan ayrıca arzuladıkları bir rahatlık ve canlılık vermiş oldular.

Sadece zamanın dörtte biri kadar kısa bir süre için rahatsız edilmeden kalabilmişlerdi. Keyaksar bu zamanlarda ancak yetmiş, en fazla yetmiş üç yaşlarında olmalıydı.¹⁴⁸ Herodot'a göre o, tam olarak kırk yıl hüküm sürdükten¹⁴⁹ ve yukarıda anlatıldığı gibi Lidya prensesiyle evlenen oğlu Astiyag'a tacını bıraktıktan sonra, M.Ö. 593 yılında ölmüştü.

147) Güneş tutulmasını M.Ö. 585 senesine olumlu bir şekilde yerleştirilmiş olarak sayan Mr. Bosanquet'in kanıtlarıyla hala ikna olmadım. Farklılık temellerimiz degiktir. 1. Ben güneş tutulmasının tam olmuş olabileceğini düşünmüyorum. (Bak s. 410, dipnot 17). Ve 2. astronomik ilmin 2000 seneden daha fazla bir zaman önce olmuş olan güneş tutulmasının tam çizgisi üzerine açıklık getirebileceğini zannetmiyorum. Dünyanın ve ayın hareketleri tekdüzende değildir ve hiçbir astronom bütün varolan düzensizlikleri bildiğini söyleyemez. Yeni düzensizlikler devamlı olarak keşfedilmektedir: ve böylece astronomların geçmiş güneş tutulmalarının çizgisi hakkındaki hesaplamaları devamlı değişmektedir. (Bak Mr. Grote, *History of Greece*, C. II, s. 418, 1862 baskısı).

Eğer Mr. Bosanquet haklı çıkarsa, ve güneş tutulması M.Ö. 585'te olmuş ise, bu nedenden dolayı bütün Doğu ile ilgili kronoloji şemasını karıştırmamıza gerek kalmaz. En basit sonuç, bu savaşın Cice-ro'nun (De Div. I. 49), Pliny'nin (H. N. II. 12) ve Eusebius'un (Chron. Can. II., s. 331) ayırdığı Astiyag'ın hükmü süresine aktarılması olacaktır.

148) Özellikle daha önceden Bactria ülkesinden gelen göçmenler topluluğunu Medya'ya yerleştirdikten sonra Keyaksar'ın tahta çıktığında otuz yaşından daha genç olduğunu varsayamayız. (Bak s. 383). Herodot'un verdiği tarih olan M.Ö. 633 yılında tahta çıktıysa, sonuç olarak o. Jehoiakim'in tutsak alındığı tarih olan M.Ö. 597'de altmış yedi yaş civarında olması gerekmektedir.

149) Herod. I. 106. Bu rakam Ctesias tarafından da saptanmıştır (ap. Diod. Sic. II. 34. § 1).

Elde Keyaksar'ın tam karakterinin çıkarılabileceği yeterlilikte belgeler yoktur. O'nun büyük ihtirasa, önemli askeri yeteneğe, büyük başarılar kazanmasını sağlayan inada sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda zorluklarını büyük oranda yanlış hesapladığı ya da bunun için uygun bir zamanı yanlış tahmin ettiği bir girişimden kendini geri çekti ve doğru bir karar vererek bu uygulamadan vazgeçti. O arkadaşlarına karşı sadık idi, fakat düşmanlarına karşı iyi şeyler düşünmezdi. O neyin nasıl ele geçirileceğini bilirdi, fakat bir imparatorluğu nasıl yöneteceğini bilmezdi. Onun, Magizm'i bu devletin dini olarak kurduğu kabul edilirse, kurduğu krallığa süreklilik kazandırmak için hiçbir şey yapmadığı söylenebilir. O, Asya modelinden sonra gelen bir fatihtir. Sabit ve derin temeller üzerine bir krallığı ya da kuruluşları kurarak gelecek nesilleri etkilemek için değil, onlar üzerine kişisel üstünlüğü ile çağdaşlarını kendi isteğine göre ele geçirmek için, kılıç sallamasını biliyor, fakat kalem tutmasını bilmiyordu. Kuruluşunu ona borçlu olan İmparatorluk bütün büyük Doğu krallıklarından en kısa ömürlü olanıydı. Yetmiş yıl gibi -bir insan ömrü kadar- kısa bir süre içinde başlayıp bitmişti.¹⁵⁰

Med tahtına M.Ö. 593 yılında geçen Astiyag,¹⁵¹ babasının ne girişkenliğine, ne de yeteneğine sahip idi. İmparatorlukta doğmuş ve Doğu sarayının bütün lüksünde yetişmiş olarak o talihin ona tayin ettiği gibi görünen kaderiyle oldukça memnun ve daha yüksek bir yeri arzulamıyor gibi görünmekteydi. Anlatılanlar onun

150) Gerçek "İmparatorluk" Keyaksar'ın tahta çıkışından itibaren değil, en erken M.Ö. 625 olan Ninova'nın fethinden itibaren tarihlenmelidir. Bundan M.Ö. 558'e kadar -Krus'un ilk senesi- 67 yıl olmaktadır.

151) Eusebius, Astiyag'ı M.Ö. 597'de tahta çıktığını yazmaktadır; fakat o bu tarihi Krus'un senesine bir sene ve Astiyag'ın senesine üç sene daha ekleyerek elde etmiştir.

yakışıklı,¹⁵² çekingen,¹⁵³ kolay ve cömert karakterli olduğunu söyler.¹⁵⁴ Bununla birlikte, Herodot, Ksenofon ve Damaskuslu Nicolas'ın onun Ecbatana'daki yaşam tarzıyla ilgili yazdıkları hikayelerin büyük bir kısmının uydurma olduğu görülmektedir. Her durumda onu tarihte bir zamana yerleştirmek için uzmanlara çok zayıf gelmiş olabilir. Bu üç yazarın uyumlu tariflerinden onun başkanlık ettiği sarayın genel karakterinden belki birşeyler toplanabilir. Bunun ana özellikleri Assur Sarayı'nın özelliklerinden farklılık göstermediği görülmektedir. Kral ayrı yaşamaktaydı ve sadece talepte bulunanlar ve huzura kabul edilenler tarafından görülebilirdi.¹⁵⁵ Onun etrafı korucuyularla ve harem ağalarıyla çevrilmişti.¹⁵⁶ Saray giysileri, ziyafetleri, hizmetlilerin sayısı ve organizesi çok ihtişamlıydı. Saraylılar aralarında kırmızı ve mor renklerin hakim olduğu çok değişik renklerde uzun elbiseler giyerlerdi.¹⁵⁷ Bunlar boyunlarına zincirler ya da altından süsler ve bileklerine de aynı değerli metalden bilezikler takarlardı.¹⁵⁸ Bindikleri atlara bile bazen altın gemler vururlardı.¹⁵⁹ Saray görevlisinin birine özellikle "Kralın Gözü" denmiştir;¹⁶⁰ bir başkası ise Krala yabancıları tanıtmaya ayrıcalığına sahip idi;¹⁶¹ üçüncüsü onun kadeh taşıyıcısı;¹⁶² dördün-

152) Xen. Cyrop. I. 3. § 2.

153) Æschyl. Pers. 763. φρενες γαρ αυτου θυμον ψακοστροφουν.

154) Γενναιοτατος, Nic. Dam. Fr. 66. s. 398.

155) Herod. I. 99; Xen. Cyrop. I. 3. § 8.

156) Nic. Dam. Fr. 66. s. 398 ve 402.

157) Xen. Cyrop. VIII. 3. § 3.

158) A.g.e., I. 3. § 2; II. 4. § 6.

159) A.g.e. I. 3. § 3.

160) Ὀφθαλμος βασιλεος. Herod. I. 114.

161) Xen. Cyrop. I. 3. § 8. "Ο . . . τιμην εχων προσαχειν τους δεομενους Ἀστυαγου και αποκαλωειν ους υη καιρος αυτω δοκοιη ειναι προσαχειν. Karşılaştır Nic. Dam. s. 402. Δι ευνοουχου ερομενος την εισοδον.

162) Οινοχοος. Nic. Dam. s. 398; Xen. Cyrop.

cüsü ise onun habercisiydi.¹⁶³ Korumalar, meşale taşıyıcıları, hizmetçiler, kapıcılar ve temizlikçiler daha aşağı dereceli hizmetçilerin aldıkları görevlerdi.¹⁶⁴ En yüksek dereceli saraylıların arasında “Kralın masa arkadaşları” olarak bilinen ayrıcalıklı bir sınıf vardı. Sarayın baş eğlencesi av idi. Bu, genellikle bir park ya da başkente yakın “cennet” bahçesi olarak bilinen yerde olmaktaydı.¹⁶⁵ Bazen kral ve saraydakiler aslanların, panterlerin, ayıların, yabani domuzların, yabani eşeklerin, ceylanların, geyiklerin ve yabani keçilerin bol olduğu açık kırlarda büyük ava çıkarlardı ve hayvanlar avcılar tarafından belli bir yere doğru sürüldüğünde onlara oklar ve mızraklar atılırdı.¹⁶⁶

Herodot’a göre Saray’da Magi din adamları tanınıyordu.¹⁶⁷ Hem kral, hem halk tarafından yüksek yerde tutulduklarından onlar uğursuzlukları ve rüyaları yorumlamak ya da devlet politikasının bütün konularında öğütler vermek için devamlı görevdeydiler. Bunların esas görevi dini merasimi yönetmekti. Yüksek devlet görevlilerinin sık sık onlara danıştıkları olasıdır.¹⁶⁸

Astiyag’ın uzun süren hükümdarlığının bitmesinden hemen öncesine kadar savaşlar ya da ayaklanmalar hiç kesilmemiş gibi görünmekteydi.

Yunanlılarca Kral Astiyag savaşla ilgisi olmayan bir kralın karakterine sahip olduğu biliniyordu.¹⁶⁹ Eğer o

163) Herod. I. 114.

164) Δορυφοροι λυχνοφοροι, θερεποντες, ραβδοφοροι ve καλλυνοντες — sonuncusu Saray temizleyicilerine ve Saray dışındaki alanların temizleyicilerine ayrılmıştır. Nic. Dam.: Dimo, Fr. 7.

165) Xen. Cyrop. I. 4, §§ 5 ve 11.

166) A.g.e. I. 4, § 7.

167) Herod. I. 107, 108 ve 120.

168) Herodot. Magi’nin Astiyag’a şöyle dediğini yazmaktadır — Σεο ενεστωτος βασιλης και αρχομεν το λερος. και τιμας προς σεο μεγαλας εχομεν. (I. 120).

169) Bu Herodot tarafından yapılmış tanımlamada (I. 107-128). ve Æschy-

gerçekten ordusunu Küçük Asya'nın merkezine kadar taşımış olsaydı ve boyun eğdirme ile o geniş bölgenin bütününe tehdit etseydi, o zaman o ancak sakin bir hükümdar olarak sayılabılırdi.

Medya İmparatorluğunun Çöküşü

Babil Kralı Nabokadnazar eski dostları Medlerle Perslerin aralarının bozulacağını sezinlemişti. O da bunun böyle olmasını istemiyordu. Yine de şehirlerinin çevrelerini eldeki araçlarla, ele geçirilmeyecek bir şekilde çitli katli kale duvarları ile çevreledi. Bundan sonra Babil'in kuzeyinde, Dicle ve Fırat ırmaklarına doğru olan bölümünü "Med duvarı" adını verdiği bir duvar ördürttü. Bu duvarın uzunluğu 60 km. idi. Herodot'a göre duvarın yüksekliği de 30 m. idi. Nabokadnazar bu şekilde ülkesini güvence altına aldı.

Babil Kralı Nabonidus bu konuda şunları söylemektedir: "Ülkemizin yönetimini elime aldığım zaman, Tanrı Marduk'un bana görüldüğü bir rüya gördüm. Bu rüyamda Tanrı Marduk, yüce ay ve aydınlığın Tanrısı Sin ile birlikteydi. Her iki tanrı bana 'Ey Babil Kralı Nabonidus' dediler. 'Sen arabanla taş taşı. Eluh'da Tanrı Sin'in oturması için bir tapınak yaptır' Ben de Tanrı Marduk'a 'Ben istediğin yerde bir tapınak yaptıracağım, ama senin sözünü ettiğin yerde savaşçı bir halk (Medler) oturmaktadır. Bu halk savaşçılıkta çok ileridirler' dedim. Ama Tanrı Marduk bana dedi ki 'O sözünü ettiğin halk, oturduğunu söylediğin yerde artık kalmayacak. Onlar ve on-

lus tarafından verilmiş kısa karakterde ima edilmiştir (bak . 415). Bu Aristotle tarafından açıkça belirtilmiştir ve şöyle demektedir: Κυρος Αστραγη επιτιθεται και του βιου καταφρονων, και της δυναμειως δια το την μεν δυναμιν ιζηρηκεναι, αυτον δε τρυφν. (Pol. V. 8, § 15).

ların yandaşları orada olmayacaklar. Onun için dediği-
me uy, tapınağın yapımına başla!” Bu rüyadan üç yıl
sonra Kral Astiyag, genç Pers Kralı, kızı Mandene'den ol-
ma torunu Krus tarafından tahttan indirildi.*

Babil Kralı, Pers Kralı Krus'un kötü niyetini sezinle-
mişti. Bu konuda da Astiyag'ı uyarmıştı. Astiyag, Babil
Kralı Nabonidus'un bu iyi niyetli uyarısına karşılık
Harran Şehri'ni armağan olarak vermişti. Ama Pers
Kralı Krus Med İmparatoru Key Astiyag'a karşı isyan
ettiğinde, Babil Kralı Nabonidus, Astiyag'a yardımda
geçikmişti. Bundan önce de Babil Kralı Nabonidus
Medlerin zayıflatılmasında Pers Kralı Krus'a yardımda
bulunmuştu.

Astiyag, imparatorluğunun sınırlarını sezdirmeden
genişletmede başarılı olduğuna dair bazı göstergeler
vardır.¹⁷⁰ Fakat o başarılarını cesaretine ya da askeri
ustalığına değil de tedbirli yönetime borçluydu. Taliş ve
Gilan olarak tanınan aşağıdaki ülkeleri işgal ederek, o-
nun kuzey doğu sınırında, şimdiye kadar bağımsızlığını
korumuş, büyük bir olasılıkla Ari kökenli “Kadusiyan-
lar” denilen güçlü bir kabile vardı.¹⁷¹

Eğer Diodorus'un onların savaş alanına 200.000 sa-
vaşçı getirebilecek güçte oldukları ifadesi kabul edilir-
se, bu şaşkıncı olmayacaktır.¹⁷² Fakat büyük bir olası-
lıkla Ctesias'tan gelen ve tamamen diğer yazarların
doğrulamadığı bu tarif toptan abartmadır. Eski tarihin
genel gidişinden Kadusiyalıların ellerinde hâlâ bulun-
durdıkları bağımsızlıkları ve özgürlükleri için hem sa-

*) Çevirmenin Notu. Çevirmenin Notları için bak *Kürtlerin İlkçağ Tarihi*.
Tori. Berfin Yayınları, s. 288-315.

170) Cadusi hikayesi, yetkili yazar Clitarchus'un babası. Dino'yu takip
eden Damascuslu Nicolas tarafından anlatılmıştır.

171) Apherne ya da Onapherne ismi, bunun için yeterli bir kanttır.

172) diod. Sic. II. 33. § 3.

yıları, hem de yiğitliklerinden çok kendi ülkelerinin gücüne daha çok borçlu oldukları sonucuna varılabilir. Onların bu zamanlarda Aphernes ya da Onaphernes¹⁷³ adında belli bir kralın ya da liderin idaresi altında oldukları görülmektedir. Astiyag'a ülkenin kralı tarafından memnuniyetle kabul edilecek teslim olma teklifi geldi. Her iki tarafın hoşnut olacağı gizli bir anlaşma yapıldı.

Astiyag'ın yerli ilişkileri yerinde gibi görünmüyordu. Tamamen verimsiz değildiyse de O'nun Lidya Prensesi Aryênis ile "geleneğe uygun evliliği" ona her durumda bir oğul vermemiştir.¹⁷⁴ Yaşlanmaya başladığında, taht için bir erkek evlat desteğinin yokluğu çok önemli bir durumdu; bu da büyük huzursuzluklara yol açıyordu. Bir varis edinme arzusu onu başka evlilik yapma düşüncesine kadar götürmüştü. Erkek dölün lütfu onu hâlâ reddetmekteydi; hatta onun gerçekten bir kız ya da kızların babasının olup olmadığı şüphelidir. Herodot¹⁷⁵ ve Ksenofon¹⁷⁶ gerçekten de ona Krus'un annesi olan Mandané'yi verdiler. En olumlu terimlerde bu ifadenin gerçekliğini reddeden Ctesias¹⁷⁷, ona ilk olarak

173) Escuri Yazıtından tekrar elde edilen Nicolas'ın bu kısmı bu şekilleri vermektedir. Her ikisinde bir kez ortaya çıkar.

174) Herodot bunu en açık terimlerle anlatmaktadır. O (I. 109); ve Justin (I. 4) Astiyag'ın *απαίς ερσενοχ λονου* olduğunu söylemektedir. Tam tersine Ctesias, Astiyag'ın Parmises (Pers. Exc. § 3) adında bir oğlunun ve Ksenofon (Cyrop. I. 5. § 2) Keyaksar adında bir oğlunun olduğunu yazar. Korêneli Moses hala daha serbestçe olup onun, Anusi ismindeki karısından bir kaç tane oğlunun olduğunu ve bunların hepsinin Ermenistan'da kaldığı yazmaktadır. (Hist. Arm. I. 29). Burada ve çoğu örneklerde olduğu gibi, anıtlar Herodot'u haklı çıkarmaktadır. Med kraliyet soyundan gelene yerini bırakmak isteyen Darius'un hükmü sırasında Med tahtında hak sahibi birden biri belirlediğinde, kendini oğlu ya da Astiyag'ın torunu olarak tanıtip tehlikeye atmak yerine, bir nesil geriye gider ve "Keyaksar'ın ırkından" olduğunu söyler. (Beh. Inscr. co. II. par. 5. § 4).

175) Herod. I. 107.

176) Xen. Cyrop. I. 2. § 1.

177) Ctes. Pers. Exc. § 2.

Medli Spitaces'in¹⁷⁸ sonradan da Persli Krus'un eşi yaptığı Amytis'i verdi.

Oğulsuz kral ihtiyarlamıştı. Aryênis ile evlendiği zamanda onaltı ya da onyediyedi yaşında idiye, hem hükümdarlığını hem de krallığını sona erdiren isyan gerçekleştiğinde M.Ö. 558'de hemen hemen yetmiş yaşında olmalıydı. 32. paralel ve Pers Körfezi arasında Medya'nın güney ve güneydoğusundaki ülkeyi kendi vatani yapan Ari ırkının Pers kolunun büyüklüklerinin zamanı süresince, Med krallarına bazı uyruklar tanıdıkları ortaya çıkmaktadır. Engebelli dağlarında ve yüksek yaylalarında yaşayarak, kendi ilkel tarzlarının sadeliğini korumuşlar ve sadece biraz Medlerin tarzlarıyla yaşamlarını karıştırarak sürdürmüşlerdir. Ahamenidlerin torunları Ahamenid hanedanından kendi yerli prensleri tarafından yönetiliyorlardı.¹⁷⁹ Herodot, Persya'ya bu zamanlarda Medya'nın içine karışmış ve Ahamenidlere sadece iyi bir Pers ailesi olarak bakıyordu.¹⁸⁰ Damasuslu Nicolas ise Persya'yı, Krus'un babası Atradata'sın satrabı olduğu bir Med satrabı yapmaktaydı.¹⁸¹ Tam tersine, Ksenofon, Ahamenidlere kraliyet sınıfını vermekle kalmayıp¹⁸² Persya'yı Medya'dan tamamen bağımsız olarak düşündüğü görülmektedir.¹⁸³ Korêneli Moses de Astiyag'ın hükmü süresince Krus'u büyük ve güçlü hükümdar sayarak aynı görüşe katılmaktadır.¹⁸⁴ Yerli kayıtlar Ksenofon ve Moses'in görüşlerine dayanmaktadır. Darius, ırkından sekizinin kendisinden önce

178) A.g.e., Karşılaştır Nic. Dam. fr. 66. s. 399.

179) Herod. III. 75, VII. 11; *Behist. Inscr.* Col. I. par. 2, § 6.

180) Herod. I. 107. Οικιη ἀρχαθη.

181) Nic. Dam. fr. 66. s. 399.

182) Xen. Cyrop. I. 2, § 1.

183) A.g.e. I. 5. §§ 3-5.

184) Mos. Chor. Hist. Arm. I. 24. 25.

kral olduğunu, kendisinin ve onların hükümdarlıkları arasında hiçbir fark olmadığını açıklamaktadır.¹⁸⁵ Kayıtlarının birinde Krus kendisine "güçlü kral, Kam-bis'in oğlu" demiştir.¹⁸⁶ Bunun için Persya'nın Med devrinin tamamı süresince kendi yerli kralları tarafından yönetilmeye devam ettiği ve Krus'un kalıtsal Pers kralı olarak Astiyag'a bir saldırı düzenlediği kesindir. Pers kayıtlarının daha çok Medya'nın gerçek bağımsızlığını ima ettiği görülmektedir; fakat, bu gibi bir durumda milli gururu farklı olduğundan, belkide Herodot'un ifadesine bu kadar önem verilmemelidir. Bu konuda genel anlatımlara göre¹⁸⁷ Krus'a önceki Pers kralları tarafından Med egemenliğinin bir çeşit kabulü olduğuna inanıldığından -gerçi bu kabul formaliteden başka hiçbirşey olmayabilir- hiçbir yükümlülük yüklememektedir. Devletin başkentindeki Veliaht Prens'in yeri sürekli göz önünde ya da daha baba tarafından ayaklanmaya veya soğutmaya karşı oğlunun ya da mirasçısının huzurunda en iyi korumayı gören egemen güçler tarafından bile bu yer istenmekteydi.¹⁸⁸

Krus, Med Saray'ındaki kişilerde Medlere ait savaşçı karakterinin olmadığını gözlemleyerek, hiç gerçek bir hizmet görmemiş, harem ağalarının ve dansçı kızların¹⁸⁹ arasında, başlıca Ekbatana'da süslü bir hayat süren kralın kişisel karakterini hor görerek,¹⁹⁰ kendi ülkesini kurtarmak için her fırsatı kollayarak, ayaklanmanın

185) Bak *Behistun Inscription*, Co. I, par. 4, § 2. "Benim ırkımdan, benden önce kral olmuş sekiz kral vardır. Ben dokuzuncuyum"

186) Bu yazıt Şenkerah'dan getirilmiş kerpiçin üzerinde bulunmuştur. Bak herodotus, C. I. s. 200, dipnot 9, 2. baskı.

187) Dino, Fr. 7; Nic. Dam. Fr. 66; Justin, I. 4-6.

188) Parth ve Ermeni prensler (Tacit. Ann. II. 1-3) ve Herodlar (Joseph. Ant. Jud. XVI. 1, § 2) konusunda gösterildiği gibi Rome siyasetini karşılaştır.

189) Ὀρχήστριδαί, Nic. Dam. s. 403.

190) Arist. Pol. V. 8, § 15.

yükselen değerini kararlaştırdığı ortaya çıkmaktadır. Pers prensinin sadece politik hareketlere göre davran-
dığı kabul edilmelidir. Krus ayaklanmasıyla dininin
onurunu korumaya yönelik olduğu kadar, milletine
yüksek bir yer elde etmeyi arzulamış olabilir.¹⁹¹

Son derece olası olan mücadelenin nedenlerine gö-
re¹⁹², karşılanması ve bastırılması gereken olası ayak-
lanmanın ilk güçlüğü, Sarayı saf dışı bırakmak idi. Ba-
basının sağlığının kötü olduğunu ve onun bakıma ihti-
yacını olduğunu iddia ederek, kısa bir süreliğine ayrılabil-
meyi kraldan rica etti; fakat büyük kralın ona bir gün-
lüğüne bile gözünün önünden ayıramayacak kadar çok
bağlandığı temelinde isteği reddedildi.¹⁹³ Bununla bera-
ber belli bir zaman sonra gözde harem ağası yardımıyla
yapılan ikinci başvuru daha başarılı olmuştu; Krus ge-
lecek beş ay için Saray'dan uzaklaşma iznini almıştı;
bunun üzerine, birkaç hizmetlisiyle geceleyin Ekbata-
na'yı terkederek kendi ülkesine giden yola koyuldu.

Ertesi akşam Astiyag, her zamanki gibi etrafı şarkı
söyleyen ve dans eden kızlarla çevrilmiş, şarabını içer-
ken onlardan birini şarkı söylemesi için çağırır.¹⁹⁴ Şarkı-

191) Nicolas dinsel konuya bir ya da iki yerde değinmiştir. Kendi ülke-
sinden başka hiçbir yerde yapamadığı kral için kurban adama iste-
ği Krus'un Ecbatana'yı terk etmesi için bir nedendi. (s. 402) Ve tan-
rıların onu işini üstlenmesi için harekete geçirdiklerini iddia etmiş-
tir (s. 404).

192) Herodot tarafından anlatılan hikaye tamamen güvenilir değildir.
Bu, Krus'un daha önceki hayatı hakkında üç değişik hikayesi olan
Mandané, Cyno ve Harpagus'un romantik hikâyelerinin basit devamı-
dır. (I. 95). Metinde takip edilen Nicolas'ın rivayeti, yetkili bir yer-
den gelmemiştir. Bunun ana konusu Ctesias'tan değilde Dino'dan
gelmiştir. (Karşılaştır Dino, Fr. 7).

193) Karşılaştır Darius Hiystaspis'in Histiaeus'a karşı olan tavrı (Herod.
V. 24).

194) Dino şarkıyı söyleyenin, usta halk şairi olan Angares olduğunu yaz-
mıştır. Ona göre şarkının sözleri şöyleydi: "Yabani domuzdan daha
azgın olan güçlü hayvan bataklığa doğru salıverildi; her kim kır yarı-
şında üstünlüğü elde ederse, hemen birçok avcıya bedel olacaktır."

nın sözleri Kaldeli Kral Nabukadnazar'ın Krus'u Perslilerin gelecekteki kralı olarak seçtiğini göstermesi daha önceden haber alan Astiyag'ı bu şarkı sakinleştirmiyordu.¹⁹⁵ Ona bağışladığı hoşgörüden pişmanlık duyarak Astiyag hemen huzuruna bir subay çağırır ve ona yanına bir süvari alıp Pers prensini takip edip onu diri ya da ölü olarak geri getirmesini emretti. Subay itaat eder, Krus'u yakalar ve aldığı emri Krus'a bildirir; bunun üzerine Krus geri dönmek için rızasının olduğunu ifade eder; fakat geç olduğundan, yola çıkmalarını ertesi güne kadar ertelemelerini önerir. Medler buna razı olurlar, Krus onlara ziyafet verir ve hepsini sarhoş etmeyi başarır; atını gemleyerek biner ve hizmetçileriyle birlikte hızlıca oradan uzaklaşır ve Persli askerleri toplaması gerektiğini babasıyla birlikte düzenlediği bir Pers ileri karakoluna varır. Medler ayılıp tutsaklarının kaçtığını gördüklerinde onu takip ederler. Bu kez silahlı gücün başına geçmiş Krus'u yakalayıp onu bağlarlar. Anmar bu sırada Perslerin saldırısına uğrarlar, sonuçta onlar büyük kayıplar vererek yenilirler ve geri çekilmek zorunda kalırlar; bu arada Krus Persya'ya kaçmayı başarır.

Astiyag bütün olanları duyduğunda çok kızar ve hemen generallerini çağırır,¹⁹⁶ onlara adamlarını toplamalarını ve Persya'yı itaat altına almasını emreder. Üç bin adet iki tekerlekli araba, iki yüz bin at ve bir milyon yaya asker hemen biraraya toplanır¹⁹⁷ ve bunlarla birlikte Astiyag ayaklanan ülkeye saldırır. Krus ve babası,

195) Bu "Kaldeali kahinin" kaynağının, tutsaklıklar süresince Kaldelilerin Yahudilerle ilişkileri nedeniyle bildikleri İsalah'ın açıklamaları olduğu bilinmedik birşey değildir.(XLV. 1).

196) Παισας τον μηρον. Bu etkin olan hareket. Doğunun hükümdarlarının duygularını yönetmede yeteneksiz olduklarına işaret etmektedir. (Karşılaştır Herod. III. 64; VII. 212).

197) Buradaki rakamlar fazladır.

Kambises'in savunmaları için topladıkları ordunun başına geçer.¹⁹⁸ Bu ordu yüz adet iki tekerlekli araba,¹⁹⁹ elli bin süvari ve sınıra yakın şehrin kuvvetlendirilmesi için ön tarafa yerleştirilen üç yüz bin hafif silahlı yaya-dan oluşmaktaydı.²⁰⁰ İlk günkü savaş çok uzun ve kanlı geçmiş, her iki tarafa da hiçbir kesin üstünlük sağlamamıştı; fakat ikinci gün Astiyag, daha çok askere sahip olmasından yararlanarak, büyük bir zafer kazandı. Düzenli bir şekilde yüz bin askerini karşı orduyu çembere almak için ayırdı ve şehrin yükseltilerine çıkarak saldırıyı tekrarladı. Perslilerin hepsi savaşı ön cephe-den beklerken, şehrin korunmasına ayrılmış askerler saldırıya geçtiler, ancak Medler şehrin savunma gücünü kırarak burayı ele geçirdiler. Şehirde komutlar veren Kambises, moral olarak çökmüş ve düşmanın ellerine düşmüştü. Savaş alanındaki asker kendini iki ateş arasında buldu. Ordu çöktü ve içlere doğru kaçmaya başladı. Geri çekilen askerler başkent Pasargade'yi savundular. Astiyag, bu arada savaşta ölen Krus'un babası Kambises'i onurlu bir şekilde gömdükten sonra takip etmeye devam etti.

Ülke şimdi engebeli ve geçilmesi zor olmaya başlamıştı. Pasargade ve iki günlük savaşın olduğu yer arasında yüksek tepelerden oluşan sadece tek bir dar geçitten geçilebilen bir engel vardı. Her iki tarafında da üzerinde dağın dik bir şekilde yükseldiği iki düz kaya düzeyi vardı. Bu geçit on bin Persli savaşçı tarafından

198) Nicolas'ın rivayetinde Krus'un babası Atradates'tir; fakat, bunun yanlış olduğu gibi, isim metin içinde değiştirilmiştir.

199) Nicolas'a göre (αρματα δρεπανηφορα) tırpanla biçilmiş arabalar; tamamen olasıdır, bunlar Persler tarafından sonraki zamanlarda kesinlikle kullanılmıştır (Xen. Cyrop. VI. 1, § 30; VIII. 8, § 24).

200) Nicolas'a göre Peltastlar; yani sıradan ağır ile hafif silahlarla donatılmış askerler.

korunuyordu. Bunu zorlayamayacağını anlayarak, Astiyag, dağa tırmandıklarında ve doğrudan geçitten geçip bunun yükseltilerine vardıklarında tırmanacakları bir yer buluncaya kadar sıradağının etekleri boyunca yürüyen askerleri ayırdı. Bunun üzerine Persliler güçlü yerlerini boşaltmış ve Pasargade'ye çok yakın tepelerin daha aşağı alanlarına çekilmişlerdi. Yine burada iki gün süren bir savaş olmuştu. İlk günde bu alana (hernekadar alçak olsa da, dik idi ve yabani zeytin ağaçlarıyla kaplanmıştı²⁰¹) tırmanmak için Medlerin bütün çabaları boşa çıkmıştı. Sadece sıradan silahlarıyla değil, ezici güçleriyle büyük taşları fırlatan düşmanlarıyla karşılaştılar.²⁰² Bununla birlikte, ikinci gün, direniş zayıftı ya da daha az etkiliydi. Astiyag sıradağların eteklerine tırmanmayı reddeden ya da tırmanıpta vadiye geri dönmek için inmeye kalkışan herkesi öldürmesini emrettiği askerleri dağın aşağısına yerleştirdi.²⁰³ Böylece ilerlemeyi dengelemişti, onun adamları ümitsizlik içinde savaşıyordu ve önlerindeki Perslileri, tepelerin yamaçlarından kadınların ve çocukların güvenlikleri için yerleştirildikleri tepenin zirvesine doğru sürmeye başladılar. Bununla beraber, orada başarının akışı değişti. Annelerinin ve eşlerinin hakaretleri Perslilerin cesaretini geri kazandırmıştı ve düşmanlarına karşı dönerek, ani bir hamle yaptılar. Şaşırان ve çöken Medler başları önde tepeden aşağıya sürüldüler ve o kadar çok karışıklık olduğu Persliler onlardan altmış bin kişiyi öldürdüler.

Astiyag saldırısından geri çekilmedi. Şimdiye kadar takip edilen aşamalar büyük bir dereceye kadar yanılgı-

201) Κρημοι δε παντη και δρυμωνες αγριελαιοι τε συνεχεις ησαν. (Nic. Dam. s. 405).

202) Χερμασι. (A.g.e.)

203) Nic. Dam. Karşılaştır Justin. I. 6: Plut. De Virt. Mulier. s. 246.

ya sebep olmuştu.²⁰⁴ Savaşın bitiş sahnesini yeniden kurmak için çok az bilgi vardı. Bundan da görüleceği gibi Astiyag hâlâ saldırmaya devam etmiştir ve Pasargade'nin hemen yakın civarlarında Med ordusunu yöneten ve kaçıışlarını çabuklaştırarak, ordugâhlarını ele geçiren Krus tarafından tamamen yenildiği beşinci savaş olmuştur. Med Krallığı'nın bütün rütbelileri Krus'un eline geçmişti; ordusunun alkışları arasında, askerleri tarafından "Medya'nın ve Persya'nın Kralı" olarak selamlandı. Bu sırada Astiyag kaçış sırasında kendisine güvenli bir yer aradı; ordusunun en büyük kısmı dağılmıştı ve sadece servetinin peşinde olan birkaç arkadaşıyla kalmıştı.²⁰⁵ Ekbatana'ya gerçekten varabilseydi, o savaşı büyük ölçüde devam ettirebilirdi; fakat düşmanı ona yaklaşıyordu ve bir anlaşmaya zorlandığından, tam bir yenilgiye uğramakla kalmayıp, şanslı düşmanları tarafından tutsak alınmıştı.²⁰⁶

Bu tutsak alınma Medya Krallığı'nı ani bir sona getirmişti. Astiyag'ın yerine geçireceği bir oğlunun olmasına karşın savaşa devam etti. Bunun tam tersine olsaydı bile, kralın tutsak alınması halkının boyun eğmesini gerektiriyordu. Doğu'da kral krallığıyla o kadar benimsenmiştir ki, krallıktan olan kimseye sahip olsa bile, krallığa ait bütün hakları elinden alınmış olarak bakılmaktaydı. Görünüşte, Krus'un Ekbatana'yı bile

204) Strabo, XV. 3, § 8; Diod. Sic. IX. 24, § 2; ve Herod. I. 128. Önemli olan bir boşluktan sonra Nicolas'ın da bir paragrafı vardır (s. 406).

205) Eğer biz Diodorus'a inanırsak, Astiyag yenilgisinden generallerini sorumlu tutmuştur ve bunları zalimce öldürmüştür. Bu düşüncesiz davranış sonucunda ayaklanmayla tehdit eden askerler arasında büyük hoşnutsuzluk ortaya çıkarmıştır. (Diod. Sic.)

206) Herodot, Nicolas ve Justin, savaştan sonra Astiyag'ın tutsak alındığıyla aynı fikirdedirler. Ctesias onun sarayda saklamaya kalkıştığı Ekbatana'da tutsak alındığını söylemiştir. (Persic. Exc. § 2). Moses ise onu Ermeni kralı Tigranes ile savaştığını söylemektedir (Hist. Armen. I. 28).

kuşatmaya ihtiyacı yoktu; bağımlılarıyla birlikte, bütün Med devleti, bir kez ona teslim edildiğinde, nelere sahip olduklarını öğrendiler. Hiç şüphesiz bu boyun eğme kısmen imparatorluğun birinden diğerine devretmesini sağlayan Medya ve Persya arasındaki yakın bağlantının genel tanımına borçludur. Şimdiye kadar din hariç, bir İran ırkından krallığın diğerine aktarımında, her iki krallığın uyruklarınınca farkına varılmazdı. Devletin kanunu hâlâ "Medlilerin ve Perslilerin kanunu" olacaktı.²⁰⁷ Resmi işler her iki ülkenin halkına açık olacaktı.²⁰⁸ İmparatorluğun bir milletin olduğu kadar, diğerinin ünü ve şanı bile insanların hatırlarında kalacaktı.²⁰⁹ Eğer Medya üst dereceden alt dereceye inerse bile, sadece en yükseğinden biraz aşağıda ve bütün uyruk ırklar üzerine çok farklı bir üstünlük bırakan bir yeri işgal edecekti.

Tehlike anında, eğer Medya'ya nasıl olurda sıkı bir birlik kurduğu büyük Güçler'den -Babil ve Lidya²¹⁰- hiçbir yardım almadığı sorulursa, Babil'de o devleti ondan ayırmak ve dostça olmayan bir şekilde bunu geri vermek için fırsatlar doğarken Lidya'nın ona etkili bir yardım sunması için çatışma sahnesinden çok uzakta olduğu cevabının verileceği görülecektir. Eğer tahtta büyük Kral Nabukadnazzar otursaydı, savaşın kaderi değiştiğinde ve tacının tehlikede olduğu belli olduğunda, hiç şüphesiz kayınbiraderinin yardımına gitmiş olacak-

207) Dan. VI. 8. Karşılaştır Esther, I. 19.

208) Persli Kralların hükmü altında Medlerin çalıştıkları etkili yerlerdeki işler hakkında bak bu çalışmanın C. III. ve karşılaştır Herod. I. 156. 162; VI. 94; VII. 88; Dan. IX. 1; Beh. Inscr. Col. II. par. 14. § 6; Col. IV. par. 14. § 6.

209) "Sizin krallığınız bölünmüştür. Medler ve Perslilere verilmiştir." Dan. V. 28. Persliler hakkında olan sözcüklerin ο Μηδος, τα Μηδικα, μηδισμοσ, κ.τ.λ. Yunanlı yazarlar tarafından kullanışımı karşılaştır.

210) Bak. s. 412.

ti. Fakat Nabukadnazzar, Pers isyanı başlamadan üç yıl önce M.Ö. 561'de ölmüştü. Büyük olasılıkla babasının birliğini koruyacak olan oğlu Evil-Merodak, bunu sadece iki yıl canlı tutabilmişti: o sene tahta geçen ve M.Ö. 555 yılına kadar hüküm süren kayınbiraderi Nergal-şar-ezer ya da Neriglissar tarafından M.Ö. 559 yılında öldürülmüştü. Bu prens sonuç olarak Astiyag'ın ihtiyacının olduğu zamanda tahttaydı. Nabukadnazzar'ın sülalesinin yerini aldığı için, tabii ki o krallığın Med bağlantılarıyla arası kötü olacaktı; Nabukadnazzar ailesinden hak iddia edenlerin destek beklediği bir gücün düşüşünü keyif ile izlediğini farzedebiliriz.

Sonuç olarak, Med İmparatorluğu'nun genel karakteri ve soylarının erken tükenişinin nedenleri hakkında birkaç söz söylenebilir.

Med İmparatorluğu Assur bölgesinden daha iyi ve büyük değildiysede buna eşit verimli bölgeye sahipti. Batıya doğru Halys Irmağı'nın doğusundaki yirmi derece ya da 2000 kmlık bir mesafede Rages'den başlayarak Karmanya Çölü'ne doğru uzanıyordu.²¹¹ Kuzeyden güneye doğru orantılı bir şekilde Karadeniz ve Kafkaslar arasında ve bir tarafında Hazar, diğer taraftan da Fırat ve Pers Körfezi'yle sınırlanarak daralıyordu. Doğuya doğru olan en geniş yeri dokuz, batıya olan en dar yeri ise yaklaşık olarak dört derece idi. Buranın yüzölçümü 1.295.000 km²den daha az değildi. Böylece Büyük Britanya, Fransa, İspanya ve Portekiz bir araya getirildiğinde hepsinin büyüklüğü kadardı.

211) Nicolas gibi bazı yetkililer, Med İmparatorluğunu daha doğu yönüne doğru genişletmektedir. Bu yazara göre Hyreania ve Partia yanı sıra Bactria ve Sacia da, galip Krus'a itaat eden satraplar tarafından idare edilen İmparatorluğun illeriydiler. Fakat daha yetkili makamlar bize Krus'un bu ülkeleri küçültme mecburiyetinde kaldığını söylemektedirler. (Herod. I. 153; Ctesias, *Persic. Exc.* §§ 2 ve 3.).

Bunun çeşitli kısımları verimlilikte pek eşit derecede değildi. Her iki Medya'nın, Persya'nın, Ermenistan'ın, İberyaya'nın ve Kapadokya'nın bazı kısımları zengin ve verimli idiler; fakat bütün bu ülkelerde büyük miktarda çıplak dağlar, Medya Magna ve Persya'da çöl bölgeleri vardı. Medya'nın kaynaklarını Pers gelirinun bilgilerinde Herodot tarafından saptanan verilerden tahmin edilecek olursa bunları aynı belge tarafından gösterilmiş olarak Assur İmparatorluğu'nunkiyle karşılaştırıldığında,²¹² Mısır'ın Assur'un vilayeti olduğu zamandaki birkaç yıl dışında, Üçüncü Krallığın kaynaklarının İkinci Krallığın kaynaklarını geçtiği sonucuna varılacaktır.²¹³

İmparatorluğun zayıflığı, başlıca örgütsüzlüğünden kaynaklanmaktaydı. Gerçekten de, Damaskuslu Nikolas, Krus ve Astiyag arasında geçen savaşın bilgilerinin alındığı uzun paragrafta, Med İmparatorluğu'nu kolay yönetilmesi için Pers İmparatorluğu gibi *satraplıklara* bölünmüş olarak sunmuştur;²¹⁴ fakat Med zamanında bu gibi herhangi bir örgütün uygulandığına dair ya da

212) Herodot'a göre Medya Persya'ya 450 yetenekli kimseler sağlamıştır. Ghilan ülkesindeki Hazar Denizliler ve komşuları 200, Ermeniler 400, Sapeiriler ve İberiler 200, Karadeniz'deki Moschi, Tibareni ve diğer kabileler 300. Babil ve Assur bunların arasına 1000 yetenekli kimseler katmıştır; yaklaşık eşit paydada olduğunu farzedebiliriz. Assur'un payına 500 yetenekli kimse ayırmak, Persliler tarafından Medya'da önceki satraplar dahil miktarın yıllık 2050'ye yükselttiğini göstermektedir. Ayrıca 200 kadar bir miktar Kappadokya'dan da gelmektedir; ve sonuç olarak, Persyadan da 300 yetenekli kimseler eklenmelidir. Böylece toplam 2550 sayısına ulaşılmaktadır.

En hareketli devrinde 4. (Klikya), 5. (Suriye), 6.'nın yarısı (Mısır, Cyrene), 8. (Susiana), 9. (Assur ve Babil) ve kısmende 10. (Medya) satraplıklar gibi satraplıklar Assur İmparatorluğuna dahil olmuştu. Kliksay 500, Suriye 350, Cissia 300, Assur ve Babil 1000, Mısır yarısı 350, Medyanın yarısı 225, toplamda 2750 yetenekli kimseler sağlanmıştır.

213) Toplam miktar olan 2750'den Mısır'ın yarısı için 350'yi sonuçtan çıkarırsak geriye 2375 yetenekli kimse kalmaktadır - Darius'un Med illerinden topladığı vergi miktarından 175 daha az.

214) Fr. 66, s. 399 ve 406.

Darius Histaspis'in satraplık sisteminin örgütleyicisi olduğuna şüphelenmek için gerçek bir neden yoktur.²¹⁵ Assur İmparatorluğu gibi Med İmparatorluğu,²¹⁶ Kambis'in satrapı değilde kralı olduğu Persya'nın durumundan anlaşıldığı gibi, her biri kendi yerli prensi tarafından yönetilen vassal krallıklar topluluğuydu.²¹⁷ Girişimde bulunulduğu gibi, bu gibi düzenin son derece acemice olduğu ortaya çıkmıştır. Medlerin hemen sınırlarına yakın olan milletler üzerine doğrudan doğruya hükümdarlık talep ettikleri anlatılıyor; daha uzakta olan kabileler ise bunların yönetimi altına yerleştirilmişler ve sınırdışı ülkelerden vergi toplamayı ve bağışlamayı onlara bırakmışlardır.²¹⁸

Düzenin bu eksikliğinden yükselen kuvvetsizlik Medlere hızlı bir şekilde savaşçı ruhundan ve kuvvetten düşmesine neden olan tarzlarının bozulması sonucunu getirmişti. Büyük ve tantanalı bir imparatorluğun sert ve sade bir ırk tarafından ele geçirilmesi, savaşçı erdemini yitiren ve çok sık olarak daha az gösterişli olan barış erdemiyle bunları değiştirmeyen fatihlerin karakterindeki kötüleşme bunu izlemiştir. Bu eğilim bir süreliğine durdurulmayı gerektirecekti, ya da tahtı işgal eden kralların karakterine ve politikasına göre hızlı bir şekilde gelişecekti. Asıl fatih, önemli savaşlarda görev almış ve komşularının zararına kendi sömürgelerini genişletmek için çalışmış iki ya da üç

215) Babil'de Medli Darius'un işaret ettiği "prenslar" (Dan VI. 1) satraplar değillerdi, fakat bunlar Babil'de önemsiz bölgelerin ya valileri belkide "danışmanları"ydılar (Bak mısra 7).

216) Bak *Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, s. 235.

217) Moses'e güvencek olursak Tigranes Ermenistan'ın da "kral"ı idi.

218) *Herodotus*'taki çok belirsiz olan paragrafın anlamı buymuş gibi görünmektedir (I. 134). İfadede gerçeklik payının olup olmadığı şüphe edilebilir.

çok istekli ve etkin prenslerin aracılığıyla başarılı olmuş ise²¹⁹, bu, yozlaşma belli olmaya başlamadan bir süre önce olmuş olmalıdır. Diğer taraftan, eğer sakin karakterli, hoşgörülü ve çalışkan bir prens asıl zaferlerden kısa bir zaman sonra tahta geçseydi, kötüleşme çok çabuk olacaktı. Şimdiki durumda ilk fatihin hemen ardından gelen halefi barış eğilimli, çok hırsı olmayan, adetleri süslü olan biri olmuştur. En azından otuzbeş yıl süren bir hüküm süresince, askeri girişimlerden hemen hemen tamamen çekilmiştir; böylece Medlerin bütün nesli sadece askerlerin verdiği gerçek bir hizmeti görmeden büyümüştür. Aynı zamanda tarzlarda genel bir yumuşama başlamıştı. Hiç şüphesiz, sıradan Medli kendi eski cesaretinden ve yırtıcılığından birşeyler kaybetmişti; silahları uzun süre kullanmadığından artık bunları kullanma becerisini gösteremiyordu; böylece bir asker olarak artık ondan korkulmayacaktı. Bu yüzden öncekinden ne daha az cesur, ne de daha az güçlülere karşı koyamayacaktı.²²⁰ Sadece kendini iyileştirmesi için, Asya'da olduğu gibi bir kez daha iyi bir asker olmak için birkaç yıl talim yapması gerekiyordu.

Fakat insanların sorunlarında olduğu gibi, milletlerin sorunlarında da ihmal sık sık onarılmadan önce yıkıcı olduğunu kanıtlar. Krus fırsatını yakalar, kendi yararına zorlayarak Astiyag'ın barış politikasının mutsuz etkilerini kaldırmadan önce milletin egemenliğini kurar. Onun olan Perslilerin askeri ruha sahip olduğunu biliyordu; kendisinin başarılı bir lider olmak için bütün niteliklere sahip olduğunu hissetmekteydi;

219) Karşılaştır Kabis. Darius. Xerxes'in hükmü altındaki Persya.

220) Pers barış zaferinden sonra Medlerin yiğitlikleri üzerine. Bak Herod. VIII. 113 ve Diod. Sic. XI. 6 § 3; ve karşılaştır s. 309. 310.

Ormazd'ın Ahriman'a²²¹ karşı gördüğü amaç gibi alçaltılmış ve bozulmuş tabii ibatede karşı saf dinin amacına inancı vardı. Krus'un Ayaklanması ani, beklenmedik ve iyi zamanlanmıştı. Astiyag yaşlanuncaya kadar ve böylece kumanda niteliğini kaybedinceye kadar; Keyaksar'ın kıdemli askerlerinin hemen hemen hepsi ölünceye kadar; Babil tahtının Astiyag'a hiç bir yardım veremeyecek bir kral tarafından işgal edilinceye kadar bekledi. İlk o kendi ülkesinin bağımsızlığını elde etmekten başka daha fazlasını yapmayı o kadar çok arzulamıyordu. Fakat bir imparatorluğun devrini etkileme fırsatı doğduğunda, bunu hemen yakaladı; çabucak darbelerini yeniledi ve düşmanlarına kendine gelme ve mücadeleyi yeniden başlatma fırsatı vermedi. Persya'nın Batı Asya'daki hakim gücü olarak Medya'nın yerine konulması iki adamın kişisel karakterinden fazla daha az genel amaçlarından ileri geliyordu. Astiyag sıradan güçte bir prens olmuş olsaydı, Medlerin askeri eğitimleri geri kalmayacaktı ve bu durumda bütün saldırılara karşı kendilerini kolayca koruyabileceklerdi. Eğitimleri devam etseydi, ya da Krus artık sade ihtirastan ve yetenekten başka birşeye sahip olmasaydı, hem ayaklanmayı düşünmüş olmazdı, hem de onun ayaklanması başarısızlıkla sonuçlanmış olacaktı. Med İmparatorluğu'nun düşüşü Persli Prens'in dahiliğinden dolayıydı; fakat yıkılışı hazırlanmıştı ve bunun yok oluşu gerçekten Med Krallığı'nın dar görüşlülüğünden ileri geliyordu.

221) Bak Nic. Dam. Fr. 66; s. 404 ve 406. Krus girişimleri için ilahi bir onay istermiş gibi gösterilmiştir ve Astiyag ise bir tanrının (...) -belkide Ormazd?- krallığını elinden alınmış gibi görülmektedir.

Med Kralı Astiyag'ın Aymazlığına İlişkin Çevirmenin Notu

Krus'un Doğumu, Gençliği ve Med Devletinin Yıkılışı

Med Kralı Keyaksar'ın ölümünden sonra, yerine oğlu Astiyag geçti. Astiyag'ın Mandanê adında bir kızı vardı. Astiyag, bir zaman rüyasında kızının küçük abdestinin bütün şehiri ve Asya'yı seller altında bıraktığını gördü. Astiyag rüyasını yorumlayan majisyenlere sordu. Rüyanın yorumu, Astiyag'ı çok rahatsız etti. Mandanê, halen bekârdı. Babası, onu sayılı bir Medli yerine, bir Persli'ye verdi. Verdiği kişi, Persler'in soylu bir kişisi olan Kam-bisês idi. Bu kişi, Astiyag'ın gözünde Med burjuvazisinden de ileri bir değere sahipti.

Mandanê'nin Kambisês ile evliliğinin üstünden bir sene geçmeden, Astiyag bir rüya daha gördü. O, rüyasında Mandanê'nin kucağında bir asmanın büyüdüğünü, asmanın dallarının bütün Asya'yı kapladığını gördü. Astiyag, rüyasını yine rüya yorumcularına anlattı. Yorumcuların tavsiyesi üzerine, Astiyag hamile kızını Persiya'dan getirtti. Kızı geldikten sonra da onu, doğacak çocuğunu öldürmek üzere gözaltına aldı. Çünkü rüya yorumcuları Mandanê'nin onun yerine geçecek olan erkek çocuğa hayat vereceğini söylemişlerdi. Bu yorum üzerine, Astiyag doğacak olan torununu öldürt-

mek istiyordu. Bunun için de torunu Krus (Cyrus) doğar doğmaz, Harpagos'u çağirttı. Bu adam, aileden biri idi. Ona çok güveniyordu. Astiyag, onu çağirtarak Mandanê'nin çocuğunu götürüp öldürmesini kendisinden istedi. Harpagos, Astiyag'a kendisine güvenmesi gerektiğini, çünkü bunu bir görev olarak saydığını söyledi. Bebek, gömülecek şekilde giydirilerek Harpagos'a verildi. Haspagos, bebeği alarak evine gitti. Kralın bebeği öldürmek üzere verdiğini, fakat o kralın dediğine uymayacağını karısına söyledi. Kendisinden istenilenin bir cinayet olduğunu, o da bu cinayeti işlemeyeceğini, üstelik, bebeğin bir yakını olduğunu söyledi. Astiyag'ın ihtiyar olduğunu, kızından başka çocuğunun olmadığını, ölümü halinde krallığının kızının eline geçeceğini, eğer şimdi oğlanı öldürürse sonuçta çok kötü duruma düşeceğini, konuşmasına ekledi. Bunu yapacak kişinin kendisi değil, ancak Astiyag'ın adamlarından biri olabileceğini de söylemeyi ihmal etmedi.

Harpagos, Mitrادات adındaki Astiyag'ın çobanını çağirttı. Çoban, adı Medce olan Spaka adında bir kadınla evli idi. Spaka kadının Medce anlamı, "şirret kadın, dişi köpek" idi. Çoban, sürüsünü Medlerin başkenti Ekbatana'nın (Hemedan) kuzeyinde, Urmiye Gölü tarafında tutuyordu. Med ülkesinin bu bölgesi, genellikle dağlıktı. Bölgenin düz alanları da vardı. Çoban, haberi alır almaz, çok acele olarak Harpagos'un yanına gitti. Harpagos, kralın emri ile bebeği götürüp öldürmesini ve bir yere gömülmesi gerektiğini Mitrادات'e söyledi. Eğer çocuğun hayatta kaldığı öğrenilirse, kendisinin öldürüleceğini hatırlattı.

Çoban, çocuğu alarak eve döner. Bu sırada, çobanın karısı da hamiledir. Çoban, çağırıldığı yerde iken o da

doğum yapar. Çoban, dönüşünde bebeği göstererek kendisinden istenileni anlattı. Kadın, çocuğu dışarı çıkarmamasını, kendilerine kalmasını istedi ise de, çoban sonuçtan çok korktuğunu karısına söyledi. Kadın, bekledikleri çocuğun ölü doğduğunu, ölü doğan çocuklarını gömmelerini, bunu kendi çocukları gibi büyütmelerini söyledi. Çoban, karısının söylediklerine katıldı. Ölü doğan çocuğunu getirdiği bebeğin süslü giysilerine sardı. Ormana götürüp gömdü. Ertesi gün de Harpagos'a istenilen görevi yaptığını, bunun doğruluğunu anlamaları için adamlarını gönderip baktırmasını istedi. Harpagos birkaç hizmetçisini gönderip durumun doğruluğunu öğrendi.

Bundan sonra, ileride "Krus" adını taşıyacak olan çocuk, çobanın karısı tarafından büyütüldü. Çocuk, on yaşına geldiğinde bir olayla karşılaştı. Çocuklar oynarlarken oyun gereği Krus'u aralarında kral seçtiler. Oyunda, oyuna katılan çocuklar arasında bir işbölümü yapıldı. İşbölümünde oyunda bulunan Medliler'den Artembares'in oğlu, kendisine verilen görevi yapmak istemedi. Bundan dolayı, Kral, o çocuğu cezalandırdı. Onu falakaya yatırtarak kırbaçladı. Çocuk, kızgınlıkla babasına şikayete gitti. Artembares kızgınlıkla çobanın oğlunu, kral Astiyag'ı şikayete gitti. Oğlunun yediği kırbaçların izlerini krala gösterdi. Astiyag, çocuğu cezalandıracağını söyleyerek Artembares'i rahatlattı. Çobanın oğlunu yanına çağırttı. Kral, huzuruna gelen çobanın oğluna Artembares'in oğlunu kırbaçlama nedenini sordu. Çocuk, ona arkadaşları tarafından oyunda kral seçildiğini, oyunda Artembares'in oğlunun oyunun kurallarına uymadığı için cezalandırıldığını söyledi.

Çobanın oğlu olarak karşısına çıkan çocuk, fizik bakımından kral Astiyag'ın dikkatini çekti. Onu, ailesinden birine benzetti. Cesareti de Astiyag'ın dikkatini çekti. Şikayete gelen Artembares'i çobanla yalnız kalması için dışarı çıkardı. Krus'u da bir hizmetçiyle saraya gönderdi. Astiyag, çobandan çocuk hakkında bilgi istedi. Çoban, başlangıçta çocuğun kendi çocuğu olduğunu söyledi ise de sonra işkenceden korkarak doğrusunu kral Astiyag'a anlattı. Astiyag, çoban yerine, ilk kez öldürmek üzere çocuğu teslim ettiği yakını Harpagos'a kızdı. Harpagos'u çağırttı. Ona, neden verilen görevi yapmadığını sordu. Harpagos, çobanı kralın yanında gördüğünden krala doğru olanını anlattı. Astiyag, kızgınlığını belli etmedi. Çocuğun halen hayatta olduğunun güzel bir şey olduğunu, o günden beri çocuğa olanlar konusunda üzüntülü olduğunu, kızının da bebeğini öldürttüğünden kendisine küskün olduğunu söyledi. Şimdi ise kendisinin çok mutlu olduğunu, ona torununu bağısladığı için tanrılara kurban adayacağını, kurban yemeğinde de Harpagos'a yanında oturmasını sözlerine ekledi. Harpagos, sevinç içinde evine gitti. 13 yaşındaki oğlunu saraya gönderdi. Çocuk, saraya gidince kral Astiyag Harpagos'un oğlunu tanrılara kurban etti. Bir ziyafet düzenledi. Ziyafette gelenlerin önüne koyun eti, Harpagos'un da önüne oğlunun kemiklerini koydurttu. Çocuğun sadece el, ayak ve başı, ayrı bir sepet içindeydi. Harpagos'un önüne sadece çocuğun etleri konuldu. Kral, yemeğin bitiminde, yemeğin lezzetini Harpagos'a sordu. O da yemeğin oldukça lezzetli olduğunu yanıtlı verdi. Bu anda çocuğun baş, kol ve bacaklarının içinde bulunduğu sepet, Harpagos'un önüne getirildi. Sepetten istediğini alabileceği söylendi. Harpagos, çocuğunun ge-

ri kalan parçalarını görünce hiç bozuntuya vermedi. Kral, gördükleri konusunda neler söyleyeceğini sordu. Harpagos, bir söyleyeceğinin bulunmadığını, ne yaptıysa iyi yaptığını söyledi. Harpagos, oğlundan geri kalanları alıp evine döndü. Parçaları toprağa gömdü. Böylece Astiyag, Harpagos'u buyruğunu yerine getirmediği için cezalandırılmış oldu. Astiyag, başlangıçta rüyasını yorumlayan majisyenleri çağırır. Çocuğun halen sağ olduğunu, başından geçen serüveni anlatır ve bundan sonrası için ne düşündüklerini sorar. Majisyenler, bundan böyle çocuktan korkulmaması gerektiğini söylediler; çünkü çocuk oyunda bile olsa kral seçilmişti. Ancak, yine de onun gözden uzak tutulması gerektiğini, çünkü ne de olsa bir Persli idi. Bir Persli'nin de kral olması iyi olmazdı. Medlerin Perslerin yönetimine geçmeleri, onların Persler tarafından aşağılanacakları anlamına gelecekti. Bunun için de kendisinin, ne pahasına olursa olsun, Medlerin başında olması gerektiğini krala anlattılar. Ayrıca, çocuğu ailesinin yanına gönderilmesi için tavsiyede bulundular. Asyag, majisyenlerin söylediklerine çok sevindi. Torunu Krus'u, yanına çağırttı. Ona yapmak istediklerini anlattı. Fakat sağ kaldığından dolayı da memnun olduğunu, kendisini Persiya'ya göndereceğini, orada kendisine çoban ve karısından daha iyi olan bir anne ve baba bulacağını, dönmesi için gerekli hazırlığı yaptıracağını söyledi. Peşinden de Krus'u Persiya'ya gönderdi. Krus, anne ve babası tarafından sevinçle karşılandı. Başından geçenleri onlara anlattı. Onlar hakkındaki bilgileri de onu getirenlerden öğrendiğini sözlerine ekledi. Ailesi, çocuğun bırakıldığı orman kıyısında bir köpek tarafından büyütüldüğü hikâyesini uydurdular. Herkes de onların uydurdukları bu yalana inandı.

Krus, giderek büyüyor, yaşdaşları arasında seçkin bir durum sergiliyordu. Harpagos da onunla olan ilişkisini kesmiyor, ona çeşitli armağanlar gönderiyordu. Harpagos, Astiyag'tan öcünü ancak Krus eliyle alabileceğine inanıyordu. Diğer Medli soylularının da yardımını alarak Astiyag'ı krallıktan düşürüp yerine Krus'u getirmeği tasarlıyordu. Harpagos, gerekli hazırlıkları bitirdikten sonra Persiya'ya, Krus'a haber gönderecekti. Hazırlıklar bittiğinde Harpagos, haberi çok gizli bir şekilde Krus'a bildirdi. Harpagos, Krus'a gönderdiği mektupta Astiyag'tan öc almanın zamanının geldiğini, Med yönetimini ele geçirip Med Krallığı'na geçmesi için Persleri Medlere karşı gelmeleri için ikna etmesi gerektiğini, özellikle vurguladı. Eğer Astiyag, onu ya da bir başkasını Med ordusuna kumandan olarak seçerse, savaşta Med ordusunun onun tarafına geçeceğini, kesin bir şekilde söylüyordu. Bunun için de herşeyin hazır olduğunu, sadece ondan Persleri Medlere karşı harekete geçirmesinin kaldığını da mektubunda belirtiyordu.

Krus, Harpagos'un mektubunu aldıktan sonra, en akılcı yolu araştırmaya başladı. Sonuçta Persleri Medlere karşı şu yolla ayaklandıracaktı: Krus, tüm Persleri toplantıya çağırarak, Astiyag'tan kendisine bir mektup geldiğini bildirecek, mektubu onlarla birlikte okumak istediğini söyleyecekti. Krus, tasarladıklarını uygulama alanına koymak için de tüm Persleri toplantıya çağırıldı. Astiyag'tan bir mektup gelmiş gibi daha önce yazdığı mektubun zarfını halkın önünde açtı. Mektupta Astiyag'ın kendisini ordusunun başkumandanı atadığını bildirdiğini halka ilan etti. Bunun için de hiç gecikmeden birer orak alıp yanına gelmelerini halktan istedi. Krus, planını Persli soylulara da anlattı. Persli soylu ai-

lelerin arasında Krus'un da bağılı bulunduğu Achamenid ailesi de vardı. Persler'in tüm kralları, bu aileden seçiliyordu.

Krus, ertesi gün ellerinde orakları ile gelen halktan devedikeni ile kaplı büyük bir alanı orakları ile temizlemelerini istedi. Halk, Krus'un dediğine uyarak gösterilen alanı devedikeniyle temizlediler. Krus, bu halka herşeyi yaptırabileceğine bundan sonra inandı. Babasının, ne varsa, koyun ve keçilerini kestirerek halka büyük bir ziyafet verdi. Yemeğin sonunda Krus halktan hangi günü seçtiklerini sordu. Geçen gün mü, yoksa bugün mü? Geçen günün onlara çok zahmetler getirdiğini söyledi. Sonra sözlerine devam etti: "Eğer beni izlerseniz, sizi daha çok harikalar bekliyor. Hem de hiç çalışmadan. Eğer istemezseniz, sizi düne benzeyen günler bekliyor. Beni dinleyin ve özgürlüğünüzü elde edin. Ben, bu göreve tanrılar tarafından çağrıldığımı inanıyorum. Sizlerinse, ne yandan bakılırsa bakılsın, savaşta bile, Medlerden aşağı kalır bir yanınız yoktur. Onun için, siz kendinizi Astiyag'ın boyunduruğundan çabuk kurtarmalısınız!"

Artık Perslerin de bir lideri vardı ve de Medlerin egemenliği altında kalmak istemiyorlardı. Haber, Astiyag tarafından duyulunca, Krus'a bir haberci gönderilerek etkinliklerin durdurulması istendi. Ancak Astiyag'ın bu isteği yerine getirilmeyince, o da Med ordusunu sefere hazırladı. Astiyag, Harpagos'a yaptıklarını unutarak, onu ordu kumandanlığına getirdi. İki ordu savaşmak üzere karşılaştıklarında, daha savaşın başlarında Med ordusu, Harpagos'un emri ile Perslerin tarafına geçti. Savaşın sonunda, Astiyag de Perslerin eline tutsak olarak geçti.

Böylelikle, Astiyag'ın 35 yıl süren krallığının ve Med Krallığı'nın sonu geldi. Krus, Astiyag'a birşey yapmadı. Onu sarayında ölünceye değin konuk etti. Medler, Pers Kralı Daryus'a karşı ayaklandılarsa da, yenilgiye uğradılar.*

*) *Oude Oosterse Verhalen. Uit Het Geschiedwerk Van Herodotos.* Dr. Onno Damste. Flamanca'dan Çeviren Nadire Işık.

Diğer Çeviriler

Basılmış

Eski Sovyetler Birliğinde Kürtler
(Flamanca)

Basılacak

Zend Avesta (III. Cilt) (İngilizce)
Belgelerde Ari Boylardan Hurriler (İngilizce)

Medlerin Kürt tarihinde özgün bir yeri vardır. Altı aşireti ile yapılandığı son Ari konfederasyonu olan Med konfederasyonunu kuran Medler, kendilerinden önce, ayrı bölgelerde kurulan üç bağımsız kabilelerden kurulan konfederasyonunun dağılması sonrasında serbest kalan Ari grupları Med konfederasyonunda toplayarak tarihlerinde ilk kez bir Ari birliği kurdu.

Medler, Asur Devleti'ni tarih sahnesinden silmenin yanında, Aşağı Mezopotamya'dan sürekli yapılan yağmalama saldırılarına son verdiler. Ari gruplar, Medlerin bu zaferini Newroz Mitolojisi yaratarak taçlandırmışlardı.

Medler, batıya açılan sınırlarını Anadolu'ya, Kızıl Irmağa kadar uzatarak, krallık yapılanmasından, İmparatorluk yapılanmasına geçmişlerdir.

Med İmparatorluğu'nun yıkılması beraberinde Med konfederasyonunun dağılmasını da getirdi. Konfederasyon içinde yer alan Medler dışındaki diğer Ari gruplar konfederasyonunun dağılması ile konfederasyon içinde kaldıkları uzun yıllarda grup niteliklerini yitirmiş, aşiret yapılanmasından millet olma yapılanmasına yönelmişlerdi. Konfederasyonu oluşturan Ari gruplar, herhangi bir Ari grubun adında da birleşme yanlısı değildi.

Onlar bundan böyle büyük tanrıları Kardumiaş adından esinlenilerek kendilerine uygun gördükleri "Kürt" adı ile anılmayı benimsediler.

Kürt adı Med konfederasyonunun dağıldığı M.Ö. 550 yılından itibaren Ari halkın adı olmuştu. Bu, bir toplumsal değişimdi ve de Medlerle kazanılmıştı.

